

Uşaq hüquqlarının araşdırılması

İbtidai siniflər üçün d rs proqramı

Rolf Qollob v  Piter Kraf

Emir Adzovi l   məkdaşlıq şəraitində

İllüstrasiyaların müəllifi: Emir Haraci 

Giriş

I hissə: 1—9-cu siniflər üçün uşaq hüquqlarına dair kiçik layihələr

Uşaq hüquqları Konvensiyasının dörd əsas prinsipi	
1-ci sinif: Mənim adım var – bizim məktəbimiz var	
2-ci sinif: Adlar sadəcə hərflərin birləşməsi deyil!	
3-cü sinif: Biz sehrbazıq!	
4-cü sinif: Bizim hüquqlarımız – bizim xəzinəmiz	
5-ci sinif: Biz öz sinfimiz üçün qaydalar yaradıq	
6-cı sinif: Uşaq hüquqları: rəsm əsəri!	
7-ci sinif: Mənim istədiyim mənə lazım olandırımı?	
8-ci sinif: Mən öz plakatımı düzəldirəm!	
9-cu sinif: Biz nəyə görə qaydalara riayət etməliyik?	

II hissə: Əlavə

Təməl informasiyalar, sənədlər və tədris materialları

“Bu o deməkdir ki, mənim tənəffüsə çıxmaq hüququm var, elə deyilmi?”

Uşaq hüquqları sinif otağında

Uşaq hüquqlarının tədrisi: tədris metodlarının seçiminə bələdçilik edən əsas məsələlər

BMT-nin Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyası ilə bağlı tez-tez verilən suallar

Uşaq hüquqları insan hüquqları prosesinin tərkib hissəsi kimi

Uşaq hüquqları təbii hüquqlar kimi

Uşaq hüquqları necə yaranıb?

Uşaq hüquqları Bəyannaməsi (20 noyabr 1959-cu il)

Uşaq hüquqları haqqında Konvensiya

Aydın de! BMT-nin Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyasının Kanada gəncləri üçün hazırlanmış sadələşdirilmiş versiyası

İştirak etməyin yolları

Uşaq hüquqlarına dair İnternet saytları

Uşaq hüquqlarına dair qeydlər

Giriş

Bu kitab ibtidai və aşağı sinif şagirdlərinə uşaq hüquqlarını tədris edən müəllimlər üçün hazırlanıb. Dərslük aşağıdakıları özündə ehtiva edir:

- Məktəbin ilk 1-ci—9-cu siniflərinin şagirdləri üçün hər biri dörd dərstdən ibarət olan doqquz kiçik layihə.
- Bu sahədə tədrisə yeni başlayan müəllimlər üçün ətraflı tədris təlimatları. Bu təlimatlardan müəllimlərin təlimində də istifadə oluna bilər.
- Hər bir layihənin təsviri hissəsinin əvvəlində verilən dərslük planı. Dərslük planında əsas suallar, əsas tapşırıqlar və əyani vasitələr göstərilir.
- Tədrisə tapşırıqlarla öyrənmə, diqqətin problemlərin həllinə yönəldilməsi və nümunələrlə öyrənmə üsulları ilə yanaşma. Bu yanaşma konseptual öyrənmədə, qabiliyyətlərin aşılmasında və dəyərlərin və baxışların inkişafında şagirdlərə yardımçı olur.
- Demokratik Vətəndaşlıq Təhsilinin (DVT) əsas prinsiplərinə, açıq və kooperativ öyrənmənin metod və qaydalarına riayət etmək uşaq hüquqlarını öyrənmənin məzmun və prinsiplərinin qayəsini dəstəkləyir. (Uşaq hüquqları *vasitəsilə* öyrənmək, uşaq hüquqları *haqqında* öyrənmək və uşaq hüquqları *üçün* öyrənmək).
- Dərslük zamanı fikir yürütmə və müzakirə etmə prosesinə təkan verən vasitə (aşağıya bax).
- Əlavədə tədris üçün və uşaq hüquqları sahəsində əlavə araşdırma aparmaq üçün materiallar verilib.

Konseptual çərçivə

Uşaqlar hansı hüquqlara malik olduqlarını bilməlidirlər, onlar həmçinin gərək bu hüquqları dərk etməyi və onlardan istifadə etməyi öyrənsinlər. Buna nail olmaq üçün məktəbdə uşaq hüquqlarının tədrisi sahəsində geniş çeşidli öyrənmə təcrübələrindən istifadə edilməlidir ki, bu öyrənmə təcrübələri də DVT-nin üç əsas kateqoriyası ilə ifadə oluna bilər:

Uşaq hüquqları *haqqında* öyrənmə: şagirdlər hansı hüquqlara malik olduqlarını bilir və qavrayırlar (bilik və qavrayış). Uşaq hüquqları “haqqında” öyrənməyə konkret bir sinifdə konkret bir müəllimin konkret dərslük bölgüsü əsasında tədrisi daxildir.

Uşaq hüquqları *vasitəsilə* öyrənmə: şagirdlər uşaq hüquqlarını sinif otağını və bütövlükdə məktəbi idarə edən qaydalar kimi təcrübədən keçirirlər (baxışlar, dəyərlər və bacarıqlar).

Uşaq hüquqları *üçün* öyrənmək: şagirdlər sinifdə və ümumiyyətlə, məktəbdə öz hüquqlarından faydalanmağa həvəsləndirilir. Bu yolla onlar gələcəkdə demokratik cəmiyyətdə məlumatlı və fəal bir vətəndaş kimi iştirak etməyə (istər məktəbdə, istərsə də sərbəst həyatda iştirak etməyə) hazırlanırlar. Uşaq hüquqları ruhunda (uşaq hüquqları vasitəsilə) öyrənmək və demokratik cəmiyyətdə necə iştirak etməyi öyrənmək bütövlükdə məktəbin vəzifəsidir. Bütün müəllimlər və baş müəllimlər, eləcə də şagirdlər və onların valideynləri bu işə öz töhfələrini verməlidirlər.

DVT-nin bu üç öyrənmə kateqoriyası bir-birini dəstəkləyir və tamamlayır. Bu dərslikdə bunun necə baş verdiyi göstərilir. Uşaq hüquqları “vasitəsilə” öyrənmə dedikdə, şagirdlərə məktəbi insan və uşaq hüquqları normaları ilə idarə olunan bir mikro-icma kimi təcrübədən keçirməyə imkan verən həssas tədris metodlarının seçilməsi nəzərdə tutulur. Məsələn üçün, uşaq ona bir şəxs kimi hörmət edildiyini, nə isə müzakirə edilərkən və ya qərar qəbul olunarkən onun fikrinin nəzərə alındığını hiss etməlidir. Təcrübə real həyatda öz əksini tapmalıdır, real həyatdakı təcrübə isə insan və uşaq hüquqları haqqında məlumatlı olmaq və bu barədə düşünməklə birbaşa bağlıdır. İnsan və uşaq hüquqları haqqında məlumatlı olmağın və bu barədə düşünməyin yolu isə uşaq hüquqları “haqqında” öyrənməkdən keçir.

Nümunələr əsasında öyrənmək (induktiv yanaşma)

Bu dərslikdə nümunələr əsasında tədrisin klassik induktiv yanaşmasından istifadə olunur. Bir və ya bir neçə nümunəni öyrənməklə, yaxud təcrübədən keçirməklə şagirdlər ümumi prinsipi, yaxud mahiyyəti mənimsəyə bilirlər. Bu dərslikdə nümunələrlə tədris zamanı müəllimlərin etməli olduqları üç şey göstərilir:

1. Müəllim nümunəni diqqətlə seçir və onu hansı üsul və vasitələrlə şagirdlərə çatdırmağa qərar verir.
2. Müzakirə və fikir yürütmə mərhələlərində şagirdlər ümumi qavrayışlarını inkişaf etdirir və nümunədə əks olunan əsas ideya və anlayışları mənimsəyirlər.
3. Şagirdlər yenidən əxz etdikləri ideya və anlayışları təkrar tətbiq edirlər.

Müəllimin 2-ci bənddə göstərilənə nail olmasına kömək etmək üçün aşağıda verilən və DVT-nin və uşaq hüquqları sahəsində tədrisin hər üç kateqoriyasını əhatə edən sual cədvəlindən istifadə olunur. Bu cədvəldə sinifdə şagirdlərin fikir yürütməsinə rəvac verə biləcək başlıca suallar təklif olunur. Şagirdlərin fikir yürütməsi vacibdir, çünki tədrisin məqsədləri müəllimlərin və ya şagirdlərin hafizəsində qapalı informasiya kimi saxlanmamalı, əksinə, şagirdlər onları başa düşdükləri, təcrübədən keçirdikləri, məşq etdikləri, yaxud gələcəkdə etməyi arzuladıqları şeylər kimi öz sözləri ilə ifadə etməlidirlər. Şagirdlərin dərs zamanı öz düşüncələrini öz aralarında bölüşməsindən təkcə onların hər biri yox, bütövlükdə sinif də bir icma kimi faydalanacaq.

Öyrənmə prosesi yalnız o halda güclü və effektiv olar ki, şagirdlər bu və ya digər informasiyanı, konsepsiya və anlayışı, qabiliyyəti, yaxud demokratik cəmiyyətdə özünü aparmağın üsul və prinsiplərini niyə və nə üçün mənimsədiklərini bilsinlər. Ona görə də fikir yürütmə və müzakirə etmə metodlarından təkcə konkret nümunələrdən ümumi nəticələrin hasil edilməsi zamanı yox, bütün öyrənmə prosesində istifadə olunmalıdır. Konstruktiv öyrənmə baxımından, şagirdlərin ümumiyyətlə öyrənməyə öz şəxsi yanaşmaları barədə məlumatı olacaq və onlar özlərinin hansı tip öyrənən olduqlarını, öyrənmə prosesində konkret hansı güclü və zəif tərəflərə malik olduqlarını aşkar edəcəklər. İnsan hüquqları ruhunda tədris (“vasitəsilə”) müəllimləri öyrənənlərə nəyisə öyrənmək üçün onların ehtiyaclarına uyğun olaraq vaxt və imkan verməyə həvəsləndirir.

Demokratik idarəçilik perspektivi baxımından, müəllim tədrisin məqsədlərini öz beynində yalnız ona aid informasiya kimi qapalı saxlamamalı, əksinə onları şagirdlərlə bölüşməlidir. Belə olduqda dərsin planlanması bir növ demokratik şəraitdə qərar qəbul edilməsi işinə çevrilir.

Beləliklə, uşaq hüquqları dərslərində bu cür öyrənmə bizə elə bir model verir ki, bu model sayəsində şagirdlərə özlərinin öyrənmə prosesini necə təşkil etməyi öyrətmək olur. Müasir zamanda, məsələn, cəmiyyətdə, texnologiyada, iqtisadiyyatda, qloballaşmada, yaxud ətraf aləmdə getdikcə daha dinamik və mürəkkəb dəyişikliklər baş verir. Bu isə gələcək nəsillər qarşısında həll edilməli yeni vəzifələr qoyur – onlar öz işlərində uğur qazanmaq, qərarların qəbulu prosesində iştirak etmək üçün bütün həyatları boyu öyrənmə prosesinin içində

olmalıdırlar. Heç kim məktəbdə problemlərin öhdəsindən gələrkən bu günü qabaqcadan görə bilməz. Ona görə də gərək şagirdlərimiz kooperativ öyrənmə, layihə işi, prosesi qiymətləndirmə və problemin həlli sahələrində mütəxəssis olsunlar. Bu dərslikdə uşaqların öyrənən olaraq həyatlarının ilk çağlarında atması təklif edilən bəzi addımlar təsvir olunub.

Müəllimə köməkçi vasitə kimi, hər bölmənin təsviri hissəsində cədvəl verilmişdir. Həmin cədvəllərdə müəllimin fikir yürütmə mərhələsində yararlanı biləcəyi əsas suallar yer alıb. İstifadəçi hər bölmənin əvvəlində bu köməkçi vasitəyə rast gələcək.

Bu köməkçi vasitənin sinifdə uşaq hüquqlarını öyrənmə prosesinin hər üç kateqoriyasını əks etdirən strukturu aşağıda verilir.

Şagirdlərin nə öyrəndiyi barədə həm müəllim, həm də şagirdlər özləri düşünməlidirlər. Birinci sıradakı suallar müəllim üçün, ikinci sıradakı suallar isə şagirdlər üçün nəzərdə tutulub. Həm müəllim, həm də şagirdlər üçün olan suallar öyrənmə prosesinin hər üç kateqoriyasını əhatə edir. Öz şagirdlərinin həmin suallara cavab olaraq nə söyləyəcəklərini təxmin etməyə çalışmaq müəllim üçün faydalı olar.

Uşaq hüquqları dərslərində fikir yürütmək üçün verilən əsas suallar

Haqqında	Vasitəsilə	Üçün
Müəllim		
Şagirdlər uşaq hüquqları haqqında indi nə bilirlər?	Konkret sinif otağında və ümumiyyətlə, məktəb icmasında uşaq hüquqlarının prinsipləri hansı yollarla müşahidə olundu?	Məktəbdən kənarında necə hərəkət etməyi öyrənmə: Şagirdlər öz gələcək həyatları üçün nə öyrəndilər?
Şagirdlər		
Mən uşaq hüquqları haqqında nə öyrəndim?	Mən uşaq hüquqlarını sinifdə necə təcrübədən keçirdim?	İndi mən hansı fəaliyyətə qadirəm?

İstifadəçinin hər bölmənin təsviri hissəsində rast gələcəyi bu cədvəldə müəllim və şagirdlərin həmin suallara verə biləcəyi potensial cavablar göstərilib. Bu, cədvəldən istifadəni asanlaşdırmaq və dərstdən hansı nəticələrin gözləndiyini istifadəçiyə göstərmək məqsədi daşıyır. Əlbəttə, müəllim suallara cədvəllərdə göstəriləndən fərqli cavablar verməkdə sərbəstdir, eləcə də şagirdlərin öz təcrübələri (“vasitəsilə”) barədə düşünərkən verdikləri cavablar, yaxud öyrəndiklərini necə tətbiq edəcəkləri (“üçün”) barədə söylədikləri fikirlər cədvəldəki cavablara uyğun gəlmədiyi halda “yanlış” sayıla bilməz. Onların cavabları istənilən halda dərsin qiymətləndirilməsinə öz töhfəsini verəcək və müəllimin öz iş keyfiyyətini yaxşılaşdırmasına

yardım edəcək. Fikir yürütmək üçün olan bu köməkçi vasitə sayəsində əldə edilən materialdan müəllimin və ya şagirdin portfoliosunda istifadə oluna bilər.

Tapşırıqlarla öyrənmə və müəllimlərin yeni rolları

Bölmələr kiçik layihələr şəklində tərtib olunub; yəni şagirdlərin qarşısına layihə işinə xarakterik olan problemlər – predmetlə bağlı, habelə işin təşkili, ünsiyyət, vaxta qənaət və sair ilə əlaqədar problemlər qoyulur. Bu problemləri müəyyən edib, onları çözməklə şagirdlər çoxlu müxtəlif qabiliyyətlərə yiyələnirlər (tapşırıqlarla öyrənmə).

1-ci bölmədə şagirdlərə üzərində adı və şəkli olan çiçək yaratmaq tapşırığı verilir. Çiçəyi necə təsvir etmək, bunun üçün materialları haradan əldə etmək, şəkli haradan tapmaq və bunları etmək üçün iş vaxtını (vaxt bölgüsünü) necə planlaşdırmaq kimi məsələlər şagirdlərin öz ixtiyarına buraxılır. Bu yolla şagirdlər “iş haqqında” çox şey öyrənəcəklər. Ancaq müəllim gərək tapşırığı müəyyən edərəkən diqqətli olsun, bu kimi suallara özü üçün cavab tapsın: Uşaqların bu tapşırığı etmək üçün nə qədər vaxtı olacaq? Onları hansı materiallarla təmin etməliyəm? Onları çiçəyin bəzi hazır hissələri ilə təchiz edimmi? (1-ci bölmədə təsvir olunmuş layihədəki variantlara bax).

Bu nümunə onu göstərir ki, uşaqlar ən erkən yaşlarından sinifdə öz işlərinə görə məsuliyyət daşımağa həvəsləndirilir və mahiyyət etibarilə, bu məsuliyyəti müəllimlə bölüşürlər. Bu cür öyrənmə təcrübəsindən istifadə, daha sonrakı mərhələlərdə şagirdlərə öz işlərini daha müstəqil şəkildə planlaşdırmaq lazım gəldikdə, xüsusilə vacibdir.

Uşaq hüquqlarının DVT-nin bir qanadı kimi tədris olunmasında müəllim çox müxtəlif rollarda çıxış edir.

Uşaq hüquqları “haqqında” tədris öyrətməyin və informasiyanın klassik funksiyasına – mühazirə, oxu tapşırığı, video klip və sair – uyğun gəlir. Uşaq hüquqları “vasitəsilə” və uşaq hüquqları “üçün” tədris müəllimdən həm də tələb edir ki, uşaqlarla rəftar edərkən və öz xarakterini nümayiş etdirərkən müəyyən mənada təqlidçi rola girsin. Axı uşaqlar böyüklərin sözlərinə o vaxt inanırlar ki, həmin sözlər böyüklərin nümayiş etdirdiyi xarakterə, məsələn, səs tonuna, anlayış göstərməsinə, dözümlü və ədalətli olmasına, arxa durma və ruhlandırma xarakterinə uyğun gəlsin. Bu kitabdakı bütün bölmələrdən görüldüyü kimi, öyrətmə və öyrənmə üsulları predmetlə sıx uzlaşır. Tapşırıqlarla öyrənmə müəllimdən dərslə bağlı dəqiq planlaşdırma və hazırlıq tələb edir, bilavasitə dərslə gedişində isə müəllim o qədər də aktiv olmur. Ancaq şagirdlər işləyərkən müəllim onları diqqətlə müşahidə etməlidir, çünki o, bilik, bacarıq və dəyərlər baxımından şagirdlərin nələrini mənimsəyib, nələrini mənimsəmədiyini müəyyən etməli olacaq.

Müəlliflərdən minnətdarlıq

Bu kitabın ilk nəşri Bosniya və Herseqovinanın Banya Luka şəhərindəki bir pedaqoji institutun təşəbbüsü ilə hazırlanmışdır. Bir qrup müəllim Bosniya və Herseqovinanın Srpska Respublikasının məktəblərində bu kitabda təsvir olunan proqramın layihə versiyasını sınaqdan keçirmişlər. Həmin layihə sonra silsilə trening-seminarlarda müzakirə olunaraq daha da təkmilləşdirilmişdir. Ona görə də biz ilk növbədə Banya Luka şəhərinin pedaqoji institutunun o vaxtkı prorektoru cənab Zdravko Sunkiçə öz minnətdarlığımızı bildiririk. Onun təşəbbüsü və inadkarlığı olmasaydı, indi kitab halına gəlmiş həmin layihə də həyata keçirilməzdi.

Daha sonra biz bu kitabın bilavasitə sinif otağında dərslə dəyənlərin tələblərinə uyğunlaşdırılmasına özlərinin qətiyyətli və şövqlü fəaliyyətləri ilə böyük töhfə vermiş Srpska Respublikasının müəllimlər heyətinə təşəkkür edirik. Bu müəllimlər aşağıdakılardır: xanım İliyana Vidakoviç, xanım Daniça Kruniç, xanım Lyilyana Maystoroviç, xanım Mira Kuruzoviç, cənab Zoran Blaçojeviç, cənab Lyubomir Umiçeviç, xanım Sandra Novakoviç, xanım Zora

Doqan, cənab Bratislav Danqubiç, cənab Draqan popoviç, xanım Dubravka Banyaç, cənab Milan Mikeliç, xanım Yasna Zariç, xanım Mariça Miçiç, cənab Draqoslav Mihayloviç, xanım Miladinka Musiç, cənab Milorad Stevoviç, xanım Vukola Sekuloviç, xanım Yelena Çiçoviç, xanım Zara Lunyiç, xanım Maya Mitraseviç, xanım Vesna Rokviç.

DVT dərsləkləri seriyası Avropa Şurasının layihələri çərçivəsində Cənub-Şərqi və Şərqi Avropada müəllimlərin 10 illik treninqinin nəticəsi olaraq ərsəyə gəlib. Ona görə də biz Avropa Şurasındakı tərəfdaşlarımıza – bu dərsləklərin hazırlanmasını dəstəkləyən və təşviq edən xanım Ölöf Olafsdottir, cənab Kristofer Reynolds və cənab Emir Adzoviçə minnətdarlığımızı bildiririk.

Sürix və Veynqarten, fevral 2006

Rolf Qollob və Piter Kraf

I hissə

1—9-cu siniflər üçün uşaq hüquqlarına dair kiçik layihələr

	Layihə	Əsas anlayış	Yaradılan səriştə
1-ci sinif	Mənim adım var – bizim məktəbimiz var	Fərd və icma Təhsil hüququ	
2-ci sinif	Adlar sadəcə hərflərin birləşməsi deyil!	Şəxsiyyət	
3-cü sinif	Biz sehrbazıq!	Problem Uşaq hüquqları: sağlam, azad və ləyaqətli böyüyüb, boya-başa çatma	Rol oynamaq
4-cü sinif	Bizim hüquqlarımız – bizim xəzinəmiz	Uşaq hüquqları	Əməkdaşlıq etmək
5-ci sinif	Biz öz sinfimiz üçün qaydalar yaradırıq	Cəmiyyət Hüquqlar, vəzifələr və qaydalar İntizam, azadlıqlar və nizam	Seçim etmək Danışmaq aparmaq Əməkdaşlıq etmək Birinin dəyərlər seçimini əsaslandırmaq
6-cı sinif	Uşaq hüquqları: rəsm əsəri!	Uşaq hüquqlarının əsas prinsipləri	Layihə planlaşdırmaq
7-ci	Mənim istədiyim mənə	Arzular və ehtiyaclar, həm	Razılığa gəlmək

sinif	lazım olandırımı?	maddi, həm də qeyri-maddi	
8-ci sinif	Mən öz plakatımı düzəldirəm!	Uşaq hüquqlarının pozulması və qorunması	Komanda işini təşkil etmək Birinin işi ilə bağlı fikirləşmək və rəy bildirmək Layihə planlaşdırmaq
9-cu sinif	Biz nəyə görə qaydalara riayət etməliyik?	Qayda və qanunlar təklif etmə Məktəb mikro-icma kimi	Tənqidi düşünmək

Uşaq hüquqları Konvensiyasının dörd əsas prinsipi¹

I. İŞTİRAKÇI OLMAQ: BİZİM İŞTİRAK ETMƏK HÜQUQUMUZ

- Maddə 3 Siyasi qərarlarda, qanunvericilikdə və ədalət mühakiməsində uşaqların ehtiyaclarının ilk növbədə nəzərə alınması
- Maddə 12 Fikir azadlığı və bütün şəxsi məsələlərdə eşidilmək hüququ
- Maddə 13 İfadə azadlığı
- Maddə 14 Düşüncə, vicdan və din azadlığı
- Maddə 15 Birləşmək və ictimai yerdə dinc nümayiş etmək hüququ
- Maddə 16 Şəxsi həyat sirrinin qorunması
- Maddə 17 Mediaya və informasiya mənbələrinə çıxış

II. ÖZ POTENSİALIMIZA ÇATMAQ: BİZİM ÖZÜMÜZ KİMİ BÖYÜMƏK HÜQUQUMUZ

- Maddə 5 Valideynlərin hüquqlarının müdafiəsi
- Maddə 7 Uşağın adının və milliyyətinin qorunması
- Maddə 8 Uşağın fərdiliyinin qorunması
- Maddə 10 Ailə üzvlərinin bir-birinə qovuşmasının asanlaşdırılması
- Maddə 21 Övladlığa götürmə prosesinə nəzarət edilməsi
- Maddə 23 Əlil uşaqlara xüsusi qayğı
- Maddə 28 Təhsil hüququ

III. YAXŞI YAŞAMAQ: BİZİM SAĞ QALMAQ HÜQUQUMUZ

- Maddə 6 Sağ qalmağın və inkişafın təmini
- Maddə 9 Valideynlərdən ayrılmamaq prinsipi

¹ "Aydın de! BMT-nin Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyasının Kanada gəncləri üçün hazırlanmış sadələşdirilmiş versiyası"ndan çıxarışdır. Onun tam mətni üçün II Hissəyə bax.

Maddə 18	Valideynlərin və qəyyumların məsuliyyəti
Maddə 24	Sağlamlığın qorunması və səhiyyə sisteminə çıxış
Maddə 26	Sosial təminat
Maddə 27	Adekvat yaşayış səviyyəsi
Maddə 31	İstirahət etmək və asudə vaxt keçirmək hüququ

IV. ZORAKILIQDAN UZAQ OLMAQ: BİZİM QORUNMAQ HÜQUQUMUZ

Maddə 2	Ayrı-seçkiliyə yol verməmək prinsipi
Maddə 11	Oğurlanmaqdan və qaçırılmaqdan müdafiə
Maddə 19	Pis rəftardan və laqeydlikdən müdafiə
Maddə 20	Ailədən məhrum olmuş uşaqlara qayğı
Maddə 22	Qaçqın uşaqların müdafiəsi
Maddə 32	İqtisadi istismardan müdafiə
Maddə 33	Narkotik vasitələrdən müdafiə
Maddə 34	Cinsi istismardan müdafiə
Maddə 35	Satılmaqdan və alver edilməkdən müdafiə
Maddə 36	İstismarın bütün digər formalarından müdafiə
Maddə 37	İşgəncədən və amansızcasına rəftardan müdafiə
Maddə 38	Müharibələr və silahlı münaqişələr
Maddə 39	Azyaşlı qurbanların sosial reintegrasiyası
Maddə 40	Cinayət hüququnun uşaqlara tətbiqi

1-ci sinif

MƏNİM ADIM VAR – BİZİM MƏKTƏBİMİZ VAR

Dərsin planı

	Əsas sual / dərsin mövzuları	Əsas tapşırıq	Əyani vasitələr
Dərs 1	Uşaqlar bir-birlərinin adlarını öyrənirlər.	Uşaqlar bir-birlərini öz adları ilə təqdim edirlər.	Rəngli vərəqlər
Dərs 2 və 3	Bizim sinifdə uşaqlar bir-birlərindən nə qədər fərqlənirlər?	Uşaqlar özləri üçün ortasında öz şəkilləri yapışdırılmış çiçəklər düzəldirlər. Bu çiçəklərdən gül dəstəsi düzəldilir.	Rəngli vərəqlər; hər uşağın fotosəkli və bir flipçat vərəqi (reykaya bərkidilmiş mühazirə kağızı)

Dərs 4	İndi biz bir-birimiz haqqında nə bilirik?	Sinifdə hamı bir yerdə fikir yürüdür.	Hazırlanıb başa çatdırılmış plakat
--------	---	---------------------------------------	------------------------------------

Dərsin məqsədləri

Uşaqlar sinifdəki çoxlu müxtəlif adlarla tanış olurlar. Onlar başa düşürlər ki, onların hər birinin öz adı var və bu ad vasitəsilə onlar bir-birindən fərqləndirilirlər; onlar dərk edirlər ki, öz adlarından məhrum edilə bilməzlər və onların dərsinin rəngi kimi adları da onlara məxsusdur.

Uşaqlar başa düşürlər ki, sinifdəki çoxlu müxtəlif adların arxasında çoxlu müxtəlif xarakterli şəxslər durur və müxtəlif rəngli çiçəklər böyük və rəngbərəng gül dəstəsi yaratdığı kimi, bu müxtəlif xasiyyətli uşaqlar da hamısı birlikdə bu sinfi təşkil edirlər. Müxtəliflik olsun deyə, siz yağış damcılarını və ya qatarın vaqonlarını, yaxud musiqi notlarını, krassvord sütunlarını və sairə misal gətirə bilərsiniz. Biz gah gül dəstəsi, gah da bulud və ya göl oluruq, gah qatara, gah da melodiya, yaxud krossvorda çevrilirik.

Uşaqlar anlayırlar ki, sinif öyrənən bir icmadır.

Uşaqlar başa düşür və dərk edirlər ki, məktəb onların daha çox öyrənməsinə, bilik və bacarıqlarını inkişaf etdirməsinə kömək etmək üçündür – istər indi, istərsə də gələcəkdə, istər onların özlərinə, istərsə də onlarla birlikdə başqalarına.

Onlar özləri üçün yəqin edirlər ki, məktəb uşaqlar üçün sadəcə bir borc (məcburi öhdəlik) kimi yaradılmamışdır, məktəb həm də uşaqların məktəbə getmək və təhsil almaq hüququ olduğu üçün yaradılmışdır və valideynlər, müəllimlər və dövlət onların bu hüququnu təmin edir.

Uşaq hüquqları dərslərində fikir yürütmək üçün verilən əsas suallar

Haqqında	Vasitəsilə	Üçün
	Müəllim	
Şagirdlər uşaq hüquqları haqqında indi nə bilirlər?	Konkret sinif otağında və ümumiyyətlə, məktəb icmasında uşaq hüquqlarının prinsipləri hansı yollarla müşahidə olundu?	Məktəbdən kənarda necə hərəkət etməyi öyrənmə: Şagirdlər öz gələcək həyatları üçün nə öyrəndilər?
7-ci və 28-ci maddələr	Məktəb bizim həyatımızın bir hissəsidir; sinif öz hüquqları olan mikro-icmadır. Buna bariz nümunə gül dəstəsidir. Solda göstərilən maddələr bu bölmə vasitəsilə sinifdə təcrübədən keçirildi.	Uşaqlar gül dəstəsinin nümayiş olunduğu plakatın harada asılmasının müəyyənləşdirilməsində iştirak edirlər

Şagirdlər

Mən uşaq hüquqları haqqında nə öyrəndim?

Mən uşaq hüquqlarını sinifdə necə təcrübədən keçirdim?

İndi mən hansı fəaliyyətə qadirəm?

Bizim uşaq olaraq xüsusi hüquqlarımız var:

Bizim adımız var və heç kim bizi adımızdan məhrum edə bilməz (Maddə 7)

Bizim məktəbə getmək və yazmağı və oxumağı öyrənmək hüququmuz var. (Maddə 28) Məktəbə getmədən heç kim böyüyəndən sonra iş tapa bilməz.

Bizim hər birimiz təkrarsız, unikal bir fərdik. Hər birimiz yaxşı ki, bu sinifdə varıq.

Sinifimizdə bizlərdən birisi olmasaydı, bu, çox pis olardı.

Biz hamımız eyni hüquqlara malikik.

İndi mən çox yaxşı bir qrup olan bu sinfin bir üzvü kimi özümü daha yaxşı hiss edirəm.

Mən sinifdəki başqa uşaqların da özlərini mənim kimi yaxşı hiss etməsi üçün onlara dəstək olacağam.

Əyani vasitələr

Ürək formasında kəsilmiş kağız parçaları

İp

Qayçı

Yapışqan

Rəngli kağız

Uşaqların fotosəkilləri

Plakat ölçüsündə kağız

Prosedur

Dərs 1

1. Uşaqlar dairəvi oturlar. Dairənin ortasında döşəməyə ürək formasında kəsilmiş müxtəlif rəngli kağız parçaları düzülür. Hər kağız parçasına ip keçirilir və üzərində bir uşağın adı yazılır. Dairənin mərkəzində üzərində müəllimin adı yazılmış ürək formalı kağız parçası da olur.
2. Müəllim uşaqları söhbətə qoşulmağa həvəsləndirir.
 - Biz sinifdə hamının adını bilirik? Kim kimdir?
 - Hər uşaq başqa uşağın adı yazılmış ürəyi götürür. Bu uşaqla bağlı nə mənim xoşuma gəlir? Onunla mən indiyədək nə işə etmişəm? Nəyə görə o olmasaydı, mən darıxardım?
 - Başqa suallar da əlavə oluna bilər: Bu uşaq haqqında başqaları, məsələn, müəllim, onun ailəsinin kişi və ya qadın üzvü, uşağın özü, dostu, sinif otağındakı və ya məktəbdəki hansısa başqa şəxs nə deyə bilər?
3. Hər bir uşaq digər uşaq haqqında danışır və haqqında danışdığı uşağın adı yazılmış ürəyi onun özünə verir.

4. Hər uşaq öz adı yazılmış ürəyi iplə boynundan asır və dərs boyunca üzərində saxlayır. Bu, növbəti dərslərdə də, ta uşaqlar bir-birlərini yaxşı tanıyana qədər davam edir.
5. Müəllim soruşur: “Nəyə görə mən bir rəngi yox, müxtəlif rəngləri götürmüşəm?”
6. Müəllim uşaqlardan gələn dərs üçün fotosəkillərini gətirməyi xahiş edir. (Başqa halda, müəllim uşaqların fotosəklini çəkə bilər.)

Dərs 2 və 3

Müəllim izah edir:

Bu dünyada hər bir uşaq digərindən fərqlidir. Hər bir uşaq dərisinin rənginə, xasiyyətinə, xarakterik xüsusiyyətlərinə və adına görə təkrarsız və özünəməxsusdur!

“Uşaq hüquqları” deyilən bir şey var. Uşaqların müxtəlif hüquqları var, məsələn:

- ada malik olmaq hüququ (Maddə 7)
- məktəbdə təhsil almaq hüququ (Maddə 28)

Yalnız adı olanlar başqaları tərəfindən çağırıla bilərlər. Ona görə də adları bilmək vacibdir!

Bu sinif müxtəlif keyfiyyətlərimiz və müxtəlif xasiyyətlərimiz, eləcə də bir-birindən fərqli rənglərimizlə birgə bizim hamımızdan ibarətdir.

Biz indi sinfimizin rəsmi yaradırıq – amma ürəklərdən yox, çiçəklərdən. Hesab edək ki, güldən bizim sinif otağımız, yaxud məktəbimizin binasıdır. Biz isə çiçəklərik.

Biz olmasaq, məktəb də olmaz, biz olmasaq, məktəb çiçəksiz, boş güldən kimi olar.

Müəllim görüləcək işləri mərhələ-mərhələ izah edir:

- Uşaqlar öz çiçəklərini düzəldirlər.
- Onlar gül ləçəklərinin rəsmi çəkir və ortasına öz fotosəkillərini yapışdırırlar.
- Gül dəstəsi yaratmaq üçün bütün çiçəklər bir yerə toplanır.
- Gül dəstəsi plakata yapışdırılır.
- Bu yolla biz rəngbərəng sinfimizin rəsmi yaratmış oluruq.

Uşaqlar bir daha düşünür və yaratdıqları rəsm əsərini izah etməyə çalışırlar. Müəllim müxtəlif baxışları və fikirləri dinləyir. Uşaqlar tam sərbəst şəkildə fikir yürüdə bilər və bu zaman bu kimi suallarla istiqamətləndirilə bilərlər:

- Çiçəklər nəyi bildirir?
- Güldən nəyi bildirir?
- Nəyə görə ada malik olmaq vacibdir?

Müəllimin sərəncamında nə qədər vaxtın və hansı materialların olmasından asılı olaraq, bu fəaliyyətə müxtəlif dəyişikliklər və əlavələr edilə bilər, məsələn:

- Şagirdlər özləri çiçəklərin rəsmi çəkir, onları kəsir və bəzəyirlər, yaxud da şagirdlərə bəzəmək üçün çiçək formasında kəsilmiş hazır kağız parçaları verilir.
- Müəllim çiçəyin ortasını hazırlamış olur, şagirdlər isə onun ləçəklərini hazırlayırlar.

- Fotoşəkillər çiçəyin ortasına yerləşə biləcək ölçüdə kəsilir.
- Öz işlərini daha tez başa vuran uşaqlar başqa kiçik çiçəklər çəkirlər.
- Güldən rəsmlə ifadə edilmiş uşaq hüquqlarının yığcam formasını nümayiş etdirir (Maddə 7, 28).
- Müəllim uşaqların çəkdikləri şəkillərin hamısından bir rəsm yaradır.

Dərs 4

Ətraf şərait:

- Plakat yazı taxtasından və ya divardan asılıb.
- Şagirdlər böyük yarım dairə şəklində əyləşiblər; böyük sinifdə iki yarım dairə lazım gələ bilər. Bütün şagirdlərin rəsmi görmək imkanı təmin olunmalıdır.

Şagirdlər aşağıdakı suallar ətrafında fikir yürüdürlər:

- Mən bu fəaliyyət zamanı nədən zövq aldım?
- Mən nə öyrəndim?
- Mən başqa uşaqlar haqqında nə bilirəm?
- Mən müəllim haqqında nə bilirəm?
- Müəllim şagirdlərin öz cavablarını və fikirlərini bir-birləri ilə bölüşməsi prosesinə bələdçilik edir.

Sonda müəllim şagirdlərə uşaq hüquqları haqqında müəyyən məlumat verir. Xüsusilə də o, güldəndə ifadə olunan sözügedən iki hüquqdan bəhs edir. O, uşaqları “Uşaq Hüquqları Günü (20 Noyabr)” barədə məlumatlandırır.

O, plakatın harada, məktəbin dəhlizində, yoxsa foyesində nümayiş etdirilməsinin məqsədəuyğun olduğunu şagirdlərlə müzakirə edir. Şagirdlər hər iki variantın müsbət və mənfi tərəflərini müzakirə edirlər. Hamının görə bilməsi üçün plakat haradan asılmalıdır? Sınıfimizə yeni uşaqlar gələndə biz nə edirik?

2-ci sinif

ADLAR SADƏCƏ HƏRFLƏRİN BİRLƏŞMƏSİ DEYİL!

Dərsin planı

	Əsas sual / dərsin mövzuları	Əsas tapşırıq	Əyani vasitələr
Dərs 1	Bizim adlarımız!	Bütün uşaqlar bir-birlərinin adları haqqında daha çox şey öyrənirlər (interaktiv)	A4 ölçülü vərəqlər

		yanaşma).	
Dərs 2	Necə olub, mənə bu adı qoyublar?	Sınıf uşağa ad qoyulmasının səbəbləri haqqında düşünür.	Üzərində əsas cümlələrin yazıldığı kağız lentlər (dar, uzun kağız parçaları); tezislər komplekti
Dərs 3 və 4	Bütün uşaqların danışmağa öz hekayəsi var!	Şagirdlər öz həyatları barədə bir-birlərinə müəyyən məlumat verirlər. Onlar özlərinin boy ölçülərində öz rəsmlərini çəkirlər.	Uşaqların ailələri haqqında informasiya (ev tapşırığı); hər uşaq üçün bir flipçat vərəqi; markerlər və rənglər

Dərsin məqsədləri

Uşaq hüquqları Konvensiyasının 7-ci maddəsi uşağın ada malik olmaq hüququnu təmin edir. Soyad uşağın öz ətrafındakı qrupla əlaqəsini göstərir. Ad isə uşağı fərdə, bu dünyanın təkrarsız varlığına çevirir.

Uşaqlar öz adları ilə fəxr etməlidirlər. Uşaq öz adının hansı mənanı kəsb etdiyini, hansı ümidləri özündə ifadə etdiyini və valideynlərinin onun üçün niyə məhz həmin adı seçdiyini bilməlidir.

Müəllim bu mövzuda söhbət edərkən hər ehtimalla qarşı ehtiyatlı olmalıdır; sinifdə öz həqiqi valideynləri ilə birgə yaşamayan, yaxud məcburi miqrasiya və ya mühacirət edərək öz adlarını dəyişmək məcburiyyətində qalmış uşaqlar ola bilər. Müəllim belə uşaqlarla işləyərkən həssas olmalı, onları başa düşməlidir.

Bu dərstdə uşaqlar öz sinif yoldaşları ilə birgə özlərinə nəzər salırlar. Ona görə də bu bölmə əvvəlki bölmədə başladılmış xətti davam etdirir, hərçənd öz-özlüyündə ayrıca bir bölmə kimi də götürülə bilər.

Uşaq hüquqları dərslərində fikir yürütmək üçün verilən əsas suallar

Haqqında	Vasitəsilə	Üçün
	Müəllim	
Şagirdlər uşaq hüquqları haqqında indi nə bilirlər?	Konkret sinif otağında və ümumiyyətlə, məktəb icmasında uşaq hüquqlarının prinsipləri hansı yollarla müşahidə olundu?	Məktəbdən kənarında necə hərəkət etməyi öyrənmə: Şagirdlər öz gələcək həyatları üçün nə öyrəndilər?
7, 8, 12 və 13-cü maddələr	Məktəb bizim həyatımızın bir hissəsidir; sinif öz hüquqları olan bir mikro-icmadır. Mənim sinifdəki bütün digər	Uşaqlar plakatın harada asılmalı olduğu barədə qərarın verilməsində iştirak edirlər. Ola bilsin, plakat

uşaqların adlarını bilən bir şəxsiyyətim var və sinifdəki uşaqlar da mənə mənim adım vasitəsilə müraciət edirlər.

Solda göstərilən maddələr bu bölmə vasitəsilə sinifdə təcrübədən keçirilir.

üçün yer ayrılmasına xüsusi ehtiyac yaransın, bu halda məsələ başqa müəllimlərlə, texniki heyətlə və ya məktəb direktoru ilə müzakirə oluna bilər.

Şagirdlər

Mən uşaq hüquqları haqqında nə öyrəndim?

Mən uşaq hüquqlarını sinifdə necə təcrübədən keçirdim?

İndi mən hansı fəaliyyətə qadirəm?

Uşaq olaraq bizim xüsusi hüquqlarımız var:

Bizim adımız var və heç kəs bizi adımızdan məhrum edə bilməz (Maddə 7).

Bir uşaq kimi, mənim öz həyat hekayəm, başqa uşaqların yaşadığı həyatdan fərqli, özünəməxsus bir həyatım var. Bu, həmişə mənim şəxsiyyətimin bir hissəsi olaraq qalacaq (Maddə 8).

Mənim öz fikrim ola bilər və öz düşündüyümü söyləyə bilərəm, bütün başqa uşaqlar da həmçinin (Maddə 12 və 13).

Mən gördüm ki, bütün qalan uşaqlar və müəllim mənim söylədiklərimdən qeydlər götürürdülər. Onların hamısı mənə qulaq asırdılar və indi hər kəs mənim adımlı bilir. Öz adımla mən xüsusi, başqalarından fərqli bir fərdəm.

Mən sinifdəki bütün başqa uşaqların adlarını bilirəm. Mən onların həyatları haqqında da nəşə bilirəm.

Mən heyətdə və ya başqa bir yerdə kimisə görəndə onun adını soruşacaq və öz adımlı ona söyləyəcəyəm.

Əyani vasitələr

Kağız lentlər

Plakat ölçüsündə vərəqlər

Köhnə şəkilli jurnallar

Müxtəlif rəngli boyalar

Fırçalar

Bir neçə qayçı

Yapışqan

Tezislər komplekti (aşağıya bax)

Prosedur

Dərs 1: Bizim adlarımız!

Şagirdlər öz stullarında, müəllim də onlarla birlikdə dairəvi şəkildə əyləşirlər. Uşaqlar üzərinə qalın hərflərlə adlarını yazdıqları kağız lentləri əllərində saxlayırlar. Müəllim də öz növbəsində üzərində adı və soyadı yazılmış belə bir kağız lenti əlində saxlayır. Hər kəs növbə ilə onun adını söyləyir. Sonra isə növbə şagirdlərin öz sinif yoldaşlarının adlarını öyrənməsinə və yadda saxlamasına gəlib çatır. Buna müxtəlif oyunlar vasitəsilə etmək olar:

- Hər bir şagird əvvəl öz adını, sonra isə solunda və sağında əyləşən yoldaşının adını söyləyir: “Mənim adım ...-dir, solumda əyləşən *filankəs*, sağımdakı isə *filankəsdir*”.
- Şagirdlərinizdə eyni olan cizgiləri, məsələn, onların şalvar və ya köynəklərindəki eyni bir rəngi, yaxud onların inisiallarını və ya gözlüklərini, yaxud da saçlarının oxşar rənglərini müəyyən edib, tapmacalar hazırlayın: “Filankəsdə, filankəsdə və filankəsdə eyni olan nə isə var. Kim deyər, bu nədir?” Bunu müxtəlif misallarla bir neçə dəfə təkrarlayın.
- Üzərində adlar yazılmış bütün kağız lentləri toplayıb qarışdırın və üzüörtülü şəkildə düzün. Növbə ilə hər uşaq bu kağız lentlərdən birini çəkir, ancaq ona düşən adı səsləndirmir. Sonra onlar hamısı adları nümayiş etdirirlər. Birinin adının başqasına düşdüyü məlum olur. İndi bu qarışıqlığı kim düzəldə bilər? Məsələn, kim hər bir kağız lent üzərində adı yazılmış uşağı müəyyən edib, həmin kağız lenti həmin uşağa verə bilər?
- Avtobusa minmə: Uşaqlardan biri bu sözləri deyir: “Mənim adım Aynurdur, mən avtobusa minirəm”. Onun yanındakı uşaq isə “Mən Səbinəyəm və mən Aynurla birgə avtobusa minirəm”. Səbinənin yanında əyləşən uşaq eyni qaydada, əvvəlki uşaqların adlarını təkrarlamaqla bu sözləri davam etdirir: “Mən Tofiqəm və mən Aynur və Səbinə ilə birgə avtobusa minirəm”. Uşaqlar bir-birlərinin sözlərini bu qaydada davam etdirərkən, onların dairəvi şəkildə əyləşdikləri ardıcılığı gözlədiklərinə əmin olun. Bu ardıcılığın gözlənməsi uşaqların adları yadda saxlamasını asanlaşdırır. Sonuncu uşaq avtobusa minənə kimi bu oyunu davam etdirin. Elə edin ki, oyun zamanı hansısa uşaq yoldaşlarından kiminsə adını unudarkən utanmasın, imkan verin ki, uşaqlar bir-birlərinə kömək etsinlər.

Müəllim maarifləndirmə xarakterli bir dialoqla dərsi yekunlaşdırır. Aşağıdakı suallar şagirdləri dialoqa sövq edən stimül rolunu oynayırlar:

- Mənim adım xoşuma gəlirmi, əgər gəlirsə, niyə?
- Bəzən adlar qısaltılmış şəkildə deyilir, yaxud adama ləqəb qoyulur və ya adı tamam dəyişdirilir. Mən öz yeni adıma bəyənirəm, yoxsa yox? Niyə?
- Bəzən ada malik olmaq xüsusilə vacib olur. Əgər məktəbdə hamının eyni adı olsaydı, yaxud heç kimin adı olmasaydı, vəziyyət necə olardı?

Dərs 2: Necə olub, mənə bu adı qoyublar?

Müəllim kağız lentlərin üzərinə aşağıdakı cümlələri yazır (əlbəttə ki, müəllim aşağıda göstərilənlərdə istənilən dəyişikləri edə bilər – bəzilərini təxirə sala, bəzi yeni cümlələr əlavə edə bilər və sair):

Ada sahib olmaq vacibdir.

Ad – bu, elə mən özüməm.

Biz adların köməyi ilə özümüzü və başqalarını tanıyıyıq.

Bizim adlarımız bizə hörmət gətirir.

Uşaq ada sahib olmaqla dövlətin üzvü olur.

Valideynlər müəyyən bir adı seçərkən, çox vaxt həmin adda öz arzularını, ümidlərini və hisslərini ifadə edirlər.

Müəllim kağız lentlər üzərindəki bu cümlələri bir-bir oxuyur və hər cümlədən sonra uşaqlardan həmin cümləni necə başa düşdüklerini öz sözləri ilə ifadə etməyi xahiş edir.

Sonra müəllim uşaqların ev tapşırığı kimi evdə doldurmalı olduqları çalışma vərəqələrini paylayır (aşağıya bax).

Hə bir uşağın paylanan çalışma vərəqəsindəki sualları başa düşdüyünə əmin olmaq üçün müəllim siniflə birgə həmin sualları nəzərdən keçirir.

- Mən nə vaxt anadan olmuşam?
- Saat neçədə?
- Həftənin hansı günü?
- Mən anadan olanda hava necə imiş?
- Mən harada doğulmuşam?
- Doğum anında kimlər orada olub?
- Doğularkən boyum və çəkim nə qədər olub?
- Nəyə görə mənə məhz bu adı qoyublar?

Dərs 3 və 4: Bütün uşaqların danışmağa öz hekayəsi var!

Uşaqlar dairəvi əyləşir və valideynləri ilə söhbət etdiklərini bir-birlərinə danışirlar. Müəllim uşaqları bəzi məsələlərdə daha dərinə varmağa həvəsləndirir.

Misal üçün, o, sinifdəki uşaqların günün hansı vaxtı anadan olduqlarını bir-bir lövhəyə yazaraq bir siyahı tərtib edir. Bəlkə bu siyahıda maraqlı uyğunluqlar ortaya çıxdı.

Əlbəttə, hansısa uşaq sonuncu suala cavab verə bilsə, yəni valideynlərinin nə üçün ona bu adı qoyduğunu izah edə bilsə, çox maraqlı olar.

İndi isə uşaqlara özləri haqqında fərdi qaydada plakat yaratmaq və özləri barədə yazdıqları informasiyaları ora köçürmək tapşırılır. Müəllim yazı qabiliyyəti zəif olan şagirdlərə kömək edə bilər.

Əgər buna imkan varsa, uşaqlar özlərinin boy ölçülərində rəsmlərini çəkirlər. Bunu aşağıdakı kimi etmək olar: döşəməyə böyük, boy ölçüsündə kağız sərilir və uşaq həmin kağızın üzərinə uzanaraq, müəyyən bir poza, məsələn, qaçan, yaxud qolları yana açılmış vəziyyəti alır.

Uşaqlar dördüncü dərsi də bu plakatlara həsr edir və bu dərstdə öz plakatlarını tamamlayırlar.

Sonda onlar bu plakatları məktəb binasında necə nümayiş etdirməyin yollarını müzakirə edirlər. Müəllim onların bir qərara gəlməsinə kömək edir.

Şagirdlər üçün çalışma vərəqəsi

Mənim adımın öz tarixçəsi var və mən onu öyrənməyə çalışacağam

Mən nə vaxt anadan olmuşam?
Saat neçədə?
Həftənin hansı günü?
Mən anadan olanda hava necə imiş?
Mən harada doğulmuşam?
Doğum anında kimlər orada olub?
Doğularkən boyum və çəkim nə qədər olub?

Nəyə görə mənə məhz bu adı qoyublar?

3-cü sinif

BİZ SEHRBAZIQ!

Dərsin planı

	Əsas sual / dərsin mövzuları	Əsas tapşırıq	Əyani vasitələr
Dərs 1	Adi adam problemi necə həll edə bilər? Bəs sehrbaz necə həll edə bilər?	Şagirdlər müxtəlif tip problemlərin real və möcüzəli həlli yollarını bir-birindən fərqləndirməyi öyrənirlər. Onlar adi adamın və sehrbazın rəsmini çəkirlər.	Uşaqların ideyalarını yazmaq üçün yazı taxtası; rəsmlər; skotç (yapışqan lent); A4 ölçülü vərəq; rəngli karandaşlar
Dərs 2	Biz müzakirə yolu ilə problemin həllini tapa bilərikmi?	Sınıfdə ümumi müzakirə əsnasında şagirdlər gündəlik problemlərin mümkün və qeyri-mümkün həlli yollarını bir-birindən fərqləndirməyi öyrənirlər.	Kağızdan adam formasında hazırlanmış fiqurlar; rəngli karandaşlar
Dərs 3	Mən hansı həll yolları tapa bilərəm? Mən necə kömək edə bilərəm?	Şagirdlər özlərinin gündəlik həyatlarına xas olan mürəkkəb problemlərin həlli yollarını tapmağa çalışırlar. Onlar tapdıqları həll yolları əsasında rol oyunu hazırlayırlar.	--
Dərs 4	Biz problemlərin həlli yollarını rol oyununda necə göstərə bilərik? Bununla biz nəyi öyrənmiş oluruq?	Şagirdlər öz rol oyunlarını məşq edir və sınıfdə səhnələşdirirlər.	Lazım gəldikdə, rol oyunu üçün butaforiya

Dərsin məqsədləri

Uşaqlar tezliklə başa düşürlər ki, çox şey onların nəzarətindən kənardadır. Uşaqlar birbaşa onların taleyini həll edən qərarların subyekti olsalar da, çox vaxt həmin qərarlara təsir etmək iqtidarında olmurlar. Ancaq əvəzində uşaqlar özlərinin təsəvvür etdikləri dünyaya səyahət etməyə qadirdirlər. Təsəvvürdə olan dünya elə bir məkandır ki, orada yeni planlar yaranır, təcrübələr sınaqdan keçirilir və adam həqiqi dünyaya qayıtmazdan öncə məhz orada güc toplaya bilər.

3-cü sinif üçün nəzərdə tutulmuş bu tədris layihəsində biz uşaqların təsəvvür etmə qabiliyyətini işə salmağı və onlara öz ideyalarını təsəvvürlərindəki dünyadan real həyata transformasiya etmək imkanı verməyi təklif edirik.

Uşaqlar təsəvvür edirlər ki, onlar sehrbazdılar. Uşaqların (və hətta böyüklərin) çoxu, hərdənbir də olsa, sehrbaz gücünə malik olmaq arzusunu ürəyindən keçirir. Bu layihədə uşaqlardan tələb olunur ki, onların həyatını əhatə edən mühitdə daha yaxşı həll edilməli olan problemlə situasiyaları müəyyən etsinlər və birlikdə belə problemlərin həlli yollarını axtarsınlar. Lakin bu zaman uşaqların daima “təsəvvürlər aləmi”ndə qalmaması çox vacibdir. Onlar həm də yaşadıkları real mühitdə mövcud olan problemin həllini təsəvvür etməyə və praktikada tətbiq etməyə çalışmalıdırlar. Biz əsas diqqəti sinifdə və məktəbin həyatında təmizlik probleminə yönəltməyi təklif edirik.

Bu tədris bölməsi sinifdə şagirdlərin ünsiyyətinə əsaslanır. Ona görə də uşaqların düzgün şəkildə əyləşdirilməsi çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qruplar daxilində ünsiyyət təşkil edilərkən, iştirakçılar üzə-üzə əyləşdirilməlidirlər. Yəni sıra-sıra əyləşmə üsulundan qaçmaq lazımdır. Sıralarla əyləşərkən axırda oturan uşaqlar əlverişsiz şəraitdə qalırlar. Bu səbəbdən də əlbəttə, yaxşı olar ki, uşaqlar dairə şəklində, yaxud stol ətrafında əyləşsinlər.

Uşaq hüquqları dərslərində fikir yürütmək üçün verilən əsas suallar

Haqqında	Vasitəsilə	Üçün
	Müəllim	
Şagirdlər uşaq hüquqları haqqında indi nə bilirlər?	Konkret sinif otağında və ümumiyyətlə, məktəb icmasında uşaq hüquqlarının prinsipləri hansı yollarla müşahidə olundu?	Məktəbdən kənarında necə hərəkət etməyi öyrənmə: Şagirdlər öz gələcək həyatları üçün nə öyrəndilər?
13, 14, 28 və 31-ci maddələr	Məktəb sanki bir mikro-icmadır. Şagirdlər siniflərindəki və öz həyatlarındakı problemləri birlikdə müzakirə edir və onların həlli yollarını tapırlar. Onlar bu zaman təkcə müəllimləri ilə yox, həm də bir-birləri ilə davamlı ünsiyyətdə olurlar.	Şagirdlər real həyata xas situasiyalar haqqında düşünür, özləri və başqaları üçün real olan problemlərin həlli yollarını araşdırmağa başlayırlar.
	Şagirdlər	
Mən uşaq hüquqları haqqında nə öyrəndim?	Mən uşaq hüquqlarını sinifdə necə təcrübədən keçirdim?	İndi mən hansı fəaliyyətə qadirəm?
Mən bilirəm ki, uşaqların xüsusi hüquqları var; bunlar uşaq hüquqlarıdır. Mən bilirəm ki, 20 Noyabr	Biz bir-birimizə qulaq asdıq və aydın oldu ki, bizim bəzi istəklərimiz və problemlərimiz bir-birindən	Mən bilirəm ki, mənim və başqalarının hüquqları var, ancaq bu hüquqların – həm mənim, həm də başqalarının

Beynəlxalq Uşaq Hüquqları
Günüdür.

Mən real həyat
problemlərinin həlli yolları
ilə möcüzələri bir-birindən
fərqləndirməyi öyrənirəm.

çox fərqlənə bilər. Biz gördük
ki, bu cür problemlərin həlli
yollarını birlikdə necə tapa
bilərik.

hüquqlarının – qorunduğuna
əmin olmaq üçün nəşə
etməliyəm.

Problemin həlli yolunu
tapmaq asan iş deyil və biz
bütün problemləri birdən
həll edə bilmərik. Bizim bəzi
arzularımız uzun müddət
yerinə yetməyəcək.

Əyani vasitələr

Ağ vərəqlər

Rəngli karandaşlar və ya flomasterlər

Kağızdan qız və oğlan fiqurları kəsmək üçün şablonlar, yaxud müəllimin kəsib gətirdiyi
hazır fiqurlar

Lazım gələrsə, qayçı

Rol oyunları üçün lazım gələrsə, xüsusi kostyumlar və butaforiya

Prosedur

Dərs 1

Müəllim lövhədə iki adam şəkli çəkir: biri adi qadın və ya kişi, digəri sehrbaz. Öz
növbəsində uşaqlar da cüt-cüt ayrılıb, iki adam fiquru çəkir və aşağıdakı suallara birlikdə cavab
verməyə cəhd göstərirlər:

- Müəyyən situasiyalarda adi adam nə edir?
- Eyni situasiyalarda sehrbaz nə edir?

Bir neçə dəqiqədən sonra müəllim bütün uşaqları yarımdairə şəklində yazı taxtasının
qarşısına toplayaraq, onların hamısının lövhəni yaxşı görə bilməsini təmin edir (böyük siniflərdə
şagirdlərin iki yarımdairə şəklində toplanması lazım gələ bilər). O, bütün şagirdlərin yuxarıdakı
suallara verdikləri cavabları, onları şərh etmədən və ya hər hansı rəy bildirmədən lövhəyə yazır.
Biz uşaqların ideyalarını bir araya cəmləmək üçün aşağıdakı kimi cədvəl tərtib etməyi məsləhət
görürük:

	Adi adam (onun rəsmi)	Sehrbaz (onun rəsmi)
Aclıq		
Kasıblıq		
Kədər		
Doğum günü		

Biz uşaqların təqdim etdikləri həll yollarına baxır və onların öz fikirlərini izah etməsinə şərait yaradırıq. Heç şübhəsiz, bu yerdə bəzi suallar meydana çıxacaq! Müəllim bilmək istəyir:

- Xoşniyyətli və ya bədniyyətli sehrbazın hansısa əməlini və ya planını görə bilərsinizmi?
- Sonuncu dəfə nə vaxt sehrbaz olmağı arzulamısınız və həmin vaxt nə etmək, nəyi dəyişmək ürəyinizdən keçib?
- Bu an sizin ən böyük arzunuz nədir?

Müəllim şagirdləri öz fikirlərini söyləməyə həvəsləndirir və onların hamısına pozitiv dəstək verir. O, növbəti bir neçə dərsdə də sehrbazlar haqqında danışacaqlarını bildirir və şagirdlərə tapşırır ki, jurnallarda, yaxud kitablarda sehrbaz şəkilləri axtarsınlar və mümkün olan halda həmin şəkilləri dərsə gətirsinlər. Şəkillər və kitablar gərək kiçik bir sərgidə nümayiş olunsun.

Dərsin qalan hissəsi ərzində uşaqlar sehrbazın və adi adamın rəsmini çəkib qurtarmalı və onları rəngləməlidirlər.

Dərs 2

Həftə ərzində müəllim dönə-dönə şagirdləri sehrbaz şəkilləri və sehrbazlar haqda kitabları tapıb gətirməyə, çəkdikləri rəsmlər üzərində işi tam yekunlaşdırmağa ruhlandırır.

İkinci dərsin başlanğıcında müəllim əvvəlki dərsin məzmununu xatırladır, sonra isə cari dərsin proseduru izah edir: indi biz sizin gətirdiyiniz şəkillərə və kitablara, eləcə də hazırladığınız fiqurlara baxacağıq. Siz bunlar arasında bir-birinin eyni olan, yaxud bir-birindən fərqlənən şeyləri müəyyən edə bilərsiniz?

Uşaqlar dairəvi əyləşirlər. Müəllim onlara söyləyir ki, bir neçə illər bundan öncə uşaqların həyat və şəraitləri ilə bağlı olan xüsusi hüquqlar tərtib olunub. Bu yerdə biz Uşaq Hüquqları Bəyannaməsini (1959) oxumağı tövsiyə edirik. Bəyannaməni oxuyarkən müəllim onu lazım bildiyi şəkildə sadələşdirə və müəyyən yerlərini ixtisar edə bilər. İxtisara xüsusi diqqət yetirilməlidir. Sənədin ixtisar edilmiş versiyası aşağıdakı kimi təqdim oluna bilər:

Uşaqlara sağlam şəkildə və normal şəraitdə böyümək imkanı yaradılmalıdır. Bura onların:

- fiziki
- mənəvi
- psixoloji
- əqli və
- sosial inkişafı daxildir.

Uşaqlar azad olmalı, onların şəxsi ləyaqət hissələrinə hörmət olunmalıdır.

Uşaqlar gərək ilk mərhələdə bu prinsipi başa düşsünlər. Müəllim uşaqların fikir və rəylərini ümumiləşdirərək, yuxarıdakı anlayışları və onların bir-biri ilə necə əlaqəli olduğunu izah edir.

Bunun üçün o, özünün, yaxud şagirdlərin əvvəlcədən kağızdan hazırlamış olduğu təqribən 40 oğlan və qız fiqurunu döşəməyə düzür. Onları dörd qrupa bölür.

- I qrup fiziki cəhətdən sağlam böyüyüb.
- II qrup mənəvi cəhətdən sağlam böyüyüb.
- III qrup əqli cəhətdən sağlam böyüyüb.

- IV qrup sosial cəhətdən sağlam mühitdə böyüyüb.

Sonra müəllim uşaqlardan soruşur ki, hər hansı bir uşağın nəyi olmaya, çatışmaya bilər. O, şagirdlərin nümunələr gətirməsini xahiş edir və lazım gəldikdə, özü də bir-iki nümunə söyləyir.

■ Fiziki cəhətdən sağlam böyümə	isti paltarları yoxdur
■ Mənəvi cəhətdən sağlam böyümə	pis dostları var
■ Əqli cəhətdən sağlam böyümə	yaxşı kitabları yoxdur
■ Sosial cəhətdən sağlam mühitdə böyümə	heç bir dostu yoxdur

O, bu çatışmazlıqları kağızdan düzəldilmiş müvafiq uşaq fiqurlarının üzərinə yazıb, yenə hərəsini öz yerinə qoyur. Sonra isə uşaqlardan öz nümunələrini söyləməyi xahiş edir. Ola bilsin, uşaqlar dörd kateqoriyanın dördü üçündə nümunələr gətirə bilməsinlər; bu halda müəllim onlara kömək etməli, ancaq onların əvəzinə nümunə gətirməməlidir.

Uşaqların ehtiyacları müəyyən edilib kağız fiqurların üzərinə yazıldıqdan sonra sehrbazların işi başlayır. Uşaqlar üç qrupa bölünür və hər qrupa qrupun bütün üzvlərinə çatacaq sayda kağız fiqurlar verilir.

Onların vəzifəsi aşağıdakılardan ibarətdir:

- Hər uşağın vəziyyətinə diqqət edin və onu nələrin sevindiriyini, nələrin isə kədərləndirdiyini tapmağa çalışın.
- Sehrbaz necə kömək edə bilər?
- Uşağın sabah da, birisi gün də, ondan sonrakı gün də özünü yaxşı hiss edəcəyinə əmin olmaq üçün sehrbaz nə edə bilər?
- Oğlanın və ya qızın özünün nə isə edə bilməsi üçün sehrbaz ona necə kömək edə bilər?
- Adi adam sehrbazı necə əvəz edə bilər?

Şagirdlər yenidən bir araya gəlib dairəvi əyləşir və müxtəlif problemlərin həlli üçün özlərinin fikirləşdikləri sehrli həll yollarını bir-birləri ilə bölüşürlər.

Dərs 3

İndi isə gəlin real həyatdakı konkret vəziyyətləri nəzərdən keçirək. Müəllim bir daha uşaq hüquqlarının 10 prinsipini xatırladır və şagirdləri gündəlik həyata xas olan situasiyalar fikirləşməyə təşviq edir; elə situasiyalar ki, orada sinif yoldaşları, dostları, aşağı və ya yuxarı sinif şagirdləri, yaxud da elə özləri heç də yaxşı durumda qalmırlar. Şagirdlərin xatırladıqları situasiyalar və yerlər aşağıdakılar ola bilər:

Yerlər:

- sinif otağı
- məktəbin həyəti
- məktəbə gedən yol

Situasiyalar:

- mübahisə və dava baş verir
- günorta yeməyə heç nə olmur
- ev tapşırığını etmək yaddan çıxır

- dylrsn
- dostun yoxdur
- isti yun jaketin yoxdur
- idman paltarın yoxdur

Bundan sonra biz balaca sehrbaz roluna girir və bu problemlərin həlli yollarını tapmađı məşq edirik.

Hamı birlikdə iki, yaxud  situasiyanı nəzərdən keçirir. Sonra řagirdlr kiçik qruplar formalařdırır v hər qrup ürəyi istədiyi bir situasiyanı seçir (belə ola bilər ki, “xuliqan řagirdlr bařqa řagirdlri dəyərlər” və sair bu kimi situasiyaları eyni zamanda bir neçə qrup sesin).

řagirdlr seçdikləri situasiyaları rol oyunu řaklind shnlřdirmli və bu rol oyununda həmin situasiyadan ıxıř yolunu təsəvvür etdikləri kimi canlandırılmalıdır.

Müəllim qrupları dəstəkləyir, onları dinləyir və lazım gəldikdə onlara təkliflər verir. Dördüncü dərsdə řagirdlr xüsusi kostyumlardan v butaforiyadan istifadə etməklə z rol oyunlarını daha da tkmillřdirirlr.

Dərs 4

řagirdlr z rol oyunlarını sinifdə nmayiř etdirirlər.

Sonra řagirdlr öz aralarında müzakirə edirlər ki, gərək, göstərdikləri bu səhnələr onların gündəlik həyatlarına necə tətbiq oluna bilər.

- Biz hansı situasiyaları müəyyən etdik?
- Sinifdə bu situasiyalar barədə danıřan kimi bizim reaksiyamız necə oldu?
- Biz bir-birimizə necə dəstək ola bilərik?
- “Xeyirxah Sehrbazlar” klubu yaradaqmı?
- Birinci, ikinci və dördüncü sinfin řagirdlrin Beynəlxalq Uřaqlar Günü (20 Noyabr) haqqında məlumat verməyə cəhd gstrkmı?

4-c sinif

BİZİM HÜQUQLARIMIZ – BİZİM XƏZİNƏMİZ

Dərsin planı

	Əsas sual / dərslin mövzuları	Əsas tapşırıq	Əyani vasitələr
Dərs 1	Nəyə görə bizim xüsusi uşaq hüquqlarına ehtiyacımız var?	Şagirdlər “xəzinə qutusu” layihəsi ilə tanış olur və onu necə planlaşdırmağı və həyata keçirməyi müzakirə edirlər.	Müəyyən uşaq hüquqlarını xatırlatmaq üçün istifadə edilə bilən əşyalar; uşaq hüquqları kartları
Dərs 2	Mənim şəxsi xəzinə qutum – bu, nə isə əlahiddə bir şeydir	Şagirdlər öz xəzinə qutularını bəzəyir və onları özlərinin “uşaq hüquqları xəzinəsi” kimi hazırlayırlar.	Hər uşaq məktəbə dəmir, taxta və ya karton qutu gətirir; rəngli düymələr, parça kəsikləri və sair; yapışqan və qayçı
Dərs 3 (bir neçə həftədən sonra)	Mənim xəzinə qutum, sənin xəzinə qutun!	Şagirdlər partaları üzərində mini-sərgi təşkil etməklə öz xəzinə qutularını nümayiş etdirirlər.	Şagirdlərin xəzinə qutuları (içindəkilərlə birgə)
Dərs 4 (20 Noyabr ərəfəsində)	Biz sərgini necə təşkil edə bilərik?	Uşaqlar məktəbdəki bütün başqa uşaqların da görməsi üçün öz xəzinələrinin və xəzinə qutularının sərgisini keçirirlər.	Şagirdlər sərgi üçün otaq, yaxud yer tapırlar.

Dərsin məqsədləri

Şagirdlər uşaq hüquqları haqqında daha dərin biliyə yiyələnirlər. Uzun müddət ərzində onlar hər bir uşaq hüququnu xarakterizə edə bilən, yaxud bu hüququn simvolu rolunu oynaya bilən əşyaları axtarıb tapmağa səy göstərməklə, bu hüquqların məqsəd və məramını öyrənirlər. Hər uşaq bu işin öhdəsindən özünəməxsus şəkildə gəlir. Bununla da uşaqlar uşaq hüquqları ilə bağlı sözügedən maddələri başa düşmüş və özləri üçün aydınlaşdırmış olurlar.

Öyrənmə nəzəriyyəsi baxımından, bu tapşırıq öyrənənlərə imkan yaradır ki, öz öyrənmə proseslərini özləri təşkil etsinlər, bu isə onların davamlı şəkildə biliklərini artırmaq şansını əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldir.

Hər şagird öz xəzinə qutusunu hazırlayır. Şagirdlər uşaq hüquqlarının daşdığı ideyalarla həm intellektual, həm də emosional cəhətdən daha dərindən mənimsəyirlər.

Bu, uzun müddət ərzində davam edən və şagirdləri mütəmadi olaraq öz ideyalarını bir-birləri ilə bölüşməyə və müzakirə etməyə təşviq edən bir layihədir.

Uşaq Hüquqları Günü (20 Noyabr) münasibətilə məktəb binasında şagirdlərin xəzinə qutularının sərgisi keçirilə bilər. Bu, əlavə stimulaşdırıcı və aşağı sinif şagirdlərində bir həvəs – bir, yaxud iki ildən sonra buna bənzər şeylər etmək həvəsi oyadar.

Uşaq hüquqları dərslərində fikir yürütmək üçün verilən əsas suallar

Haqqında	Vasitəsilə	Üçün
----------	------------	------

Müəllim

Şagirdlər uşaq hüquqları haqqında indi nə bilirlər?	Konkret sinif otağında və ümumiyyətlə, məktəb icmasında uşaq hüquqlarının prinsipləri hansı yollarla müşahidə olundu?	Məktəbdən kənarında necə hərəkət etməyi öyrənmə: Şagirdlər öz gələcək həyatları üçün nə öyrəndilər?
Bütün uşaq hüquqları elan edilir və müzakirə olunur.	Hər bir şagird öz fikrini bədii şəkildə, özünəməxsus ifadə etmək hüququndan faydalanır. Bu yolla şagirdlərdə özünə inam hissi artır, onlar özlərini və bir-birlərini daha yaxından tanımış olurlar.	Şagirdlər qərar verməyi və tapdıqları həll yollarını əsaslandırmağı öyrənirlər.

Şagirdlər

Mən uşaq hüquqları haqqında nə öyrəndim?	Mən uşaq hüquqlarını sinifdə necə təcrübədən keçirdim?	İndi mən hansı fəaliyyətə qadirəm?
Mən uzun müddət uşaq hüquqları haqqında öyrəndim. Mən hər maddə ilə bağlı bir qərar verdim və mən yalnız maddənin mahiyyətini başa düşdüyüm təqdirdə qərar verə bildim. Mənə aydın oldu ki, uşaq hüquqları konvensiyasını başa düşmək heç də həmişə asan olmur.	Məktəb çoxlu rəsm əsərlərini görə bildiyimiz bir yer olsa, əla olar. İndi mən məktəbdə olmaqdan zövq alıram.	Uşaq hüquqları konvensiyasının heç də bütün maddələri mənim üçün eyni dərəcədə vacib deyil. Mən hansı maddələrin keşiyinə qalxmağa qadir olduğum barədə düşünmüşəm. Mən başqa ailələrdəki, başqa regionlardakı, yaxud başqa ölkələrdəki uşaqlar üçün hansı maddələrin xüsusilə vacib olduğu və onları dəstəkləmək üçün nələr edə biləcəyim barədə düşünmüşəm.

Əyani vasitələr

Uşaq hüquqları kartları

Xəzinə qutuları

Əvvəlki tədbirlərdən qalmış materiallar

Yapışqan

Qayçı

Prosedur

Dərs 1 (sentyabr ayında)

Müəllim boş qutunu, uşaq hüquqları kartlarını və onlara uyğun gələn bir, yaxud iki əşyanı stolun üstünə qoyur. Məsələn:

- Maddə 7, doğulandan ada sahib olmaq hüququ – yeni doğulan uşağı xatırladan əmzik;
- Maddə 28, təhsil almaq hüququ – kiçik bir karandaş.

Sonra müəllim planı izah edir:

- Noyabrın 20-si Uşaq Hüquqları Günüdür.
- O vaxtadək hər şagird öz xəzinə qutusunu uşaq hüquqlarını xatırladan əşyalarla doldurmalıdır.
- Hər bir şagird hansı əşyanın hansı uşaq hüququna uyğun gəldiyinə qərar verir.
- Əvvəlcə hər şagird boş bir qutu götürür (qutu kartondan, taxtadan, yaxud dəmirdən ola bilər). Bu qutu rənglənir, bəzədilir və hansısa bir yerinə onun sahibi olan şagirdin adı yazılır.
- Bütün şagirdlər uşaq hüquqları kartları kəsib hazırlayır, onları qısqaca (skrepkaya) keçirib öz xəzinə qutularına qoyurlar. Bundan sonra xəzinə ovu başlayır!

Uşaqlar öz xəzinə qutularını necə hazırlamağa və onları necə bəzəməyə dair öz ideya və təkliflərini bir-birləri ilə bölüşürlər.

Lazım gəldikdə, müəllim şagirdləri yapışqan, boya və fırça ilə təmin edir.

Dərs 2

Uşaqlar öz materiallarını bir-birlərinə göstərir və öz xəzinə qutularını bəzəməyə başlayırlar. Onlar öz materiallarını bir-birləri ilə bölüşür, bir-birlərinə yardım edirlər.

İkinci dərsdə uşaqlar əşyaları necə toplamağı müzakirə edirlər.

Burada çox mühüm bir məsələ ondan ibarətdir ki, “Xəzinə ovu” tapşırığı şagirdlərin uşaq hüquqları ilə tanış olmasına və onları başa düşməsinə böyük kömək edir. Onlar yalnız müəyyən bir uşaq hüququnun mahiyyətini başa düşdükləri halda həmin hüquqa uyğun gələn əşyanı seçə bilərlər.

Xəzinə toplamağın bu mərhələsində şagirdlər öz ideyalarını bir-birləri ilə bölüşməli, tapdıqları əşyaları bir-birlərinə göstərməlidirlər: Kim hansısa hüquqa nəyinsə uyğun gəldiyini tapıb? Şagirdlərə bir-birlərinin ideyalarını köçürməyə icazə verilməlidir. Uşaqlar sanki bir yarışa girəcəklər: kimin xəzinə qutusu daha yaradıcı və daha orijinal olması ilə digər xəzinə qutularından daha gözəldir? Beləliklə, müəllimin uşaqlar arasındakı bu yarışa əlavə stimül verməsinə ehtiyac qalmır.

Dərs 3

Uşaq Hüquqları Günündən (noyabrın 20-sindən) bir həftə əvvəl: Bütün uşaqlar topladıqları əşyaları öz partalarının üzərində mini-sərgi şəklində nümayiş etdirirlər. Onlar heç də bütün uşaq hüquqlarını bu və ya digər əşya ilə tərənnüm etməyə məcbur deyillər.

Uşaqlar bu və ya digər əşyanı hansı səbəbdən seçdiklərini bir-birlərinə izah edirlər. Müəllim hər hansı əşya ilə bağlı öz şəxsi rəyini bildirmir, o, uşaqların təqdim etdiyi hər bir

əşyaya görə məmnun olduğunu ifadə edir. Müəllimin rəhbərliyi ilə sinfin şagirdləri sərginin məktəbdəki digər şagirdlərə də nümayiş olunmasının yollarını müzakirə edirlər.

Sərgidə nümayiş etdirmək üçün əşyalarımızı qoya biləcəyimiz elə bir şüşə vitrin varmı? Biz məktəbdə bir informasiya lövhəsi yaradaq mı? Biz noyabrın 20-də öz sinif otağımızı uşaq hüquqları muzeyinə çevirək mi? Bəlkə, paralel dördüncü sinif də eyni planı işləyib hazırlayıb. Onda biz topladığımız əşyaları bir-birimizlə necə paylaşa bilərik? Biz məktəb direktorunu, direktor müavinini, başqa müəllimləri, valideynləri, yaxud məktəbin təsərrüfat işçilərini də sərgiyə dəvət edərkimi?

Sərgimizin hansısa bir şəkildə açılış mərasimi olsun mu?

Bunun üçün məşq etmək, şeir qoşmaq və bu şeirə mahnı bəstələmək lazımdır mı? Və ilaxır.

Dərs 4

Uşaq Hüquqları Günü, noyabrın 20-si (bəlkə də bundan bir gün əvvəl)

Şagirdlər sərgi təşkil edir və digər şagirdləri məlumatlandırmağa çalışırlar.

Təşkil edilmiş rəsm sərgisində açılış nitqi olaraq Uşaq Hüquqları Günü haqqında qısa çıxış etməyin lazım olub-olmadığına müəllim özü qərar verir.

5-ci sinif

BİZ ÖZ SİNFİMİZ ÜÇÜN QAYDALAR YARADIRIQ

Dərsin planı

	Əsas sual / dərsin mövzuları	Əsas tapşırıq	Əyani vasitələr
Dərs 1	Bu sinifdə hər kəsin malik olduğu hüquqlar hansılardır?	Ayrı-ayrı qruplarda iş, şagirdlər öz sinifləri üçün təklif etdikləri qaydaların siyahısını tərtib edirlər.	A4 ölçülü vərəqlər (hər qrup üçün bir ədəd)
Dərs 2	Qaydanı yaxşı qayda edən nədir? Niyə qaydalar adama xoş görünməyə bilər? Niyə onlar faydalı ola bilər?	Şagirdlər qaydalar və nizam prinsipi barədə fikirləşirlər.	Demokratiyada qaydaların əsas prinsiplərinə dair tezislər cədvəli. A4 ölçülü vərəqlər
Dərs 3	Uşaq hüquqları sinifdə necə həyata keçirilə bilər?	Ayrı-ayrı qruplarda iş, şagirdlər uşaq hüquqları ilə əhəng təşkil edən qaydalar işləyib hazırlayırlar.	Şagirdlərin surətini çıxardığı və ya özlərinin yazdığı tezislər cədvəli
Dərs 4	Ayrı-ayrı qruplarda qaydalar işləyib hazırlamaq və onları bütün sinifdə bütünlükdə razılaşdırmaq	Şagirdlər öz fikirlərini müqayisə edir və sinifləri üçün hazırladıqları qaydalarla bağlı yekdil qərara gəlməyə çalışırlar.	--

Dərsin məqsədləri

Biz sinifdə tətbiq etdiyimiz qaydalara insan hüquqları, yaxud uşaq hüquqları nöqtəyindən yanaşsaq görərik ki, bu qaydaların effekti özünü təkcə sinif otağında sakitliyin və əmin-amanlığın təmin olunmasında göstərmir, həmin qaydaların təsirləri çox-çox uzaqlara gedib-çixır.

İnsan hüquqları və uşaq hüquqları quru hüquq normaları toplusu deyil. Bu hüquqların işləməsi və səmərəli olması üçün onlar bizim gündəlik həyata bərabərlik və ədalət gətirmək səylərimiz üçün bir vasitə, təlimat rolu oynamalıdır. Məktəb şagirdlər üçün çox mühüm bir elementdir, müəyyən mənada hətta onların gündəlik həyatının özəyidir. Hətta bundan da vacib bir şeydir: məktəb şagirdlərin cəmiyyətdə necə hərəkət etməyi öyrəndikləri yeganə yerdir. Məktəb, başqa sözlə desək, sinif otağı və bütövlükdə məktəbin binası, eləcə də məktəbin heyəti və rəhbərliyi cəmiyyətin miniatür modelini – mikro-cəmiyyəti formalaşdırır. Şagirdlərin burada öyrəndikləri, etdikləri və yaşadıkları hər bir şeyin, faydalı və ya faydasız olmasından asılı olmayaraq, sinif otağından və məktəb icmasından kənar dünyada nə vaxtsa təkrarlanmaq ehtimalı çox böyükdür.

Hüquq və vəzifə bir-birini tamamlayan iki anlayışdır. Onlar gecə və gündüz, yaxud yay və qış kimi bir-biri ilə əhəng təşkil edirlər. Hüquq və vəzifə bir-birindən asılıdır. Hüquqların və vəzifələrin qarşılıqlı asılılığını dərk etmədən insan və uşaq hüquqlarını başa düşmək mümkün deyil.

Bu layihə əsas diqqəti Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyanın aşağıdakı maddələri üzərində cəmləyəcək: Maddə 12. Fikrimizin eşidilməsi; Maddə 13. Özümüzü ifadə etmək azadlığı; Maddə 28. Təhsil hüququ və Maddə 31. İstirahət və asudə vaxt hüququ.

Uşaq hüquqları dərslərində fikir yürütmək üçün verilən əsas suallar

Haqqında	Vasitəsilə	Üçün
	Müəllim	
Şagirdlər uşaq hüquqları haqqında indi nə bilirlər?	<p>Konkret sinif otağında və ümumiyyətlə, məktəb icmasında uşaq hüquqlarının prinsipləri hansı yollarla müşahidə olundu?</p> <p>Bu bölmədə şagirdlər birlikdə yaşamaq üçün qaydaların zəruri olduğunu konkret öz təcrübələrində hiss edir və uşaq hüquqlarının məhz belə bir qaydalar sistemi müəyyən etdiyini anlayırlar.</p>	<p>Məktəbdən kənarında necə hərəkət etməyi öyrənmə: Şagirdlər öz gələcək həyatları üçün nə öyrəndilər?</p> <p>Şagirdlər demokratiyada qaydaların necə yaradıldığını başa düşürlər. Onlar qərarın demokratik qəbulu prosesində iştirak etməyi bacarırlar.</p>
	Şagirdlər	
Mən uşaq hüquqları haqqında nə öyrəndim?	Mən uşaq hüquqlarını sinifdə necə təcrübədən keçirdim?	İndi mən hansı fəaliyyətə qadirəm?
Mən indi bilirəm ki, sinfimiz üçün qaydaların işlənilib hazırlanmasında iştirak etmək hüququm var. Mənə aydın oldu ki, uşaq hüquqları konvensiyasının hazırlanması da buna bənzər bir proses olub.	Şagirdlər anlayırlar ki, hüquq və vəzifə bir-biri ilə ahəng təşkil edir. Onlar dərk edirlər ki, qaydaları insanlar özləri üçün yaradıblar, bu qaydalar dəyişdirilə bilər və müəyyən bir qrupda hər kəs üçün məcburi olacaq hansısa bir qaydanı razılaşıdırmaq asan məsələ deyil.	İndi mən öz ailəmdə, bizim idman klubunda, yaxud dostlarımla rəftarımda oxşar qaydalar tapmağa çalışacağam. Biz bu cür qaydaların müəyyən olunması prosesində mümkün qədər çox adamın iştirak etdiyinə və kompromis yolu ilə razılığa gəldiyinə əmin olmalıyıq.

Əyani vasitələr

Jurnal və qəzetlərdən kəsilmiş şəkillər

Qayçı

Yapışqan

Jurnallar

Vərəqlər

Prosedur

Dərs 1

Müəllim layihəyə giriş verir.

O, “hüquq və vəzifə” məsələsini şagirdlərlə müzakirə edir.

Sonra dars Avropa Şurasının vəsaitində müəyyən edilmiş mərhələlərlə davam edir.

1. Qrup yaratma “oyunu”ndan (məsələn, janqlyorlar, skripkaçılar və sair qruplar formalaşdırmaq üçün həmin peşələrə xarakterik olan əşyaların təsvir olunduğu və ya adı yazıldığı kartların paylanması) istifadə etməklə, sinifdəki şagirdlər sayından asılı olaraq, üç, altı və ya doqquz qrupa bölünürlər. Çalışın ki, hər qrupda beş nəfərdən artıq şagird olmasın. Qruplar A, B, yaxud C qrupu adlandırılır.
 2. Hər qrup öz sözcüsünü təyin edir. Onlardan sözcünü necə seçdiklərini soruşun.
 3. Hər qrupda üç hissəyə bölünmüş bir vərəq kağız olur. Vərəqin ən üst hissəsində şagirdlər sinifdəki hər kəsin (o cümlədən, müəllimin) malik olduğunu düşündükləri hüquqları yazırlar. Onlar sinifdəkilərin “hüquqları” kimi başa düşdükləri hər bir təklifi vərəqə yazmalı və nömrələməlidirlər.
 4. Şagirdlərdən bu tapşırığın öhdəsindən nə dərəcədə gələ bildikləri barədə fikirlərini soruşun. Sizə nələr kömək oldu? Bəs nələr mane oldu?
 5. Vərəqi növbəti qrupa ötürün (A qrupu B-yə, B qrupu C-yə, C isə A-ya ötürür).
 6. Şagirdlər əvvəlki qrupun yazdığı hüquqları nəzərdən keçirirlər. Həmin hüquqlara hörmət etmək üçün biz hansı vəzifələr, yəni öhdəliklər daşıyıyıq? Biz nə etməli, necə hərəkət etməliyik? Məsələn, “Hər kəsin eşidilmək hüququ var”, deməli, “Bizim eşitmək öhdəliyimiz/vəzifəmiz var”.
- Vərəqin üst hissəsinə yazılmış hüquqların hər birinə uyğun gələn vəzifələr vərəqin orta hissəsində yazılır.

Dərsin sonunda müəllim bütün vərəqləri toplayır ki, gələn dərsədək onları nəzərdən keçirsin.

Dərs 2

Müəllim qaydalarla bağlı əsas məsələləri müzakirə etməyə ruhlandırır:

- Qaydalarla bağlı məni narahat edən nədir?
- Qaydalarla bağlı məni sevindirən nədir?
- Qaydaları kimlər yaradır?
- Qaydaları kimlər tətbiq edir?

Aşağıdakı mətn və ya onun ixtisar olunmuş variantı, yaxud müəllimin şifahi informasiyası ilk iki suala cavab tapmağa kömək edə bilər.

Demokratik nöqtəyi-nəzərdən nizam və intizam

1. Bütün hallarda və şəraitlərdə nizam vacibdir. Nizamsız və əsas qaydalarsız qrup demokratik qrup ola bilməz.
2. Qadağaların olması da vacibdir. Qaydalar yanlış və ya əlverişsiz ola bilər, fəqət nə qədər ki həmin qaydalar dəyişdirilməyib, onlara hörmət olunmalıdır. Ancaq onların dəyişdirilməsi də qeyri-mümkün olmamalıdır.

3. Uşaqlar lap erkən yaşlarından qaydaların yaradılmasında və onların tətbiq edilməsində iştirak etməlidirlər. Yalnız bu yolla onlar qaydalarla yaxından tanış olurlar.
4. Şagirdlərin bir-birinə qarşılıqlı inamı və hörməti olmasa, sinif bir icma kimi fəaliyyət göstərə bilməz. Bəzi hallarda sinifdə belə bir mühit yaratmaq müşkül ola bilər.
5. Sinif otağında komanda ruhu rəqabət hissini əvəz etməlidir.
6. Sinifdə mehriban əhval-ruhiyyənin olması olduqca mühüm əhəmiyyətə malikdir.
7. Müəllimin sosial qabiliyyətləri sinifdə aşağıdakılara nail olmaqda ona böyük yardım edir: demokratik idarəçilik, qrupa aid olmaq hissini aşılması, ünsiyyət qurulması və sair.
8. Ünsiyyət demokratik idarəçiliyin hökm sürdüyü sinifdə daima müşahidə olunan reallıqdır.
9. Şagirdlər – həm qızlar, həm də oğlanlar yeni-yeni şeylər öyrənməyə və səhvlərdən nəticə çıxarmağa həvəsləndirilməlidirlər.
10. Qoyulmuş məhdudiyyətlər çərçivəsində belə, müəyyən azadlıqlar olmalıdır. Yalnız bu halda fərdi məsuliyyəti inkişaf etdirmək olar.
11. Nizam və intizam yalnız o halda böyük istəklə qəbul edilib yerinə yetirilə bilər ki, bu nizam və intizam hər bir fərdin özünü ifadə etməsinə kömək etsin və qənaətbəxş əlaqələri və iş şəraitini yaxşılaşdırmaqda qrupa yardımçı olsun.

“Nizamsız və əsas qaydalarsız qrup demokratik qrup ola bilməz”

Sinif əvvəlki dərisdə olduğu kimi qruplara bölünür, hər kəs öz əvvəlki qrupunda yerini alır. Müəllim nəzərdən keçirdiyi vərəqləri qruplara paylayır və izahat verir.

7. Müəllimin izahı. Qaydalar üçün qaydalar.

- Sinifdə daha çox müşahidə olunan bir neçə qayda seçin.
- Onlar pozitiv şəkildə ifadə olunmalıdır, yəni “nəyisə etməyin!” yox, “nəyisə edin!” formasında.
- Onlar konkret olmalı və tələb olunan hərəkəti və ya rəftarı təsvir etməlidir; məsələn, eşidilmək hüququ; bizim eşitmək vəzifəmiz; qayda – başqaları danışanda sakit olun.

8. Vərəqləri bir daha qruplar arasında dəyişdirin. Hər qrup o biri iki qrupun yazdıqlarını nəzərdən keçirir. Ən çoxu beş qayda üzərində razılığa gəlinir və bunlar vərəqin aşağı hissəsində iri hərflərlə yazılır. Vərəqin bu hissəsini kəsib divara yapışdırın. Hə qrupun sözcüsü qaydaları bütün sinifə izah edir.

Müəllim şagirdlərin qaydalarla bağlı sonrakı seçimlərinə də nəzarət edir, bir-birinin eyni olan və ya üst-üstə düşən qaydaları ixtisar edir. (Bəzi qruplar təklif etdikləri müəyyən bir qaydanın ixtisara salınması ilə razılaşmaya bilərlər; belə vəziyyətdə sözügedən qaydanın təklif olunan versiyaları müqayisə olunur, versiyalarda eyni, yoxsa fərqli qaydalardan bəhs olunduğu aydınlaşdırılır və bu işdə danışıqlar aparmaq və arqumentlər gətirməklə qarşı tərəfi inandırmaq bacarığı tələb olunur.)

9. Qaydaların səsə qoyulması. Hər şagirdin sinifdə tətbiqini lazım bildiyi bu və ya digər qaydaya “xərcləmək” üçün dörd jetonu olur. O, hər jetonunu bir qaydaya verməklə dörd qayda da seçə bilər, dörd jetonun dördünü də eyni bir

qaydaya verməklə birini də. Ən çox səs toplayan dörd qayda sinfin qaydalar sırasına daxil edilir. Bu qaydalar xüsusi sənəd kimi yazılı şəkildə tərtib oluna, hər bir şagird tərəfindən imzalanı və sinif otağının baxımlı yerindən asıla bilər. Sinif həmin qaydaları ətraflı yazıb hazırlamağı bir neçə şagirddən ibarət komandaya həvalə edə və sonda onların əməyini qiymətləndirə bilər.

10. Kooperativ öyrənmə. Nə kömək etdi, nə mane oldu? Siz görülən işə necə töhfə verdiniz? Sinifdə bu işə töhfə verən başqa hansı şagirdlər yadınızda qalıb? Onlar necə töhfə verdilər?

Bu, şagirdlərin sinifdə öz qaydalarını tətbiq etməsi üçün ilk fürsətdir. Müəllim qaydalara riayət etdiklərinə görə şagirdləri tərifləyə bilər. Digər tərəfdən, müəllim qaydaları pozduqlarına görə şagirdləri danlamamalıdır. Bu, onların öz sinif yoldaşları arasında gözdən düşməsinə səbəb ola bilər.

Dərs 3

Müəllim qısa şəkildə uşaq hüquqları haqda məlumat verir.

Şagirdlərin əksəriyyəti üçün bu məlumat təkrar olacaq.

- Uşaq hüquqları necə yaranıb?
- Onlar insan hüquqları ilə necə əlaqədirlər? İnsan hüquqları olan yerdə əlavə olaraq, uşaq hüquqlarına nə ehtiyac var?

Sonra müəllim aşağıdakı uşaq hüquqlarını şagirdlərin diqqətinə çatdırır:

Maddə 12. Öz fikirlərini və mənafələrini ifadə etmə;

Maddə 13. Özünü ifadə azadlığı;

Maddə 28. Təhsil hüququ;

Maddə 31. İstirahət və asudə vaxt hüququ.

Uşaqlar iki sütundan ibarət çalışma vərəqəsi tərtib edirlər. Soldakı dar sütunda uşaq hüquqları konvensiyasında əks olunmuş dörd hüququ yazır və hər hüququn izahı üçün kifayət qədər yer saxlayırlar. Sağdakı geniş sütunda isə həmin hüquqların nəzərdə tutduğu qayda və vəzifələri (həm özləri, həm də başqaları üçün qayda və vəzifələri) qeyd edirlər: Əgər mənim qonşum, dostum, yaxud sinif yoldaşım bu hüquqdan istifadə etmək istərsə, onda başqaları üçün hansı vəzifə və öhdəliklər yaranar? Məktəb tədrisi necə təmin etməlidir? (Maddə 28) Mən bu sinfin bir nümayəndəsi kimi bu hüququn uğurla təmin olunmasına necə töhfə verə bilərəm?

Qrupun üzvləri (adları)

Hüquqlar

Qaydalar və vəzifələr

Maddə 12
Öz fikirlərini və
mənafeələrini ifadə etmə

Bu nəyi nəzərdə tutur:

Maddə 13
Özünü ifadə azadlığı

Bu nəyi nəzərdə tutur:

Maddə 28
Təhsil hüququ

Bu nəyi nəzərdə tutur:

Maddə 31
İstirahət və asudə vaxt
hüququ

Bu nəyi nəzərdə tutur:

Dərs 4

Şagirdlər öz çalışmalarını sinifdə bir-birlərinə təqdim edirlər. Hər qrup üçün bir sözçü olur. Sözçülər aşağıdakı aspektlərə toxuna bilərlər:

- Biz öz tapşırıgımıza necə yanaşdıq? (qrup şəklində işləmə və qərar vermə prosesi)
- Bizim üçün vacib olan nələr idi? (meyarlar və dəyərlər)
- Qaydalara riayət olunduğuna necə əmin ola bilərik? (qaydalara münasibət, tətbiq etmə)

Şagirdlər öz siniflərində tətbiq olunacaq qaydaları bir-birləri ilə razılaşdırırlar. Qruplardan birinə incəsənət əsəri şəklində, həmin qaydaları özündə əks etdirən bir sənəd hazırlamaq tapşırığı verilir. Bütün şagirdlər və müəllim bu sənədi imzalayırlar. Həmin qaydalar yeni qaydalarla əvəz edilənədək qüvvədə olur. İmzalanan sənəd sinifdə demokratiyanın necə təcrübədən keçirilməsinin göstəricisi kimi Uşaq Hüquqları Günü nümayiş etdirilir.

6-cı sinif

UŞAQ HÜQUQLARI: İNCƏSƏNƏT ƏSƏRİ!

Dərsin planı

	Əsas sual / dərsin mövzuları	Əsas tapşırıq	Əyani vasitələr
Dərs 1	İncəsənət layihəsi nədir? Mən uşaq hüquqlarını incəsənət vasitəsilə necə ifadə edə bilərəm?	Şagirdlər uşaq hüquqları konvensiyasının hansı maddəsini rəsm əsəri kimi təqdim edəcəklərini müəyyən edir və ilkin ideyalarını irəli sürürlər.	Bəzi jurnallar; üzərində uşaq hüquqları təsvir olunmuş kartlar və ya üzərində uşaq hüquqları yazılmış kağız lentlər
Dərs 2-4	Müəllimlər və tələbələr bir-birlərini necə dəstəkləyə bilirlər? Biz ləng və çevik işçilərə görə necə məsuliyyət daşıyıyıq?	Şagirdlər bir və ya bir neçə incəsənət layihəsi həyata keçirirlər. Onlar sinifdə yoldaşlarına yardım etməyi və onlardan yardım almağı öyrənirlər.	Kağız, boyalar, yapışqan, jurnallar və sair

Dərsin məqsədləri

Uşaq və insan hüquqları çox vaxt mürəkkəb siyasi, sosial və şəxsi problemlərlə bağlı olur.

Bu layihə uşaq və insan hüquqları kontekstində çox tez-tez istinad edilən bir ənənəni davam etdirir. Rəssamlara müəyyən bir maddənin məzmununu, yaxud onun bir hissəsini rəsm əsəri şəklində təsvir etmək tapşırılır. Bu yolla çoxlu gözəl kartlar, təqvimlər, kitablar və hətta filmlər ərsəyə gəlir.

4-cü sinifdə artıq xəzinə qutusu layihəsi üzərində işləmiş şagirdlər üçün bu layihə uşaq hüquqlarını daha dərinləndirən öyrənmək imkanı verir. Fikrimizcə, bu yerdə şagirdlərin artıq müəyyən məlumata malik olduqları mövzuya təkrarən baş vurmaları, lakin həmin mövzuya bu dəfə başqa prizmadan, yəni yaradıcı və hərtərəfli yanaşmaları çox vacibdir.

Hər hansı şifahi və ya yazılı fikir yalnız tam başa düşüldüyü təqdirdə rəsm əsərində ifadə oluna bilər.

Şəkillərin noyabrın 20-də, Beynəlxalq Uşaq Hüquqları Günü məktəbdə, bələdiyyədə, yaxud başqa ictimai binada nümayiş etdirilə bilməsi üçün biz tədris proqramını xeyli qabaqcadan planlaşdırmağı məsləhət görürük.

Uşaq hüquqları dərslərində fikir yürütmək üçün verilən əsas suallar

Haqqında	Vasitəsilə	Üçün
	Müəllim	
Şagirdlər uşaq hüquqları haqqında indi nə bilirlər?	Konkret sinif otağında və ümumiyyətlə, məktəb icmasında uşaq hüquqlarının prinsipləri hansı yollarla müşahidə olundu? Xüsusilə rəsm dərslərində şagirdlər anlayırlar ki, onların öz individual özünüifadə vasitələrini inkişaf etdirmələri həm mümkündür, həm də vacibdir. Onlar incəsənət vasitəsilə müxtəlif uşaq hüquqları maddələrini təqdim etməyin individual yollarını tapırlar.	Məktəbdən kənarında necə hərəkət etməyi öyrənmə: Şagirdlər öz gələcək həyatları üçün nə öyrəndilər? Şagirdlər uşaq hüquqlarının pozulması hallarını hiss etməyi və həmin hallara qiymət verməyi bacarırlar. Onlar bu qabiliyyətlərini həmin pozuntuları öyrənmək və təqdim etmək məsələsinə fərdi yanaşmaları sayəsində inkişaf etdirirlər.
	Şagirdlər	
Mən uşaq hüquqları haqqında nə öyrəndim?	Mən uşaq hüquqlarını sinifdə necə təcrübədən keçirdim?	İndi mən hansı fəaliyyətə qadirəm?
Mən sinif yoldaşlarımla birlikdə uşaq hüquqlarını daha dərindən öyrəndim. Çoxlu suallar verdim və anladım ki, uşaq hüquqları konvensiyasının hər hansı maddəsini bilmirəmsə, bundan narahat olmağınə dəyməz. Axı mən hələ bu sahədə öyrənməyə davam edəcəyəm.	Bu layihə sayəsində sinif otağı və bütövlükdə məktəb binası bəzədilməsində iştirak etdiyim və özümü həqiqətən evdəki kimi rahat hiss etdiyim bir yerə çevrildi. Mən öz fərdi xarakterimi nümayiş etdirə bilirəm və mən bir fərd kimi qəbul olunuram.	Mən incəsənət sahəsində olan istedadımdan daha yaxşı xəbərdar oldum. İndi bu istedadımdan istifadə etməkdə və bu sahədə özümü yoxlamaqda daha cəsarətliyəm. Bu istedadım mənim xarakterimin bir hissəsidir və bu istedadım bəzən mənim özümü ifadə etməyimə daha çox kömək edir, nəinki söylədiklərim və ya yazdıqlarım. Mən dostlarımla birlikdə uşaq hüquqlarına dair bənzər incəsənət layihələri fikirləşə, bu layihələr çərçivəsində çəkdiyimiz bəzi rəsm

əsərlərini sata və əldə
etdiyimiz vəsaitlə uşaqlara
dair layihələrə dəstək ola
bilərəm.

Əyani vasitələr

Uşaq hüquqlarına dair vəsaitlər (Aydın de! BMT-nin Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyasının Kanada gəncləri üçün hazırlanmış sadələşdirilmiş versiyası və 1989-cu il konvensiyası).

Prosedur

Dərs 1

Müəllim yeni layihə haqqında sinfə ətraflı məlumat verir.

Uşaqların bu layihənin təməl prinsipini başa düşmələri, onlardan nə tələb olunduğunu aydın dərk etmələri və uşaq hüquqlarının obrazlı şəkildə illüstrasiyalı təsvirinə dair nümunələrlə qabaqcadan tanış olmaları çox vacibdir.

Ancaq müəllim uşaqlara müxtəlif insan və uşaq hüquqlarının obrazlı təsviri nümunələrini göstərməklə kifayətlənməməli, həmçinin özünüifadənin fərdi üsullarını tapmaqda onlara yardımçı olmaq üçün işə müxtəlif yanaşma tərzlərini nümayiş etdirməlidir.

Müəllim bu layihədə rəsm müəllimi və ya yeli bir rəssamla əməkdaşlığı da nəzərdən keçirə bilər. Hərçənd bu işdə təşəbbüs və fəaliyyət müstəsna olaraq şagirdlərin ixtiyarına da verilə bilər.

Müəllimin verdiyi girişdən sonra şagirdlər layihənin həyata keçirilməsini planlaşdırmaq üçün kiçik qruplara bölünürlər.

Bu qruplar bu kimi məsələləri müzakirə edirlər:

- materiallar
- boyalar
- alətlər
- vaxt cədvəli
- şəklin ölçüsü, rəssamlıq anlayışı
- sərəginin planlaşdırılması

Qruplar müzakirə nəticəsində gəldikləri qənaəti siniflə bölüşürlər.

Dərsin sonunda şagirdlərin hər birinə obrazlı şəkildə rəsmiini çəkməli olduğu uşaq hüququ elan edilir. Uşaq hüquqları sinifdəki uşaqların sayından çox olduğundan müəllim aşağıdakı üsullardan faydalana bilər:

- şagirdlərə uşaq hüquqlarının heç də hamısı yox, bəziləri tapşırırlar;
- daha sürətli işləyən şagirdlərə rəsmiini çəkmək üçün bir yox, bir neçə hüquq tapşırırlar;
- böyük həvəsi olan uşaqlar bir neçə hüquq seçə bilirlər;
- bir sinif başqa siniflə birlikdə işləyə və hüquqları bölüşdürə bilər.

Hər şagirdə bütün uşaq hüquqlarının bir nüsxəsi verilir.

Şagirdlərə gələn həftəki dərşədək yerinə yetirməli olduqları aşığıdaki kimi ev tapşırığı verilir:

- Rəşmini çəkdiyiniz / sizə tapşırılan uşaq hüququnu oxuyun və təhlil edin.
- Həmin hüququ incəsənət vasitəsilə təqdim etməyin yollarına dair təşmini fikirlərinizi hazırlayın.
- Təsvir etməyin müxtəlif yollarını göstərmək üçün jurnallardan, qəzətlərdən və kitablardan nümunələr toplamayın.

Dərs 2

Şagirdlər öz fikirlərini bir-birləri ilə bölüşür və izah edirlər. Şagirdlərin uşaq hüquqlarını başa düşmələri çox vacibdir, onlar bu hüquqların sinifdə necə həyata keçirildiyinə dair nümunələr gətirməyi bacarmalıdır. Müəllim uşaq hüquqlarını və onların təsviri yollarını izah etməyi şagirdlərdən israrla xahiş etməlidir.

Müəllim uşaqların fikirləri ilə əlaqədar öz rəyini qısa olaraq bildirə bilər.

Şagirdlər öz fikirlərini təkcə sözlərlə ifadə etmirlər. Onlar məsələn, plakatlar hazırlayıb sinifdən asmağa və çəkdiqləri təsvirləri müqayisə və müzakirə etməyə həvəsləndirilirlər. Elə edilməlidir ki, bu proses darıxdırıcı keçməsin.

Dərs 2-4

Şagirdlər ikinci dərşin ikinci yarısını və növbəti iki dərşini öz layihələrini işləməyə həsr edirlər. Təcrübə göstərir ki, şagirdlər bir-birlərindən təcrid olunmuş şəkildə işləmədikdə daha həvəslə olurlar. Müəllim onları ağıllarına gələn ilk fikirlə qane olmamağa, yeni-yeni ideyalar düşünməyə ruhlandırır.

Müəllim daim əlinin altında rəşm plakatları, qəzet və jurnallardan kəsilmiş müxtəlif diaqramlar, qrafiklər, reklam illüstrasiyaları saxlayır və onlardan istifadə etməklə şagirdlərə dəstək olur. Şagirdlər özləri də evlərindən illüstrasiyalı kitab və jurnallar gətirə bilərlər. Bu illüstrasiya kolleksiyasının uşaq hüquqları mövzusu ilə bağlı olması vacib şərt deyil.

Şagirdlərin işə başlamazdan qabaq aşığıdakıları ətraflı müzakirə etməsi lazımdır:

- Mən bu hüququ necə başa düşürəm?
- Bu hüquqa hansı rəng uyğun gələr?
- Mən bu hüququ nə ilə əlaqələndirə, assosiasiya edə bilərəm?

Bəzi ipucları:

- Əgər siz sinif otağında, məktəb binasında və ya hər hansı ictimai binada sərgi təşkil etməyi planlaşdırırsınızsa, onda kağızın ölçüsü və bu kağız üzərində yazılacaq hərflərin ölçüsü və forması ilə bağlı şagirdlərin razılığa gəldiyinə əmin olun
- Şagirdlərin öz işlərində bir-birlərinə kömək etməsinə imkan yaradın. Bunun üçün ya əlavə dərşədə, ya da evdə əlavə vaxt nəzərdə tutun.
- Xüsusi istedadı olan şagirdlərə xüsusi vəzifə və ya tapşırıqlar verməkdə tərəddüd etməyin. Sinfə dəstəkləməsi və ilhamlandırması üçün yerli bir rəssamı, yaxud şagirdlərinizin tanıdığı bir kəşini dərşədə dəvət edə bilərsiniz.
- Müsəbiqə keçirməyin və ən yaxşı işlər üçün mükafatlar təqdim etməyin məqsəduyğun olub-olmadığını diqqətlə götür-qoy edin. Biz hətta yerli qəzətlərdən birində layihə

barəsində şəkilli bir məqalənin dərc olunması üçün qəzet müxbirini dəvət etməyi təklif edərdik.

7-ci sinif

MƏNİM İSTƏDİYİM MƏNƏ LAZIM OLANDIRMI?

Dərsin planı

	Əsas sual / dərsin mövzuları	Əsas tapşırıq	Əyani vasitələr
Dərs 1	Mənim arzularım hansılardır?	Şagirdlər öz arzularını söyləməklə bir-birlərinin arzularından xəbərdar olurlar.	Şagirdləri qruplara bölmək üçün şəkillər
Dərs 2	İnsanlar nəyə ehtiyac duyurlar? Nəyə sahib olmaq yaxşı olardı?	Şagirdlər arzularla ehtiyacları və ən vacib ehtiyaclarla məmnunluq ehtiyaclarını bir-birindən fərqləndirməyi öyrənirlər.	Ev tapşırığı olaraq, şagirdlər evdə bunları toplayırlar: -- köhnə jurnallar -- hər qrup üçün bir cüt qayçı -- yapışqan -- bir neçə vərəq -- istifadə olunmuş böyük zərf -- təqribən 4 metr uzunluğunda ip -- 10 ədəd paltar şpilkası
Dərs 3	İstək nədir? Ehtiyac nədir?	Şagirdlər bu kriteriyalar üzrə ən vacib hesab etdikləri 10 istək və ehtiyac barəsində razılığa gəlirlər.	Şagirdlərin gətirdikləri materiallar
Dərs 4	Uşaq hüquqları bizim istək və ehtiyacla bağlı fikirlərimizə uyğun gəlirmi?	Şagirdlər öz ideyalarını uşaq hüquqları ilə tutuşdurur və Uşaq Hüquqları Günü üçün təqdimat plakatları hazırlayırlar.	Hər qrup üçün Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyanın bir nüsxəsi; flipçat vərəqi

Dərsin məqsədləri

Uşaq və insan hüquqlarını başa düşmək üçün şagirdlər öz şəxsi ehtiyaclarını və arzularını bildirməli, həmin an həyatdan nə gözlədiklərini özləri üçün yəqin etməlidirlər. İlk mərhələdə onlar öz arzuları və ehtiyacları haqda, bu arzu və ehtiyacların nə dərəcədə qeyri-ciddi görünüb-görünməyəcəyindən asılı olmayaraq, tam sərbəst düşünməli və onları açıq ifadə etməlidirlər.

İkinci mərhələdə isə onlar həyatda arzularla real ehtiyaclar arasındakı fərqi öz düşüncüləri şəkildə izah etməlidirlər. Bu cür seçim demək olar bütün hallarda şagirdləri Uşaq hüquqları haqqında Konvensiya ilə onlara verilmiş hüquqlara aparıb çıxaracaq.

Hər iki mərhələdə müəllimin müzakirələri təşviq və idarə etməsi lazımdır. O, şagirdləri “doğru” ideyalara inandırmaq kimi xeyirxah niyyət güdüb, öz dəyər və normaları ilə onlara müdaxilə və təsir etməkdən özünü saxlamalıdır. Axı, yaxşı idarə olunan müzakirələrdə şagirdlər çox vaxt bir-biri ilə ziddiyyət təşkil edən anlayışları və dəyərləri özləri aşkar edirlər.

Uşaq hüquqları dərslərində fikir yürütmək üçün verilən əsas suallar

Haqqında	Vasitəsilə	Üçün
	Müəllim	
Şagirdlər uşaq hüquqları haqqında indi nə bilirlər?	<p>Konkret sinif otağında və ümumiyyətlə, məktəb icmasında uşaq hüquqlarının prinsipləri hansı yollarla müşahidə olundu?</p> <p>Bu bölmə şagirdlərə özlərinin şəxsi arzularını və ehtiyaclarını ifadə etməsinə imkan yaradır. Şagirdlər görürlər ki, onlara diqqətlə qulaq asırlar və onların söylədikləri ciddi qəbul olunur. Onlar sağ qalmağımız üçün zəruri olan əsas ehtiyaclarla azruladığımız şeylər arasındakı fərqi öyrənirlər.</p>	<p>Məktəbdən kənarında necə hərəkət etməyi öyrənmə: Şagirdlər öz gələcək həyatları üçün nə öyrəndilər?</p> <p>Şagirdlər hər gün həyatın əsas məsələləri/problemləri ilə qarşılaşdıqlarını və belə məsələlərin/problemlərin həllində cəmiyyətin öz üzvləri üçün qeyri-bərabər şərait yaratdığını bilməlidirlər. Şagirdlər öz arzularının əsiri olmamalı, bununla belə, onları müdafiə etməyi, öz arzularının arxasında durmağı öyrənməlidirlər.</p>
	Şagirdlər	
Mən uşaq hüquqları haqqında nə öyrəndim?	Mən uşaq hüquqlarını sinifdə necə təcrübədən keçirdim?	İndi mən hansı fəaliyyətə qadirəm?
Mən öyrəndim ki, uşaq hüquqları əsas diqqəti mənim ən vacib ehtiyaclarıma – iştirak etmə, inkişaf etmə, sağ qalma və müdafiə olunma kimi ehtiyaclarıma yönəldir və onlar mənim gündəlik həyatımla çox sıx bağlıdır.	Mən yalnız sinif yoldaşlarıma və müəllimimə inandığım təqdirdə öz arzularımı açıq söyləyə bilərəm. Mən öyrəndim ki, qapalı olmamaq və başqalarının da belə etdiyini görmək üçün səy göstərməyinə dəyər.	Mən istəklər və ehtiyaclar arasındakı fərqə daha artıq diqqət etməyə çalışacağam. Mən öz arzularımı və xəyallarımı gizlətməyəcək və ya onları inkar etməyəcəyəm. Ancaq onları həyata keçirərkən də başqalarının ehtiyaclarına xələl gətirməməyə çalışacağam.

Əyani vasitələr

Uşaq hüquqları kartları;

Şagirdlərin gətirdikləri şeylər:

- çoxlu şəkilləri olan bir neçə köhnə jurnal, məsələn, gənclər üçün jurnallar və ya moda jurnalları
- hər qrup üçün bir cüt qayçı
- yapışqan
- bir neçə vərəq
- istifadə olunmuş böyük zərf
- təqribən 4 metr uzunluğunda ip
- 10 ədəd paltar şpilkası.

Prosedur

Dərs 1

Müəllim qəşəng avtomobillərin, müxtəlif moda ləvazimatlarının və ya cəlbedici istirahət yerlərinin şəkillərini götürüb onları qayçı ilə dörd hissəyə kəsir və yaranmış kağız parçalarını qarışdırıb şagirdlər arasında paylayır. Şəklin ona düşən hissəsinə əsasən hər bir şagird şəklin digər hissələrinin kimlərə düşdüyünü axtarıb tapmaqla öz partnyorlarını müəyyən edir və onlarla birlikdə işçi qrupu formalaşdırır. Əgər qrupları üç, yaxud beş üzvdən ibarət formalaşdırmaq lazımdırsa, onda müəllim şəkilləri müvafiq olaraq üç, yaxud beş hissəyə kəsir.

Qrupların iş prinsipinə dair bəzi məlumat:

Hər qrup öz sözcüsünü və rəhbərini seçir. Sözcü öz qrupu adından danışır. Onun vəzifəsi özünün yox, qrupun rəyini – qruplar səviyyəsində iş gedərkən başqa qruplara, sinif səviyyəsində ümumi müzakirə başlayanda isə müəllimə – çatdırmaqdır. Qrup rəhbəri isə iş prosesini təşkil edir, bütün üzvləri bir araya gətirir və vaxta nəzarət edir.

Şagirdlər özlərinin hansı arzularını xatırlayırlar? Onlar balaca olanda ən böyük arzuları nə olub?

Təxminən 7-10 yaşlarında olarkən nə onların xüsusilə sevincinə səbəb olub? Bəs görəsən indi nə onların əsl sevincinə səbəb olar?

Onların fikrincə, böyüklərin nə kimi arzuları olur?

Hər qrup öz şəklini bir vərəqə yapışdırır və aşağısına yaş dövrünə uyğun arzuları yazır.

Qruplar öz işlərinə başlıq seçir və sinifdə təqdimatını keçirirlər.

Hazırlanmış mini-plakatlar sinif otağından asılır.

Gələn həftə üçün şagirdlərə aşağıdakı tapşırıq verilir:

Hər qrup aşağıdakı şeyləri gətirməlidir (qrup üzvləri öz aralarında kimin nə gətirəcəyini razılaşıdırırlar):

- çoxlu şəkilləri olan bir neçə köhnə jurnal, məsələn, gənclər üçün jurnallar və ya moda jurnalları
- hər qrup üçün bir cüt qayçı
- yapışqan

- bir neçə vərəq
- istifadə olunmuş böyük zərf
- təqribən 4 metr uzunluğunda ip
- 10 ədəd paltar şpilkası.

Dərs 2

Şagirdlər öz qruplarında işə davam edirlər. Onlar aşağıdakı sualları müzakirə edirlər:

Biz nəyimizin olmasını istərdik? Bəs nəyimizin olması yaxşı olar? Bəs nəyə təcili ehtiyacımız var?

Şagirdlər cüt-cüt ayrılıb jurnalları və digər materialları nəzərdən keçirirlər. Maddi və qeyri-maddi istəkləri və ehtiyacları təsvir və ya xarakterizə edən şəkillərə rast gəldikdə onları kəsir və toplayırlar.

Hər cütlük təqribən 10 şəkil toplayır. Hər qrup iki cüt şagirddən ibarət olduğundan qrupların hərəsi 20 şəkil toplamış olur. Şagirdlər şəkillərin üstünə 1-dən 20-yə qədər rəqəmlər yazmaqla onları nömrələyirlər.

Sonra qruplar öz şəkillərini istək və ehtiyacların səviyyəsinə görə iki yerə ayırırlar: ən vacib səviyyəli istək və ehtiyaclar və özünü məmnun etmək üçün olan yüksək səviyyəli istək və ehtiyaclar. Bu bölgü aşağıdakı şəkildə aparıla bilər:

Ən vacib istək və ehtiyaclar	Özünü məmnun etmək üçün olan istək və ehtiyaclar
futbol avtomobil ev ərzaq	dostlar xoşbəxtlik valideynlər

Dərs 3

Qruplara belə bir tapşırıq verilir: Sizin üçün ən mühüm olan arzuları xarakterizə edən 10 şəkillə bağlı öz aranızda razılığa gəlin.

Prosedur belədir: Nömrələnmiş şəkillər qrupun stolu üzərinə düzülür. Qrupun hər üzvünün 10 xal vermək hüququ var. Şagird bu 10 xalı 10 şəkil arasında bərabər bölüşdürə də bilər (hər şəkilə 1 xal), daha az şəkil arasında paylaşdıra da bilər (məsələn, seçdiyi 5 şəkilin hərəsinə 2 xal). Hər şagird seçdiyi şəkillərin nömrələrini və qarşısında onlara verdiyi xalları yazmaqla bir siyahı tərtib edir. Ən çox səs toplamış 10 şəkil qrupun favorit şəkilləri sayılır. İki şəkil topladığı xallar bərabər olduqda və onluqda yalnız bir yer qaldıqda, hər iki şəkil favoritlər sırasına daxil edilir.

Qruplar öz şəkillərini şpilkalarla aşağıdakı ardıcılıqla ipə taxırlar:

- sol tərəfdə bizim ləyaqətlə yaşamağımız üçün lazım olan şeyləri (ən vacib ehtiyacları) təsvir və ya xarakterizə edən şəkillər;
- sağda doğru irəlilədikcə, bizim rahat yaşamağımız üçün lazım olan şeyləri təsvir və ya xarakterizə edən şəkillər.

Dərs 4

Qruplar aşağıdakı materiallarla öz işlərini davam etdirirlər:

- seçilmiş 10 şəkil;
- 10 ədəd A3 ölçülü vərəq;
- Uşaq hüquqları konvensiyasının orijinal və sadələşdirilmiş versiyaları.

Tapşırıq:

Bütün uşaq hüquqlarını qrup daxilində növbə ilə ucadan oxumaq.

Hansı hüquqlar hansı ehtiyaclara istinad edir?

10 plakat hazırlayın. Kağızın sol tərəfinə 10 şəkildən birini yapışdırın, sağ tərəfdə isə həmin şəkildə təsvir olunmuş istək və ya ehtiyaca cavab verən hüquqları yazın. Bu şəkil, onda ehtiva olunan istək və ehtiyaclar və qarşısında yazdığınız uşaq hüquqları arasındakı əlaqələri izah etmək üçün öz şərhlerinizi də əlavə edin.

Aşağıdakı nümunəyə bax:

Yapışdırılacaq şəkil	<p>Maddə 7 Bizim adımız və vətəndaşlığımız</p> <p>Biz, doğularkən bizə ad verilməsi hüququna, habelə vətəndaşlıq əldə etmək və mümkün olduqda, valideynlərimizin kim olduğunu bilmək, valideynlərimizin qayğısını görmək hüququna malikik.</p> <p>Maddə 8 Fərdiliyin qorunub saxlanması</p> <p>Bizim adımızı, vətəndaşlığımızı və ailə əlaqələrimizi qorumaq və bərpa etmək hüququmuz var.</p> <p>Maddə 10 Ailənin qovuşması</p> <p>Əgər öz ailəmizlə qovuşmaq üçün bizə hər hansı ölkəyə getmək və ya hər hansı ölkəni tərk etmək lazım gələrsə, hökumət tez və xeyirxahlıqla bizim məsələmizin qayğısına qalmalıdır. Həmçinin, əgər valideynlərimiz başqa ölkədə yaşayırlarsa, bizim onlarla şəxsi və birbaşa əlaqə saxlamaq hüququmuz var.</p>
----------------------	---

Hamı buna razı olarsa, Uşaq Hüquqları Günü münasibətilə bütün plakatlar məktəb binasında təşkil olunan sərgidə nümayiş etdirilə bilər.

8-ci sinif

MƏN ÖZ PLAKATIMI DÜZƏLDİRƏM!

Dərsin planı

	Əsas sual / dərsin mövzuları	Əsas tapşırıq	Əyani vasitələr
Dərs 1	Biz uşaq hüquqları konvensiyasının maddələrini başa düşürük mü?	Şagirdlər konvensiyadan müəyyən maddələr seçirlər ki, sonrakı iki dərsdə həmin maddələri kriteriyalar üzrə daha dərinlən öyrənsinlər.	Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyanın nüsxələri
Dərs 2 və 3	Hər kəs kriteriyaları başa düşür mü? Müəllim şagirdlərin bunları başa düşməsinə ciddi müdaxilə etmədən necə dəstək ola bilər?	Şagirdlər kiçik qruplarda sərbəst işləyirlər. Onlar Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyanın seçilmiş maddələrini təhlil edir, tamaşaçıya ünvanlanmış diaqramlar, qrafiklər çəkirlər.	Jurnallar, kağız, yapışqan, qayçı
Dərs 4	Biz nə öyrəndik? Bizim tapşırığımız nə dərəcədə mürəkkəb idi? Biz öz sərbəstliyimizdən necə faydalandıq?	Şagirdlər özlərinin iş və öyrənmə prosesləri barədə fikir yürüdür və hazırladıkları məhsulları necə nümayiş etdirməyi müzakirə edirlər.	Hazırlanıb başa çatdırılmış plakat

Dərsin məqsədləri

İnsan hüquqları və uşaq hüquqları şəxsən real həyatında ifadə olunmazsa, sadəcə kağız parçası olaraq qalar. Ona görə də onlar dərk edilməli və konkret təcrübələrlə əlaqələndirilməli, yəni gündəlik həyata tətbiq olunmalıdır və onların pozuntusu halları müəyyən edilməlidir. Lakin elə ilk addım üçün xeyli vaxt lazımdır.

Şagirdlər uşaq hüquqlarını dərk etmək üçün onlarla işləməlidirlər. Sadəcə qulaq asmaq və ya oxumaq kifayət deyil.

Bu yerdə “uşaq hüquqları” termini ilə bağlı bir qeyd etmək gərəkdir. Bu termin hərdən yeniyetmələrdə qıcıq yaradır. Onlar haqlı olaraq, uşaq adlandırılmalarından xoşlanmırlar. Bununla belə, uşaq hüquqları onlara da şamil olunur, ən azı 18 yaşına çatanadək. Yeniyetmələr anlamalıdırlar ki, uşaq hüquqları ədalətsizlik hallarını müəyyən etməkdə və ədalət tələb etməkdə onlara kömək edə biləcək bir vasitədir. Hər bir dövlət Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyanı ratifikasiya etməklə, bu Konvensiyada nəzərdə tutulmuş hüquqları bütün mümkün vasitələrlə həyata keçirməyi öz öhdəsinə götürür; bu, öz-özlüyündə hüquqların həyata keçirilməsi prosesinə xüsusi diqqət yetirildiyi anlamına gəlir və uşaqların və gənclərin öz hüquqlarından istifadə etməsinin və faydalanmasının hökumət tərəfindən dəstəklənməsini nəzərdə tutur.

Səkkizinci sinfin tədris prosesi üçün təklif edirik ki, şagirdlər öz gündəlik həyatlarında Konvensiyadakı hüquqların həyata keçirilməsi və pozulması hallarını diqqətlə izləməklə bu Konvensiya ilə daha yaxından təmasda olsunlar.

Layihənin məqsədi uşaq hüquqlarının hər birinə dair hazırlanmış plakatların sərgisini keçirməkdir (əgər mümkün olsa, noyabrın 20-də, yəni Beynəlxalq Uşaq Hüquqları Günündə). Hər bir plakatda məzmunla bağlı elementlər, təhlillər və illüstrasiyalar əks olunmalıdır; bu isə analitik yanaşmadan tutmuş ta yaradıcı yanaşmayadək müxtəlif yanaşmalardan bəhrələnməyi tələb edir.

Didaktik nöqtəyi-nəzərdən bu sərgi konvensiyanın konkret bir maddəsi ilə məşğul olmağa, onu bilavasitə öz təcrübəndə hiss etməyə fürsət və stimül verir. Başqa siniflərin

müəllimləri münəfiq rolunda çıxış edərək, ən yaxşı plakatları müəyyən edə və onları kiçik hədiyyələrlə (misal üçün, kinoteatra biletlər, kitablar) mükafatlandırma bilərlər.

Yerli və ya beynəlxalq həyatdan nümunələr şagirdlərin məktəbə gətirdikləri müxtəlif çap mediasından götürülməlidir. Ona görə də qəzet və jurnalları oxumaq hazırlıq prosesinin özəyini təşkil edəcək. Kooperativ öyrənmə (kiçik layihə qruplarında işləmə) olmadan şagirdlər öz məqsədlərinə çata bilməyəcəklər. Bu, layihənin növbəti tədris hədəfidir.

Layihə təqribən dörd dərsi əhatə etməlidir. Oxucu özü görəcek ki, hər dərs ayrı-ayrılıqda bir tam təşkil etmir, əksinə dərslərin hamısı bir-birinə bağlıdır. Qruplar daxilində şagirdlərə özləri üçün ağılabatan iş cədvəli (planı) tərtib etmək imkanı verilməlidir.

Uşaq hüquqları dərslərində fikir yürütmək üçün verilən əsas suallar

Haqqında	Vasitəsilə	Üçün
	Müəllim	
Şagirdlər uşaq hüquqları haqqında indi nə bilirlər?	Konkret sinif otağında və ümumiyyətlə, məktəb icmasında uşaq hüquqlarının prinsipləri hansı yollarla müşahidə olundu?	Məktəbdən kənarında necə hərəkət etməyi öyrənmə: Şagirdlər öz gələcək həyatları üçün nə öyrəndilər?
Şagirdlər sistemik yanaşmadan istifadə etməklə uşaq hüquqlarını analiz etməyi öyrənirlər.	Şagirdlər sinfi və məktəbi şirnikləndirici öyrənmə mühiti kimi qəbul edirlər. Gündəlik qəzetlər iş üçün materiala çevrilir və bununla da, məktəb elə bir yerə çevrilmiş olur ki, orada şagirdlər öz gündəlik həyatlarına nəzər sala bilirlər.	Hazırladıqları məhsulun (burada konkret olaraq, söhbət plakatdan gedir) təqdimatını necə keçirməyi öyrənməklə, onlar məktəbdən kənardakı mühüm məsələləri müşahidə edib sonra təqdim etmək bacarığına yiyələnirlər.
	Şagirdlər	
Mən uşaq hüquqları haqqında nə öyrəndim?	Mən uşaq hüquqlarını sinifdə necə təcrübədən keçirdim?	İndi mən hansı fəaliyyətə qadirəm?
Mənim uşaq hüquqları konvensiyasındakı maddələrin nə qədər dəqiq ifadə olunduğu və onlarda nə qədər çox aspektlərin gizləndiyi barədə məlumatım oldu. Mən bu maddələri analiz etməyi və onlar haqqında fikirləşməyi öyrəndim.	Mən sinif yoldaşlarımla və müəllimlərimlə həm mənə ruhlandırdığını, həm də yarışmaq üçün qıcıqlandırdığını təcrübəmdə yaşadım. Qarşılıqlı əlaqənin hər iki üsulu mənə dəstəkləmək üçündür.	Mən başa düşdüyüm məsələlərə dair ictimai müzakirələrdə iştirak etməyə hazırım. Mən uşaq və insan hüquqları ilə bağlı öz fikrimi əsaslandırmaq və həmçinin başqalarının bu barədə fikirlərini dinləmək istəyirəm.

Əyani vasitələr

Böyük ölçülü vərəqlər

Rəngbərəng kağız
Flomaster
Qayçı
Köhnə jurnallar və qəzetlər
Şəkillər və fotosəkillər
Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyanın mətni
Uşaq hüquqları kartları

Prosedur

Dərs 1-3

Əvvəlcə müəllim dörd dərsin tam planı haqqında şagirdlərə məlumat verir. Şagirdlər başa düşməlidirlər ki, onlar uşaq hüquqlarını tərənnüm edən plakatlar hazırlamalıdırlar, ola bilsin, bu, müsabiqə şəklində olsun.

Şagirdlər üç nəfərlik qruplar şəklində işləməlidirlər. Qrupların yaradılması və təşkilatlanması ilə bağlı ipucları aşağıda verilib. Uşaq hüquqları haqqında Konvensiya bütövlükdə 54 maddədən ibarətdir ki, bunların da ilk 41-i, müəyyən mənada 42-si şagirdlər üçün birbaşa əhəmiyyətə malikdir. Müəllimin həmin 41, yaxud 42 maddəni qruplar arasında necə paylaşdırmasından asılı olmayaraq, bu dəqiq bəllidir ki, hər qrup bir yox, bir neçə maddə üzərində işləməli olacaq.

İlk öncə şagirdlərin hər biri konvensiyanın bütün mətnini oxumalı və özü üçün xüsusilə əhəmiyyətli hesab etdiyi üç maddəni seçməlidir. Üzərində maddələrin nömrələri yazılmış kartlar (və ya kağız lentlər) nömrə ardıcılığı ilə skotçla yazı taxtasına yapışdırılır. Şagirdlər bir-bir lövhəyə yaxınlaşmaqla, seçdikləri kartlara işarə qoyurlar. Sonra bu işarələr hesablanır və hər kartın nəticəsi onun üzərinə yazılır. Müəllim kartları indi yeni ardıcılıqla – topladığı işarələrin sayına uğun ardıcılıqla düzür.

Bundan sonra isə müəllim şagirdlər arasında qısa fikir mübadiləsi aparır və bu zaman hər bir şagirdin fikir mübadiləsində iştirakını və başqalarının ona qulaq asmasını təmin edir.

- Bu seçilmiş maddələr uşaqların və yeniyetmələrin real vəziyyətini nə dərəcədə tam əks etdirir?
- Burada hansısa bir model, yaxud təməl prinsip görə bilərsinizmi?
- Hansı elementlər diqqətdən kənar qalıb?

İndi isə qruplar formalaşdırılır. Bu, üç müxtəlif yolla edilə bilər, seçim müəllimindir.

Birinci halda, qruplar təsadüfi seçmə yolu ilə yaradılır.

İkinci halda, öz partnyorlarını seçmək ixtiyarı şagirdlərə verilir. Bu variantda qrupun dinamikası və sınıfdə şagirdlərarası münasibətlər (bu münasibətlərin hansı formalarda, məsələn, qızlarla oğlanlar arasında özünü bürüzə verməsindən asılı olmayaraq) məsələləri, bəzi şagirdlərin təklənməsi halları, yaxud mümkün qarmaqarışıqlıq və gərginlik halları üzərində işləmək əzmi tələb olunur. Müəllimin bu kimi problemlərlə məşğul olmaq qərarına gəlməsi sinfin ehtiyaclarına cavab vermiş olar, ancaq bu, müəllimdən əlavə vaxt və enerji tələb edir.

Üçüncü halda, qrupları hansı üsulla yaratmaq müəllimin ixtiyarına verilir. Ancaq müəllim onun seçdiyi üsulun aydın olduğuna və şagirdlər tərəfindən başa düşüldüyünə əmin olmalıdır.

İşə başlamazdan qabaq, qruplar təşkilatlanmanı başa çatdırırlar. Belə ki, şagirdlər öz qruplarına ad qoyur və qrup daxilində üç vəzifəni öz aralarında bölüşdürürlər: vaxt üzrə menecer,

materiallar üzrə menecer və koordinator. Qrup daxilində hər kəsin nəyə cavabdeh olduğu müəyyənləşdirilib bir vərəqə yazılır. Bu plan vərəqləri sinifdən asılır. Qruplar üzərində işlədikləri maddələri də sonradan bu vərəqə əlavə edəcəklər. Qrup daxilində rolların bu cür müəyyən edilməsinin şagirdlərin layihə üzrə faktiki işlərinə heç bir aidiyyəti olmasa da, hər halda şagirdlərin sosial qabiliyyətlərinin inkişafına və onların öz məqsədlərinə çatmasına dəstək olur.

Bu müddət ərzində müəllim lövhəyə yapışdırılmış, şagirdlərin ən çox seçdiyi 10 maddəni götürüb stolun üzərinə üzü aşağı düzür. Qrupların koordinatorları stola yaxınlaşaraq, hərəsi öz qrupu üçün bir maddə seçir. Onlara tapşırığın mətni də verilir:

Hər qrup uşaq hüquqlarından birinə dair plakat hazırlayır.

Plakata aşağıdakılar daxil edilir:

- həmin uşaq hüququna verilən ad
- uşaq hüquqları haqqında Konvensiyanın müvafiq maddəsinin mətni
- sözügedən hüququ xarakterizə edən bir şəkil
- həmin hüquqla bağlı qəzetdən və ya jurnaldan kəsilmiş bir məqalə və məqalədə bəhs olunan hadisənin həmin hüquqla necə bağlı olduğuna dair izah. (Bu, həmin hüququn necə pozulduğu və ya necə müdafiə olunduğu barədədir mi?)

Plakatı hazırlayıb başa çatdırdıqdan sonra, hər qrup işlənməmiş maddələr arasından bir başqasını seçir və eyni qaydada ikinci plakatı hazırlayır. Qruplar işlədikləri maddələri özlərinin qrup vərəqlərində qeyd edirlər.

Qruplar öz tapşırıqlarını öyrənirlər; onlar lazım olacaq materialların siyahısını tutur və meydana çıxma biləcək çətinlikləri götür-qoy edirlər.

Sonra qrup üzvləri qrupun iş planını öz aralarında razılaşdırırlar. Nələr edilməlidir? Nələr toplanmalıdır? Qrupun hər üzvü evdən özü ilə nə gətirə bilər? Vaxt meneceri iş cədvəlini necə tərtib edəcək? Gətirilən materiallar harada saxlanacaq?

Əgər müəllim öz dərslərini xeyli müddət əvvəldən planlaşdırıbsa, onda o, şagirdlərə qəzet və jurnalları layihəyə başlamazdan bir neçə həftə qabaq gətirməyi tapşırır. Şagirdlər məktəbə özlərilə gündəlik mövzularla, eləcə də siyasi və sosial məsələlərlə bağlı olan və bunlara aid şəkilləri və karikaturaları özündə ehtiva edən materiallar gətirirlər. Şagirdlər evdən həmçinin – əgər məktəbdə çatışmırsa – qayçı, yapışqan və boyalar gətirə bilərlər. Yaxşı olar ki, şagirdlər onlara hansı materialların lazım olacağını əvvəlcədən müəyyən edib onları bir həftə əvvəldən gətirsinlər.

Qruplar işə başlayandan az sonra müəllim gərək şagirdlərin ilkin rəylərini öyrənmək üçün onları fikir mübadiləsinə dəvət etsin. Bu zaman aşağıdakı suallar faydalı olar:

- Hansı işlər yaxşı gedir?
- Hansı işlərdə köməyə ehtiyac var?
- Biz hər birimiz (koordinator, materiallar üzrə menecer və vaxt üzrə menecer) qrupdakı vəzifəmizi aydın başa düşmüşük mü?

Müəllim sərgini də şagirdlərlə müzakirə etməlidir. Sərgi harada və nə vaxt təşkil olunsun? Açılişu kim etsin? Tədbirə kimlər dəvət olunsun? Münsiflər heyətinin üzvləri kimlər olsun?

Dərs 4

Birinci dərsin bir hissəsini, habelə ikinci və üçüncü dərsləri əhatə edən iş prosesində şagirdlər müəllimin müdaxiləsi olmadan sərbəst şəkildə işləyir, özləri öz işlərini idarə edirlər. Müəllim sadəcə onları həm görünüşü, həm də məzmunu ilə seçilən plakatlar hazırlamağa təşviq edir. O, bunun üçün şagirdlərə bir plakat nümunəsi göstərə bilər. Şagirdlər də öz növbəsində öz işlərini həmin nümunəvi plakata bənzədər və hətta ondan da yaxşısını hazırlaya bilərlər. Ancaq nümunəvi plakatda şagirdlərin öz plakatlarına daxil etməli olduqları bütün elementlər əks olunmalıdır.

Plakatını hazırlayıb başa çatdıran hər qrup daha bir maddə seçər və yeni plakat üzərində işə başlaya bilər.

Layihənin sonunda şagirdlər müəllimləri ilə birlikdə hazırladıqları plakatlara nəzər salırlar. Hər qrup sinif səviyyəsində öz plakatlarından birinin təqdimatını keçirir. İndi isə uşaq hüquqları ilə bağlı hazırkı vəziyyətin necə olduğunu aydınlaşdırmaq və izah etmək vaxtıdır.

- Bu sahədə vəziyyəti yaxşılaşdırmaq üçün nə edilməlidir?
- bizim hansı imkanlarımız var?
- Bunun üçün biz kimləri məlumatlandırmalı, kimləri cəlb etməliyik?

Şagirdlər həmçinin plakatları harada saxlamaq barədə qərara gəlməlidirlər. Bəlkə də noyabrın 20-də Uşaq Hüquqları Günü münasibətilə bələdiyyənin binasında, yaxud bir qeyri-hökumət təşkilatında xüsusi bir sərgi keçirmək olar.

9-cu sinif

BİZ NƏYƏ GÖRƏ QAYDALARA RİAYƏT ETMƏLİYİK?

Dərsin planı

	Əsas sual / dərsin mövzuları	Əsas tapşırıq	Əyani vasitələr
Hazırlıq	Şagirdlər məktəb qaydasının pozulmasına və bu pozuntu ilə bağlı cəzalandırılmaya dair konkret bir hadisə (hal) haqqında məlumat toplayırlar.	Fərdi iş: informasiya toplanması	Müəyyən edilmiş formada məlumat vərəqəsi
Dərs 1	Çətin durumda olan bir şagird (hadisənin öyrənilməsi)	Qruplarda iş: hadisənin təhlili	Hadisənin öyrənilməsi üçün çalışma vərəqəsi
Dərs 2	Nəyə görə məktəbin qaydaları olur?	Qruplarda iş: məktəb qaydalarının uşaq hüquqları prizmasından nəzərdən keçirilməsi. Ev tapşırığı: bizim gündəlik həyatımız hansı qaydalarla idarə olunur?	Flipçat və çalışma vərəqəsi: “Nəyə görə məktəbin qaydaları olur?” Məktəb qaydalarının nüsxələri Çalışma vərəqəsi: Gün ərzində hansı qaydalara riayət etmək lazımdır?
Dərs 3	Həyatda harada qaydalara ehtiyac duyuruq?	Qruplarda iş: Qeyri-rəsmi qaydaları kimlər “ixtira” edir və kimlər tətbiq edir?	
Dərs 4	Qanunları kimlər yaradır? (Qanunları yaratmaq üçün qaydalar)	Qruplarda iş: Qanunların ədalətli olmasını hansı qaydalar təmin edir?	
Dərsə əlavə	Məktəb direktorunun və ya direktor müavininin iştirakı ilə yekun müzakirə		

Dərsin məqsədləri

Məktəb həyatıdır – məktəb qaydaları qanunların siyasi cəmiyyətdə xidmət etdiyi məqsədə (bu məqsəd insan hüquqlarını qorumaqdır) bənzər məqsədə xidmət edir.

Təcrübədən öyrənmə – nümunələrlə öyrənmə

Məktəbdəki qaydalarla siyasi cəmiyyətdəki qanunlar arasında paralellər:

- Heç bir cəmiyyət, onun üzvləri arasında qanunlara riayət etmək barədə razılıq olmasa, ayaqda qala bilməz.
- Qanunlar zəifi müdafiə edir. Qanunlar insan və uşaq hüquqlarını həyata keçirmək üçün vasitədir.
- Qanunlar məcburən tətbiq olunmalıdır, ancaq bu, istisna hallarda belə olmalıdır. Qanunlar yalnız hamı tərəfindən başa düşüldükdə və dərk edildikdə işləyir. Ona görə də onlar ədalətli olmalıdır.

Məktəblə siyasi cəmiyyət arasındakı fərqlər:

- Qanunların yaradılması və məcburi tətbiqi hakimiyyətin həyata keçirilməsi üsuludur. Hakimiyyətə isə mütləq nəzarət edilməlidir. Ona görə də qanunlar insan hüquqlarına əsaslanmalı, qanunları yaratmaq və onları məcburi tətbiq etmək hakimiyyəti/səlahiyyəti isə demokratik cəmiyyətdə bölüşdürülməli və nəzarətdə saxlanmalıdır.
- Məktəb icmasında məktəb qaydalarını müəyyən etmək və onları tətbiq etmək vəzifəsi məktəb direktorunun və müəllim heyətinin üzərinə düşür. Hərçənd cəmiyyətdəki qanunlarda olduğu kimi, məktəb qaydaları da uşaq hüquqları prizmasından müzakirə edilməyə açıq olmalıdır və şagirdlər gərək məktəb qaydalarının zəruriliyini başa düşsün və dərk etsinlər.

Uşaq hüquqları dərslərində fikir yürütmək üçün verilən əsas suallar

Haqqında	Vasitəsilə	Üçün
	Müəllim	
Şagirdlər uşaq hüquqları haqqında indi nə bilirlər?	Konkret sinif otağında və ümumiyyətlə, məktəb icmasında uşaq hüquqlarının prinsipləri hansı yollarla müşahidə olundu?	Məktəbdən kənarında necə hərəkət etməyi öyrənmə: Şagirdlər öz gələcək həyatları üçün nə öyrəndilər?
Uşaq hüquqları dövlət hüququnun tərkib hissəsidir və buna görə də hər kəs üçün məcburidir. Buna baxmayaraq onlar dünyanın hər yerində tam tətbiq olunmur.	Şagirdlər hakimiyyətin qeyri-bərabər bölgüsü ilə üzləşdikdə necə hərəkət etməyi öyrənirlər. Onlar öz hüquqlarından faydalanır, lakin qadir olduqları şeylərə məhdudiyyətlər qoyulduğunu aşkar edirlər.	Bu təcrübə şagirdlər üçün çox vacibdir, çünki bu, onların mülki cəmiyyətdə yetkin vətəndaşlar olaraq, danışıqlar və ya siyasi məğlubiyətlər zamanı çətinliklərin öhdəsindən gəlməsinə yardımçı olacaq.
	Şagirdlər	
Mən uşaq hüquqları haqqında nə öyrəndim?	Mən uşaq hüquqlarını sinifdə necə təcrübədən keçirdim?	İndi mən hansı fəaliyyətə qadirəm?
Mən bilirəm ki, hüquq və vəzifə bir-birinin mövcudluğu üçün zəruridir. Mən həmçinin bilirəm ki, uşaq hüquqları bu tandem tərkib hissəsidir.	Mən hüquqlar və vəzifələrə dair mürəkkəb danışıqlar prosesindən keçməyi öyrəndim. Mən məyusluq və məğlubiyət hissələrinin öhdəsindən necə gəlməyi öyrəndim.	Mən öz biliyimdən faydalanmaqla hüquqları və vəzifələri müzakirə edirəm. Mən hakimiyyət nümayəndələri ilə danışıqlar və müzakirələr apara, həm onlarla mübahisə edə, həm də onları dinləyə bilərəm.

Didaktik yanaşma

Dərslər diqqət mərkəzində saxlanılan dairənin tədricən genişlənməsi metodu ilə aparılır. Belə ki, 1-ci dərstdə məktəbdə qaydanın pozulması və sonradan məcburi tətbiqi ilə bağlı konkret bir hadisə öyrənilir. 2-ci dərstdə məktəb qaydalarının hansı məqsədlərə xidmət etdiyi araşdırılır və

belə qənaət hasil edilir ki, məktəb müəyyən uşaq hüquqlarının təmin olunmasına xidmət edir və məktəbin yaxşı fəaliyyət göstərməsi üçün məktəb qaydalarının olması vacibdir. 3-cü dərstdə məktəbin sərhədindən kənara çıxılır və həyatın digər sahələrindəki qaydalara nəzər salınır. 4-cü dərstdə nəhayət ki, qaydalarla qanunlar əlaqələndirilir və bizim hamımızın tabe olmalı olduğumuz qanunları yaratmaq səlahiyyətinin kimlərə aid olmalı olduğu sorulur.

Hazırlıq

Birinci dərstdən təxminən bir həftə əvvəl müəllim şagirdlərə belə bir tapşırıq verir: məktəb qaydasının bir şagird tərəfindən pozulması və buna görə həmin şagirdin məzəmmət edilməsi və ya cəzalandırılması ilə bağlı ən son hadisə haqqında məlumat toplamaq. Şagirdlər müəyyən olunmuş standart sualların bələdçiliyi ilə bəzi qeydlər aparırlar. Xoşbəxtlikdən məktəbdə şagirdlərin cəzalandırılması ilə bağlı hadisələrə çox nadir hallarda rast gəlinir. Ona görə də şagirdlər hansı hadisəni seçməkdə razılığa gəlməyi bacarmalıdırlar.

Əyani vasitələr

Əsas suallar

1. Nə baş verib?
2. Hadisədə kim iştirak edib?
3. Əgər ümumiyyətlə cəza verilibsə, hansı cəza verilib?

Dərs 1: Çətin durumda olan bir şagird (hadisənin öyrənilməsi)

Şagirdlərin sinifdə əyləşmə qaydası: Şagirdlər ayrı-ayrı qruplarda işləməyə imkan verəcək şəkildə əyləşirlər.

Tapşırığa giriş

Şagirdlərdən bəziləri sözügedən hadisə ilə bağlı topladığı informasiyanı sinfə danışır.

İndi şagirdlər həmin hadisənin təməlinə duran problemi müəyyən etməlidirlər, bunun üçün isə yenidən məktəb qaydasına və onun tətbiqinə qayıtmaq lazım gəlir. Müəllim şagirdləri öz fikirlərini bildirməyə dəvət edir. Hər 10 şagirddən ən azı 5-nin öz fikrini bildirməsinə imkan yaradılmalıdır. Şagirdlərin fikirləri bir-birindən fərqlənə və ya üst-üstə düşə bilər, bu, əsasən, müzakirə edilən hadisədən asılı olur (məsələn belə fikirlər ola bilər: “Nəyə bir cəza tədbiri görməkdə çox düz eləyiblər”, yaxud “Məncə, bu cəza bir qədər ədalətsiz / bir xeyli sərt olub”).

Müəllim şagirdlərdən birindən bu fikirləri ümumiləşdirməyi xahiş edir, yaxud elə özü bunu edir. Fərz edək ki, səhərlər tez-tez dərslə gecikən və müəllimin onunla bir neçə dəfə bu barədə söhbət etməsindən sonra cəza olaraq dərstdən sonra əlavə vaxta saxlanılan bir şagirdin vəziyyəti müzakirə olunur.

Bu vəziyyəti müzakirə edərkən şagirdlərin fikirləri müxtəlif aspektləri ehtiva edə bilər: məktəb yalnız o halda yaxşı fəaliyyət göstərə bilər ki, bütün müəllimlər və şagirdlər vaxt cədvəlinə riayət etsinlər; həmin şagirdin hərəkəti yalnız başqa şagirdlərin deyil, elə onun özünün də maraqlarına xələl gətirir; bəlkə bu şagirdin belə hərəkət etməsinin hansısa bir şəxsi səbəbi var və ona görə də onu cəzalandırmaq yox, ona kömək etmək lazımdır.

Müəllim bu kontekstdə qruplar şəklində işləmək üçün şagirdlərə aşağıdakı tapşırığı verir: Hadisəni ümumi nəzərdən keçirərkən kifayət qədər mürəkkəb problemlər ortaya çıxır və hadisəni yaxşı başa düşmək üçün həmin problemləri detallı şəkildə araşdırmaq lazımdır. Müəllim hər şagirdə çalışma vərəqəsi verir. Vərəqədə şagirdlərin artıq cavab vermiş olduqları suallarla yanaşı bir neçə yeni suallar da yer alır. Yeni suallarda əsas diqqət hadisənin kökündə dayanan problemə və sözügedən məktəb qaydasının funksiyasına yönəldilir.

Qrup üzvləri hadisə ilə bağlı öz məlumatlarını bölüşməli, çalışma vərəqəsində yazmalı və xüsusən 4-cü və 7-ci sualları müzakirə etməlidirlər, çünki həmin suallara veriləcək cavablar hadisənin kökünə aparıb çıxarır. Qrupların təqdimatçıları bu iki suala öz qruplarının cavablarını sifə bildirməlidirlər. Dərsin qalan hissəsi bu tapşırığı etməyə həsr olunur. Təqdimatlar ikinci dərsin əvvəlində ediləcək.

Hadisənin öyrənilməsi: çətin durumda olan bir şagird
1. Nə baş verib?
2. Hadisəni kim aşkar edib, yaxud kim bu barədə məlumat verib?
3. Hadisədə kim iştirak edib?
4. Problem nədən ibarətdir? (Məktəbdə işi və həyatı qorumaq niyə vacibdir?)
5. Bu hadisədə hansı məktəb qaydası/qaydaları tətbiq olunur?
6. Əgər ümumiyyətlə cəza verilibsə, hansı cəza verilib?
7. Verilən cəzanın günahkar şagirdə və başqa şagirdlərə hansı təsiri olub?
8. ...

Əlbəttə ki, lazım gəldikdə, bu çalışma vərəqəsində dəyişikliklər edilə, yaxud o genişləndirilə bilər.

Dərs 2: Nəyə görə məktəbin qaydaları olur?

Öyrənilən hadisənin ümumiləşdirilməsi: Həmin hadisədə problem nədən ibarət olub?

(Ümumi dialoq və müəhazirə)

Dərs qrupların təqdimatları ilə başlayır. Təqdimatlar iki mərhələdə keçirilir: əvvəlcə 4-cü (Hadisənin təməlinə duran problem nədən ibarətdir?), sonra isə 7-ci sualla (Verilən cəzanın günahkar şagirdə və başqa şagirdlərə hansı təsiri olub?) bağlı təqdimatlar olur.

Şagirdlər təqdimatlara diqqətlə qulaq asmalı və qrupların hansı məqamlarda eyni fikirdə olduğu, hansı məqamlarda isə fərqli düşündüyünü müəyyən etməlidirlər. Təqdimatları dinlədikdən sonra şagirdlərdən bir neçəsi həmin təqdimatlar barədə nə başa düşdüyünü ifadə

edir. Müəllim lazım gəldikdə onların söylədiklərinə düzəliş edir, yaxud məsələnin əlavə aspektləri barəsində bəzi məlumatları çatdırır.

Təkcə dərsə gecikən şagirdlə bağlı hadisədə deyil, ümumilikdə, araşdırılan hadisələrdə şagirdlərin gəldiyi qənaət belə olacaq: Biz hamımız əsas insan və vətəndaş hüquqlarından faydalanırıq və bu hüquqlara məktəbdə də hörmət olunmalıdır. Məktəbin bu hüquqlara xidmət etməsi üçün müəyyən şərtlərə riayət etmək lazımdır. Müəllim və ya şagird bu ideyaya belə yekun vura bilər: Məktəb elə bir yerdir ki, orada çoxlu insanlar, gənclər və yaşlılar bir araya gəlib birlikdə işləyirlər. Bunun təşkil edilməsi üçün isə qaydaların olması lazımdır. Belə qaydalardan biri də budur ki, dərs hamı üçün, o cümlədən sinifdəki müəllim üçün eyni vaxtda başlayır.

Bundan əlavə, məktəb uşaqların və yeniyetmələrin çox mühüm hüquqlarına, hər şeydən öncə onların təhsil hüququna xidmət edir.

Bunları müəllim şagirdlərə mühazirə şəklində oxumamalıdır. Hər bir şagird məktəbin bunun üçün olduğunu artıq bilir. Onlar təhsil almaq hüququndan faydalandıqlarını dərk etməyə bilərlər, ancaq məktəbə nə üçün getdiklərini və yaxşı məktəbin necə fəaliyyət göstərməli olduğunu dəqiq bilirlər.

Bu hüquq harada təsbit olunub? Şagirdlər bu hüququ uşaq hüquqları konvensiyasında axtarırlar; tapmadıqları halda, müəllim özü konvensiyanın müvafiq maddəsini onlara göstərir.

Sonra müəllim şagirdlərin məktəb həyatında çox mühüm əhəmiyyət kəsb edən uşaq hüquqları haqqında mühazirə deyir. Onun mühazirəsi flipçatla dəstəklənir; bu flipçat bir qədər sonra uşaqlara verilən tapşırıqda istifadə ediləcək çalışma vərəqəsinin böyüdülmüş forması şəklində olur. Flipçatda və çalışma vərəqəsində müəllimin istinad etdiyi uşaq hüquqları əks olunur və aşağıdakı kimi tərtib edilir:

Nəyə görə məktəbin qaydaları olur?	
Uşaq və yeniyetmə hüquqları (1989-cu il konvensiyası)	Bizim məktəbdə bu hüquqlara hansı qaydalar xidmət edir?
Maddə 13: İfadə azadlığı	
Maddə 14: Düşüncə, vicdan və din azadlığı	
Maddə 24: Sağlamlığın qorunması	
Maddə 28: Təhsil hüququ, o cümlədən ali təhsilin müyəssərliyi və məktəbdə davamiyyətin təmin olunması üçün tədbirlər	
Maddə 31: Uşağın istirahət etmək və asudə vaxt keçirmək hüququ	
Maddə 33: Narkotik vasitələrdən müdafiə	
Maddə 37: Amansız rəftardan müdafiə	

Məktəbimizin qaydalarının uşaq hüquqları prizmasından təkrar oxunması: bu qaydalar nəyə görə yaradılıb?

İndi sinif öyrəndiyi hadisədən kənara çıxaraq, məktəb qaydalarına müxtəlif cəhətlərdən nəzər yetirir.

Müəllim dərsin mövzunu lövhəyə yazır: “Nəyə görə məktəbin qaydaları olur?” O, tapşırığı sinfə izah edir:

Şagirdlər dörd nəfərdən ibarət qruplar yaradırlar. Bu, təqribən 10-15 dəqiqə vaxt aparır.

Müəllim hər şagirdə uşaq hüquqlarının bir nüsxəsini verir.

Hər qrupa bir flipçat və bir marker verilir.

Tapşırıq isə belədir:

1. Əvvəlcə ayrı-ayrılıqda işləyin. Məktəbin qaydalarını oxuyun. Mümkün olduqda, bu qaydaları uşaq hüquqları ilə əlaqələndirin.
2. İndi isə komanda şəklində işləyin. Öz fikirlərinizi bölüşün və hansı məktəb qaydasının hansı uşaq hüququna xidmət etdiyi barədə ortaq məxrəcə gəlməyə çalışın. Gəldiyiniz qənaəti çalışma vərəqənizə yazın.
3. Hansısa bir məktəb qaydasına heç bir uşaq hüququnu aid edə bilmirsinizsə, onda həmin qaydanı bir daha diqqətlə oxuyun.
4. Öz aranızdan iki təqdimatçı seçin.

Qruplar işləyərkən müəllim onlara göz qoymalı, amma heç bir halda onların işinə dair rəyini bildirməməli, onların səhvlərini düzəltməməlidir.

Sonra şagirdlər öz işlərinin təqdimatını keçirirlər. Müəllim həm təqdimatların, həm də meydana çıxacaq müzakirələrin sağlam məntiqə əsaslanmasını və mənalı keçməsinə təmin edir.

Dərsin son beş dəqiqəsində müəllim sinfin diqqətini bir daha dərsin mövzusunda, yəni lövhədə yazmış olduğu “Nəyə görə məktəbin qaydaları olur?” sualına yönəldir.

Şagirdlərin dərse yekun vuraraq, həmin suala bu cür cavab verəcəyi təxmin olunur: Məktəbin məqsədi hər bir uşağın və yeniyetmənin təhsil almaq hüququnu təmin etməkdir. Məktəb qaydaları bu məqsədin həyata keçirilməsi üçün məktəbin rəvan və səmərəli fəaliyyət göstərməsini təmin etmək üçündür. Çox güman ki, bəzi şagirdlər hələ dərsin sonuna çatmamış bu yekun qənaəti özlərində hasil etmiş olacaqlar, belə olduqda, müəllim bunu yazı taxtasında qeyd etməlidir.

Vaxt qalarsa, müəllim dərsin yekun qənaətini lövhəyə yazır. Eyni zamanda, müəllim tələb edir ki, şagirdlər də öz növbəsində dərsin əsas sualını və bu sualın cavabını öz tapşırıq dəftərlərinə yazsınlar.

Müəllimin yazı taxtasındakı qeydləri aşağıdakı kimi görünə bilər:

Bəzi ilk fikirlər	Nəyə görə məktəbin qaydaları olur?
Qaydalarsız heç nə işləməz.	Bütün uşaqların və yeniyetmələrin təhsil almaq hüququ vardır.
Biz istədiyimiz vaxt gələmiz, istədiyimiz vaxt gedərdik.	Məktəbimizin şagirdlərə mümkün olan ən yaxşı təhsili vermək məqsədilə lazımı qaydada fəaliyyət göstərə bilməsini təmin etmək üçün məktəb qaydalarının olması vacibdir.
Gərək bizə necə etməli olduğumuzu söyləsinlər.	

Müəllim ev tapşırığı olaraq şagirdlərə aşağıdakı tapşırığı verir; bu tapşırıq şagirdlərin dərs zamanı istifadə etdikləri çalışma vərəqəsinin arxasına yazılmış olur:

Biz gün ərzində hansı qaydalara riayət etməliyik?		
<p>Həftənin bir gününü seçin. Gün ərzində riayət etməli olduğunuz qaydaları nəzərə almaqla, həmin gün üçün qrafikinizi tutun.</p> <p>Məsələn, aşağıdakıları edərkən necə hərəkət etməyi və nə etməyi tələb edən qaydalara nəzər yetirin:</p> <ul style="list-style-type: none"> – evdə ailənizlə birlikdə olduqda; – dostlarınızla görüşəndə; – mağazadan nə isə aldıqda; – şəhərdə gəzəndə; ... <p>Başqa-başqa situasiyalarda fərqli qaydalar önəmli olur.</p> <p>Hansı qaydaların rəsmi qaydalar kimi haradasa təsbit olunduğunu, hansı qaydaların isə qeyri-rəsmi qaydalar kimi heç bir yerdə yazılmadığını, sadəcə mövcud olduğunu müəyyənləşdirin. Məsələn, məktəb qaydaları rəsmi qaydalardır. Stol arxasında oturarkən, yaxud ailəmizlə və ya dostlarımızla birlikdə olarkən özünü necə aparmağı müəyyən edən qaydalar qeyri-rəsmi qaydalardır.</p>		
Saat	Qayda	Rəsmi/qeyri-rəsmi
...		
07.00		
08.00		
09.00		
10.00		
11.00		
12.00		
13.00		
14.00		
15.00		
16.00		
17.00		
18.00		
19.00		
20.00		
21.00		

22.00		
...		

Dərs 3: Həyatda qaydaları kimlər yaradır?

Məqsəd

Bu dərs şagirdlərin şəxsi təcrübələrinə yeni nöqteyi-nəzərdən müraciət etməklə onlarla ekspertlər kimi davranmaq imkanı verir. Bu imkandan necə istifadə edilə biləcəyini qabaqcadan dərs planında nəzərdə tutmaq mümkün deyil, ona görə biz dərsin yalnız mümkün, bəlkə də ehtimal edilən gedişini təsvir edirik.

Müəllim şagirdlərdən xahiş edir ki, onların hərəsi öz ev tapşırığından bir, yaxud iki nümunə oxusun. O, bu zaman şagirdlərin həm rəsmi, həm də qeyri-rəsmi qaydalardan nümunələr gətirdiyinə əmin olmalıdır.

Bütün şagirdlər öz ev tapşırıqlarından nümunələr oxuduqdan sonra, müəllim həmin nümunələrdən ikisini seçir və yazı taxtasında aşağıdakı şəkildə sadə bir qrafik tərtib etməklə bu nümunələri ora köçürür. Aşağıdakı qrafikdə iki nümunə göstərilib, ancaq müəllim şagirdlərin ekspert roluna daha yaxşı girmələri üçün başqa nümunələrdən istifadə edə bilər.

Qaydanın tipi	Məzmunu	...tərəfindən yaradılıb	...tərəfindən tətbiq olunub
Rəsmi qayda (məsələn, qanun):	İşıqforda qırmızı işıq yandıqda yolu keçmək olmaz.		
Qeyri-rəsmi qayda	Stol arxasında oturarkən gəyirmək olmaz.		

Müəllim şagirdləri bununla bağlı öz bildiklərini söyləməyə çağırır. Yol hərəkəti qaydası -- əslində qanun – kifayət qədər sadədir (Nəqliyyat Nazirliyi tərəfindən layihəsi hazırlanır, parlamentdə qanun kimi qəbul olunur, polis, lazım gəldikdə isə, məhkəmələr (məsələn, cərimələmək yolu ilə) tərəfindən isə tətbiq olunur). Müəllim şagirdlərə ekspertlər kimi çıxış etmək imkanı yaratmalı, ümumi dialoqda daha çox şagirdin iştirak etməsinə çalışmalıdır. Əldə edilən informasiya lövhədəki qrafikin uyğun qrafalarına yazılır.

Ancaq qeyri-rəsmi qaydaların kimlər tərəfindən yaradıldığını müəyyən etməkdə şagirdlər çox çətinlik çəkəcəklər. Yuxarıdakı qrafikdə verilmiş nümunə ilə bağlı onlar deyə bilər ki, bu qeyri-rəsmi qayda bir adətdir, valideynlərin və böyüklərin ısrarla tələb etdiyi bir şeydir. Ola bilsin, bəzi şagirdlər düşünsünlər ki, bu qaydanı pozduqları təqdirdə cəzalandırılacaq, xüsusilə də valideynləri və ya müəllimlərinin yanında belə etsələr. Onlardan buna görə cavab vermək və ya hətta stolu tərk etmək tələb oluna bilər. Daha həssas cəza növü də var, ətrafdakılarda özü ilə bağlı pis təəssürat oyatmaq. Məsələyə məhz bu aspektdən yanaşdıqda görürük ki, bizim hər birimiz yazılmamış qaydaların tətbiqində müəyyən rol oynayırıq.

Hərçənd sinifdəki dialoq bu səviyyəyə çatmaya da bilər. Ola bilsin ki, şagirdləri sadəcə qeyri-rəsmi qaydaları yaradanlar və tətbiq edənlər maraqlandırsın. Hər bir halda şagirdlər ekspert qismində çıxış edir və onların gündəlik həyatlarını tənzimləyən qaydalardan nümunələr toplamaqla özləri üzərində işləyirlər.

Müəllimin istəyi üzrə şagirdlər dörd və ya beş nəfərdən ibarət qruplar təşkil edirlər. Onlar öz çalışma vərəqələrində qeyri-rəsmi qaydalara dair yazdıqları nümunələri qruplar daxilində bir-birləri ilə bölüşməli və həmin qeyri-rəsmi qaydaları tətbiq etmək üçün hansı təsir tədbirləri görə biləcəklərini müəyyənləşdirirlər.

10 dəqiqəlik müzakirədən sonra şagirdlər gəldikləri qənaətləri sinfə açıqlayırlar.

Bu qənaət təqribən belə ola bilər: şagirdlərin təsirləri o qaydalarda hiss olunur ki, həmin qaydalar onlarla həmyaşd olanlara tətbiq olunsun. Böyüklərlə, məsələn, valideynlər və ya müəllimlərlə qarşılıqlı münasibətdə isə şagirdlərin təsirləri daha zəif olur. Onlar həmçinin öyrənirlər ki, qeyri-rəsmi qaydalar danışıqlar predmeti ola bilər. Bu isə o deməkdir ki, hər hansı bir qeyri-rəsmi qaydanı mübahisələndirmək və ya ona riayət etməmək şagirdləri daha yaxşı hesab etdikləri yeni qaydaya gətirib çıxara bilər.

Yekun müzakirədə şagirdlər qeyri-rəsmi qaydaları mübahisələndirməyin, yəni onları danışıqlar predmetinə çevirməyin, onlarla bağlı danışıqlar aparmanın cəmiyyətdə iştirakın bir forması olduğunu və qayda yaratmanın, yaxud onu tətbiq etməyin hakimiyyət əlaməti olduğunu aşkar edə bilərlər.

Dərs 4: Qanunları yaratmaq ixtiyarı kimlərə verilməlidir? (Qanunlar yaratmaq üçün qaydalar)

Müəllim dərsə şagirdlərin ötən dərsdə öyrəndiklərini onlara xatırlatmaqla başlayır. Şagirdlər ötən dərsdə qeyri-rəsmi qaydalara nəzər salmış və ola bilsin, onların yaradılması və tətbiqində bəzi problemlər aşkar etmişdilər. Onlar həmçinin rəsmi qaydalardan nümunələr gətirmişdilər. Bu dərsdə isə onlar qanunların necə yaradılmalı olduğunu diqqətlə nəzərdən keçirəcəklər.

Müəllim bir nümunə gətirir və bütün sinfin bu nümunəni görməsi üçün onu böyük bir kağız və ya karton parçasına yazır.

§ 1. Aprel ayında doğulmuş bütün kişilərin vergi ödəməsinə ehtiyac yoxdur.

Şagirdlər sərbəst şəkildə öz fikirlərini bildirirlər, lazım gəldikdə, onların şərhlərlə çıxış etmələrinə bəzi suallar vasitəsilə təkan verilir. Şagirdlərin fikirləri aşağıdakı məqamların üzərində cəmlənə bilər:

- Bu qanun ədalətsiz bir qanundur, çünki ayrı-seçkiliyə yol verməmək prinsipini pozur.
- O, hətta aprel ayında doğulmuş qadınlara da qarşı ayrı-seçkilik edir.
- Bu qanun açıq-aşkar kiçik bir qrup adamın – aprel ayında doğulmuş kişilərin maraqlarına xidmət edir. Onlar bacarsalar, belə bir qanun yarada bilərlər.
- Qanunlar hamının xeyrinə olmalıdır. Ona görə də belə qanunların yaranmasının qarşısı alınmalıdır.
- Ədalətsiz qanunlar cəmiyyətdə münaqişə toxumu səpər və hətta cəmiyyəti dağıda bilər.

Müəllim şagirdlərdən dörd, yaxud beş nəfərlik qruplara bölünməyi xahiş edir və onlara belə bir tapşırıq verir: Şagirdlər ədalətsiz qanunlardan müdafiə olunmaq üçün hansı qayda və prinsiplərin zəruri olduğunu müzakirə etsinlər və sonradan sinfə təqdim etmək üçün əsas element sayılan üçdən çox element seçməkdə razılığa gəlsinlər.

10 dəqiqədən sonra qruplar öz ideyalarını sinfə təqdim edirlər. Qrupların ideyaları bir-birindən fərqlənə də bilər, bir-biri ilə üst-üstə düşə də bilər.

Şagirdlər bilirlər ki, onların ideyaları real siyasi həyatın bir parçası deyil. Onlar öz ölkələrində qanunların necə yarandığını öyrənməkdə maraqlı olacaqlar. Müəllim qısa mühazirə söyləməklə şagirdlərin bu sahədə suallarını cavablandırır. Müəllimin qanunların necə yaranması ilə bağlı şagirdlərə verdiyi informasiya ölkədən-ölkəyə fərqlənəcək. Məsələn, bu informasiya aşağıdakı kimi ola bilər:

Konstitusiyada insan hüquqları, o cümlədən bərabərlik və fərdi azadlıq prinsipləri təsbit olunur. Orada həmçinin qanunların hansı orqan tərəfindən yaradıldığını müəyyənləşdirən ayrıca bölmə olur: bu, nümayəndələrdən ibarət bir orqandır və həmin orqan qanunları səs çoxluğu ilə qəbul edir. Bu nümayəndələr seçkilər yolu ilə seçilirlər və ona görə də onların fəaliyyəti vətəndaşların nəzarətində olur. (Əgər vətəndaşların qanunlarla bağlı öz rəylərini birbaşa səsvermə yolu ilə bildirmək hüququ varsa, bu məqam da şagirdlərin diqqətinə çatdırılır.)

Dərsə əlavə

Əgər vaxt qalarsa və şagirdlər də bunda maraqlı olarlarsa, onda onlar hansısa bir məktəb qaydasını götürüb müzakirə edə bilərlər; məsələn, bu qayda necə tətbiq olunur? Yaxud o, uşaq və yeniyetmə hüquqlarına xidmət edirmi, edirsə necə? Sınıf məktəb direktorunun və ya direktor müavininin iştirakı ilə təşkil ediləcək müzakirə üçün təqdimat hazırlaya bilər. Bu Əlavə şagirdlərə məktəb həyatında iştirak etmək və öz biliklərini real həyat situasiyalarında necə tətbiq edə biləcəklərini təcrübədən keçirmək imkanı verir.

II hissə: Təməl informasiyalar, sənədlər və tədris materialları

“Bu o deməkdir ki, mənim tənəffüsə çıxmaq hüququ var, elə deyilmi?”

Uşaq hüquqları sinif otağında

Nümunə: uşaqlar qruplara bölünüb əyləşiblər. Onların partaları qrupun stolu rolunu oynayır. Onların üzərinə kiçik kartlar düzülür. Bir stolda dovşanlar, digər stolda ayılar, bir başqasında isə şirlər qrupu əyləşib. Sınıfdə böyük həyəcan yaşanır. Dovşanlardan biri stolun üzərindəki zərflərdən birini açır. Müəllim 8 yaşlı bu uşaqdan orada yazılmış cümləni ucadan oxumağı xahiş edir.

Dovşan “Uşaqların mümkün olan ən yüksək səviyyədə sağlamlıq və tibbi qayğı hüququ vardır” cümləsini oxuyub əyləşir. “Orada bir rəqəm də var. Doğrudur, indi biz misal həll etmirik, amma burada rəqəmin əhəmiyyəti var”, -- deyər müəllim uşağa səslənir. Bayaqqı dovşan yenidən ayağa qalxıb, bunları oxuyur: “Maddə 24”. Müəllim məmnun qalır. Dovşan irəliyə çıxıb, yazı taxtasının önünə gəlir. Onun oxuduğu “Maddə 24” şar formasında kəsilmiş rəngli kağız parçasının üzərinə yazılıb. O, bu kağız şarı yazı taxtasına yapışdırır.

Lövhədə çoxlu bu cür şar üçün yer olur. Müəllim dovşanı qolları arasına alır, o və dovşan eyni dərəcədə sevinclidirlər. “Baxın, bu, sizin malik olduğunuz hüquqdur”, -- deyər müəllim uşaqlara müraciət edir və deyir: “Bütün zərflərdə hüquqlar var. Hər hüquq bir şardır.” Uşaqlar başa düşürlər. İndi onların çoxunun əlini havada görmək olar, onlar bir zərf açmaq, orada

yazılanı oxumaq, lövhəyə çıxmaq və şarı ora bərkitmək, qucaqlanmaq və təriflənmək istəyi ilə coşub-daşır.

Bu proses 45 dəqiqə davam edir. İndi isə növbə ayların, daha dəqiq desək, balaca bir qızcıgazındır. Onun bəxtinə 30-cu maddə düşüb. O, bunları oxuyur: “Azlıqlara mənsub olan uşaqların öz mədəniyyətlərindən bəhrələnmək, öz dinlərinə etiqad etmək və ayinlərini yerinə yetirmək, habelə öz ana dillərindən istifadə etmək hüququ vardır”. Üçüncü stolda şirlərdən olan bir uşaq isə oxuyur: “Uşaqların istirahət etmək və asudə vaxt keçirmək, yaşına uyğun gələn oyunlarda oynamaq, mədəni həyatda iştirak etmək və incəsənətlə məşğul olmaq hüququ vardır. Maddə 31”.

3-cü sinif şagirdləri şən, dinamik və yüksək əhval-ruhiyyədə olurlar. Sinifdə daim hərəkətilik və pıçıl-daşmalar olur, hər kəs istəyir ki, onu dinləsinlər.

Bu yaxşı tədris metodudurmu? Uşaq hüquqları haqqında yaxşı bir dərslirmi?

Siz uşaq hüquqlarını nə dərəcədə yaxşı tədris edirsiniz?

Bu suallara özlüyünüzdə cavab verərkən sizdən diqqətli olmaq tələb olunur. Axı yaxşı tədrisə dair yanaşmalar və kriteriyalar olduqca fərqlidir. Amma nə qədər olmasa, gəlin belə bir sual qoyaq:

Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyanın bu maddələrini tədrisə necə tətbiq etməli?

Ümumilikdə tədrislə konkret uşaq hüquqlarının tədrisi arasında fərq sadəcə budur: Ümumilikdə tədris zamanı müəyyən anlarda “tədrisin mərkəzində müəllim durur” prinsipindən uzaqlaşmaq olur, çünki bu yolda şagirdlər sosiallaşırlar. Ancaq uşaq hüquqlarının tədrisində tədris bilavasitə şagirdlərin ehtiyacları, real təcrübələri və onları narahat edən məsələlərlə əlaqəli olmalıdır. Bir anlığa uşaq hüquqları konvensiyasının 12-ci maddəsini düşünün. Uşaqları necə başa salmaq olar ki, onların öz fikirlərini “azad şəkildə ifadə etmək” hüquqları var və “uşaqlara aid bütün məsələlərdə onların fikirlərinə lazımı diqqət verilməlidir”? Uşaqlara və yeniyetmələrə onların təhsilindən və məktəbindən daha artıq təsir edə bilən nə var?

İnteraktiv tədris

Uşaq hüquqları elə tədris olunmalıdır ki, onlar kağız parçası kimi qalmasınlar, yaxud da riyazi düstur və ya qrammatik qayda kimi əzbərdən öyrənilməsin. Riyazi düsturların və ya qrammatik qaydaların öyrədilməsi üçün ənənəvi “müəllim-təbəşir-izah” metodundan istifadənin zəruriliyini izah etməyə ehtiyac yoxdur. Ancaq uşaq hüquqlarının tədrisinə gəlincə, bu metod istifadə edilməli ən sonuncu metod sayılır, daha çox interaktiv metoddan istifadə etmək lazım gəlir. Tədris metodunun düzgün seçilməsi işin yarısıdır. Bu, yeni bir şey deyil. Uşaq hüquqları mövzusunda yaxşı, yaxud daha yaxşı tədris üçün biz aşağıdakı üç addımı atmalıyıq. Onları öyrənmə prosesinin üç kateqoriyası da adlandıra bilərik. Beləliklə, şagirdlər gərək bunları öyrənsinlər:

- uşaq hüquqlarını dərk etməyi (bilik);
- uşaq hüquqlarını fəal surətdə tətbiq etməyi (bacarıq);
- fərdi dəyər və baxışlarını inkişaf etdirməyi (baxışlar).

Bu üç kateqoriya – bilik, baxış və bacarıq müəllimlərin bir çox nəslinə tədris və öyrənmə sahəsində bələdçilik etmişdir. Bu kateqoriyalar kifayət qədər məşhur olsa da, çox vaxt onlara əhəmiyyət verilmir. Çox vaxt tədris bu kateqoriyalardan yalnız biri ilə məhdudlaşır və bununla da uşaqların tədris və öyrənmənin bütün mümkün imkanlarından faydalana bilmirlər.

Bilik

Əlbəttə, uşaqların uşaq hüquqları haqqında biliyə sahib olması həlledici məsələdir. Ancaq bunun üçün şagirdlərə imla yazdırmağa və bununla da onların tapşırıq dəftərlərini daha bir darıxdırıcı səhifə ilə məşğul etməyə ehtiyac varmı? Uşaq hüquqları haqqında imla yazdırmaqdan daha çox onları üzə çıxarmaq və araşdırmaq lazımdır. Uşaqlar gərək əsas məsələləri müəyyən etsin, onlar barəsində informasiyalar toplansın və bu informasiyaları təhlil etsinlər. Yəni həmin informasiyalar işlənməlidir; bunu edərkən isə uşaqlar gərək öz təcrübələrini müzakirə etsinlər və onları təməl informasiya və kateqoriyalarla tutuşdursunlar. Şagirdlər qaydaların, anlayış və prinsiplərin mahiyyətinə varmalıdırlar. Bir sözlə, bir şeyi dərk etmədən onun haqqında biliyə sahib olmaq mümkün deyil. Bu, təkcə uşaq hüquqlarına deyil, tədris predmeti olan bütün mövzulara aiddir.

Bacarıq

Şagirdlərin öz biliklərini və başa düşdüklerini fəal surətdə tətbiq etməsinə imkan yaradılmalıdır, başqa sözlə desək, tədris layihə elementlərini özündə ehtiva etməlidir. Əks təqdirdə, bütün iş real həyatda çox uzaq, uydurma kimi görünəcək. Uşaq hüquqları real və çox vaxt ciddi məsələlərə toxunur və bununla da şagirdləri ədalət və sosial dəyişiklik uğrunda bəşəri səylərdə iştiraka həvəsləndirir. Bu istiqamətdə onlar ilk addımlarını yaşadıkları yerlərdə və öyrənmə mühitində atmalıdırlar. Məktəb həyatını necə bəzəməli və təmiz saxlamalı, uşaqların məktəbə getməsinə, narkotik vasitələrdən istifadənin qarşısının alınmasına, sinifdə müzakirələr zamanı özünü aparmağa, sinifdəki qaydalara, asudə vaxt imkanlarına və sair necə nəzarət etməli? Bütün siniflər üçün və bütün sahələr üzrə çoxlu müxtəlif mövzular tapmaq mümkündür. Ancaq bu mövzularla bağlı aparılan hər hansı işin uşaq hüquqları konvensiyasının prinsipləri ilə aydın və düşünülmüş şəkildə əlaqələndirilməsi çox vacibdir. Müəllimlərin çoxu bu qaydada işləsə də, çox vaxt nə etdiklərini özləri də bilmirlər.

Baxışlar

Bir şey haqqında biliyə yiyələnmək və bu biliyi tətbiq etmək hələ işin yarısıdır. Şagird mövzu ilə bağlı öz şəxsi fikrini aydınlaşdırmasa və ya ona öz baxışlarını ifadə etmək və bəlkə də əvvəlki baxışlarını dəyişmək imkanı yaradılmasa, o, öyrəndiklərini çox keçmədən yadırgayacaq.

Rol oyunlarında müxtəlif fikirlər yoxlanılmalıdır. Mübahisələrə və fikir ayrılıqlarına da yer verilməlidir. Müəllim doğru fikrin və baxışın necə olduğunu müəyyən etməməlidir.

Kiçik addımlar atın, yetər ki, atın

Gəlin, sonda yenidən üçüncü sinifdəki şarlar misalına qayıdaq. Biz bu nümunəyə yuxarıda haqqında bəhs edilmiş “mürəkkəb, çoxölçülü tədris yanaşması” anlayışı nöqtəyindən qiymət verək. Bu anlayışda ayrı-ayrılıqda bilik, biliyin tətbiqi bacarığı, baxışların inkişafı və fikrin ifadə olunması göstərilir. Sözügedən nümunəyə bu standartların prizmasından baxdıqda görürük ki, çox şey buraxılıb. Ancaq məsələ də ondadır ki, bu kriteriyaları mexaniki olaraq tətbiq etmək olmaz. Məsələn, biz əvvəl nə olduğunu və sonrakı dərstdə nə olacağını bilmirik. Ən əsası da odur ki, müəllimlə birgə uşaqların hamısı fəal şən keçən dərslə cəlb olunmuş, ondan zövq almışlar. Həmin vaxtdan etibarən, şagirdlər uşaq hüquqlarını rəngli şarlarla assosiasiya edəcək, gülümsəyərək və qürrələnərək xatırlayacaqlar, hətta hər şeyi başa düşməmiş olsalar da belə.

Daha bir məqama toxunaq. Nümunə gətirilən dərslər 1998-ci ilin payızında Qoradze şəhərində keçilib. Bosniya-Herseqovinanın şəhəri olan Qoradze müharibə vaxtı dünyadan əlaqəsi kəsilmiş, təcrid olunmuş və demək olar ki, yaddan çıxarılmış bir şəhər olub. Həmin vaxt şəhərin məktəbində dini inanc azadlığı, azlıqların qorunması kimi mövzuların keçildiyini görmək fərqli, çox xoş hisslərdir və bu, şagirdlər və müəllimlər üçün heç də asan olmayıb. Sonda həmin

dərstdən daha bir detala baxaq. Zəngin vurulmasına az qalmış, müəllim özünün üçüncü sinif şagirdlərindən bu dərstdə nə öyrəndiklərini soruşur. Dovşanlardan zirək bir qızcığaz əlini qaldırır deyir: “Mən öyrəndim ki, “31-ci maddə” deyilən bir şey var və orada deyilir ki, mənim istirahət etmək və asudə vaxt keçirmək hüququm var. Bu o deməkdir ki, mənim tənəffüsə çıxmaq hüququm var, elə deyilmi?”. Bütün sinif gülür.

Uşaq hüquqlarının tədrisi: tədris metodlarının seçiminə bələdçilik edən əsas məsələlər

Bu dərslikdə biz çalışmışıq ki, qeyd olunan yanaşmanın – tapşırıqlarla öyrənmə, diqqətin problemlərin həllinə yönəldilməsi, interaktiv öyrənmə və “tədrisin mərkəzində şagird durur” prinsipi ilə öyrənmə – müəllim tərəfindən başqa tapşırıq və mövzulara keçirilə bilməsi üçün uşaq hüquqlarının tədrisi üçün kiçik layihələr təsvir edək. Bu yanaşmada tədris metodları işin mühüm hissəsini təşkil edir və məzmunu və öyrənməni dəstəkləyən metodları seçmək qabiliyyəti tədris metodlarının seçilməsi ilə bağlı olan əsas məsələlərin bu kitabdakı layihələrdə necə həllini tapdığını göstərir. Gələcəkdə bu tip layihələri planlaşdırarkən bu əsas məsələlər bələdçi rolunda çıxış edə bilər.

BMT-nin Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyası ilə bağlı tez-tez verilən suallar

BMT-nin Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyası uşaqlar və yeniyetmələr haqqında beynəlxalq insan hüquqları müqaviləsidir. Bu müqavilə 1989-cu ildə BMT-nin Baş Məclisi tərəfindən qəbul olunub, 1991-ci ildə isə Kanada tərəfindən ratifikasiya edilib. Konvensiya uşaqlar və yeniyetmələrin hüquqlarından bəhs edən 41 maddədən, ictimai maarifləndirmə və təhsil haqqında bir maddədən və bu Konvensiyaya nəzarət edilməsinə, onun ratifikasiyasına və tətbiqinə dair 12 maddədən ibarətdir. Digər beynəlxalq insan hüquqları müqavilələri ilə müqayisədə Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyanı daha çox ölkə qəbul edib. 1996-cı ilin yanvarına olan məlumata görə, 187 ölkə bu Konvensiyayı imzalayıb və ya ratifikasiya edib.

Konvensiyaya görə uşaq kimdir?

BMT “uşaq” deyəndə, yaşı 18-dən aşağı olan bütün gənc adamları nəzərdə tutur, bir şərtlə ki, həmin adamlar yetkinlik yaşına (uşağın böyük sayılmağa başladığı yaşa) 18 yaşından daha əvvəl çatmış olmasınlar. 1-ci maddə məhz bu barədədir.

Konvensiya necə işləyir?

Bu Konvensiya Kanadanın qanunu olmasa da, onun prinsipləri Kanadanın qanunvericiliyində, siyasətində və proqramlarında əks olunmalıdır. Həmçinin hökumətlər bu Konvensiyanın yerinə yetirilməsindəki nailiyyətləri haqqında mütəmadi olaraq BMT-yə hesabat təqdim etməlidirlər. Bu hesabat vermə sistemi öz-özlüyündə hökumətlərə təzyiq edir ki, onlar uşaqların hüquqlarına hörmət göstərsinlər.

BMT-nin konvensiyası bizim həyatımızda hər hansı dəyişikliyə səbəb olurmu?

Hökumətlər Konvensiyanı ratifikasiya etməklə, yaşı 18-dən aşağı olan adamların onlara təsiri olan qərarların qəbulunda iştirak etmək, sağ qalmaq və zərərli hərəkətlərdən qorunmaq hüququna hörmət etmək öhdəliyi götürürlər. 4-cü maddədə deyilir ki, bu Konvensiyanı qəbul edərkən, hökumətlər onu həyata keçirmək üçün “bütün lazımi tədbirləri” görəcəklər. Orada həmçinin qeyd olunur ki, hökumətlər belə tədbirləri bizim iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarımızla bağlı gördükdə, onlar imkanları daxilində olanın maksimumunu etməyə razılaşırlar. Bir halda ki, Konvensiyada nə deyildiyini və nəyin nəzərdə tutulduğunu bilirik, deməli, biz bu hüquqların uşaqlarla rəftar qaydalarına çevrilməsini təmin etmək istiqamətində çalışa bilirik.

Uşaq hüquqları insan hüquqları prosesinin tərkib hissəsi kimi

Uşaqların insan hüquqları və bütün hökumətlərin bu hüquqların həyata keçirilməsi sahəsində nail olmağa can atdıqları standartlar beynəlxalq bir müqavilədə, daha dəqiqi, beynəlxalq insan hüquqları müqaviləsində konkret, aydın və tam şəkildə ifadə olunmuşdur. Bu, Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyadır. Bu Konvensiya tarixdə ən universal şəkildə, yəni hamılıqla qəbul edilmiş insan hüquqları sənədidir – o, dünyanın iki ölkəsindən savayı bütün ölkələri tərəfindən ratifikasiya olunub. Hökumətlər bu sənədi ratifikasiya etməklə, uşaq hüquqlarını qorumaq və təmin etmək öhdəliyini üzərilərinə götürüblər və bu öhdəliyin yerinə yetirilməsinə görə beynəlxalq ictimaiyyət qarşısında cavabdehlik daşımağa razılaşıblar.

Müxtəlif hüquqi sistemlər və mədəni dəyərlər üzərində qurulmuş bu Konvensiya alver predmetinə çevrilməsi mümkün olmayan standartların və öhdəliklərin razılaşıdırılmış toplusudur. Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyada harada olmasından asılı olmayaraq və heç bir ayrı-seçkilik qoyulmadan bütün uşaqların malik olduqları təməl insan hüquqları yer alıb:

- sağ qalmaq hüququ;
- hərtərəfli tam inkişaf etmək hüququ;
- zərərli təsirlərdən, pis rəftardan və istismar edilməkdən qorunmaq;
- ailədə, mədəni və sosial həyatda tam iştirak etmək hüququ.

Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyada ifadə olunan hər bir hüquq uşaqların ləyaqətlə və ahəngdar inkişafına aiddir. Konvensiya səhiyyə, təhsil, habelə hüquqi, mülki və sosial xidmətlərdə standartlar yaratmaqla, uşaq hüquqlarını qoruyur. Bu standartlara əsasən hüquqların nə dərəcədə təmin olunduğu qiymətləndirilir. Konvensiyanın iştirakçısı olan dövlətlər bütün fəaliyyətlərini və siyasətlərini uşaqların maraqlarını mütləq şəkildə nəzərə almaqla planlaşdırmağa və həyata keçirməyə məcburdurlar.

Uşaq hüquqları haqqında Konvensiya məcburi hüquqi qüvvəyə malik ilk beynəlxalq sənəddir ki, bütün növ insan hüquqlarını – mülki və siyasi hüquqları, eləcə də iqtisadi, sosial və mədəni hüquqları özündə ehtiva edib. İki fakültativ protokol – Uşaqların silahlı münaqişələrə cəlb edilməsinə dair Fakültativ Protokol və Uşaq alverinə, uşaq fahişəliyinə və uşaq pornoqrafiyasına dair Fakültativ Protokol Konvensiyanın bu sahələrə aid müddəalarını gücləndirmək məqsədilə qəbul edilib. Onlar müvafiq olaraq 2002-ci il fevralın 12-də və yanvarın 18-də qüvvəyə minib.

Müasir cəmiyyətlərin inkişafı başqa bir məsələni aktuallaşdırır: Azadlıq hüquqları plüralist cəmiyyətlərin inkişafını dəstəkləyir və bununla da maksimum səviyyədə ictimailəşməyə və fərdiləşmiş həyat tərzinə ruhlandırır. Belə cəmiyyətlər bütün vətəndaşlar üçün məcburi olan təməl dəyərlər arasında minimum konsensusu necə saxlaya bilər?

Dünyanın daha təhlükəsiz və yaşamaq üçün daha rahat bir yer halına gətirilməsində, habelə bütün dünyadakı siyasi, iqtisadi və mədəni sistemlərin müasirləşməsində insan hüquqlarının və uşaq hüquqlarının misilsiz töhfəsi olub. Ancaq bu sistemlər də heç vaxt mükəmməl, son məqsəd kimi qəbul edilməməli, hər nəsil onların inkişafına öz töhfəsini verməli, onları yenidən müzakirə obyektinə çevirməli, insan və uşaq hüquqlarını gələcəkdə də həyata keçirmək üçün mübarizə aparmalıdır.

Uşaq hüquqlarının əsasında duran insan hüquqları uzun bir ənənəyə sahibdir, böyük dini və fəlsəfi təlimlər dünyasında onun sələfi kimi və ona bənzər çoxlu ideyalar olub. Müasir insan hüquqları maarifçilik dövründə elan edilib və Amerika və Fransa inqilablarından ilhamlanıb. Bu gün onlar yazılı şəkildə qanunlarda, müasir demokratik ölkələrdə isə yazılmamış konstitusiyalarda əks olunurlar. Bütün tarixi boyu insan hüquqları zəifi güclüdən qorumaq baxımından xüsusi əhəmiyyətə malik olub. Məhz bu yerdə uşaq hüquqları önəm qazanır: icraedici hakimiyyət qarşısında hüquqi statusları ən zəif olan qruplardan biri də məhz yetkinlik yaşına çatmayanlardır.

İnsan hüquqları prosesi – inqilabi, yoxsa təkamül yolu ilə getməsindən asılı olmayaraq – insan hüquqlarının bir-birinin ardınca gələn nəsillərini yetişdirib: əvvəlcə, klassik azadlıq hüquqları, sonra bərabərlik dəyərinə söykənən sosial hüquqlar, daha sonra hələ də müzakirə obyektinə olan hüquqlar – getdikcə daha sürətlə qloballaşan dünyada inkişaf və qarşılıqlı asılılıq məsələləri ilə əlaqədar olan ekoloji və sosieta (ictimai) hüquqlar və lap sonrakı uşaq hüquqları.

İnsan və uşaq hüquqlarının inkişafı və yayılması hələ də davam etməkdədir və bəlkə də bu proses daim davam edəcək. Çünki dünyanın diktatura və avtoritar rejimləri insan və uşaq hüquqlarının universallığını hələ də şübhə altına alır, həmin hüquqları təmin etməkdən yayınırlar. Üstəlik, müasir cəmiyyətin dinamik inkişafı qaşıya yeni problemlər çıxarır. Misal üçün, hazırkı İnternet dövründə kommunikasiya məxfiliyi necə qoruna bilər?

İnsan hüquqları “bəşəri əxlaqın” bir çərçivəsi kimi – BMT-nin Nizamnaməsində və Avropa Şurasının insan hüquqlarına dair konvensiyalarında məhz bu cür kodifikasiya olunur – getdikcə böyük əhəmiyyət qazanır. İnsan hüquqları elə dəyərləri ifadə edirlər ki, yalnız həmin dəyərlərin dünya ictimaiyyəti tərəfindən hamılıqla qəbul edilmək şansı vardır.

Hərçənd belə də ola bilər ki, hər hansı bir dövlət vətəndaşlarının əsas insan hüquqları və uşaq hüquqları pozularkən, bu hüquqları qorumaq kimi suveren hüququndan düzgün istifadə etməsin. Ümumiyyətlə, həm demokratik və həm də diktatura rejimli suveren dövlətlərdən ibarət dünyada insan və uşaq hüquqlarının necə tətbiq və müdafiə edilməsinin vacibliyi məsələsi açıq qalır. Belə görünür ki, təkcə dövlətlər arasında deyil, həm də dövlətlərin öz daxilində əmin-amanlığı qorumaq məqsədilə BMT-nin Nizamnaməsini daha da təkmilləşdirmək lazımdır.

Uşaq hüquqları təbii hüquqlar kimi

İnsan hüquqları universaldır. Onlar bölünməzdir, nə alver obyektinə ola bilər, nə də onlara “qərib dünyasının siyasi folkloru” yarlığı yapışdırılıb tətbiq dairəsi məhdudlaşdırıla bilər.

İnsan hüquqları təbii hüquqlardır – onlar insandan ayrılmazdır, yəni o, doğulan andan bu hüquqlara malikdir. Ona görə də heç bir dövlət hakimiyyətinin vətəndaşa insan hüquqları vermək və ya onu bu hüquqlardan məhrum etmək səlahiyyəti yoxdur, əksinə, hər bir dövlət hakimiyyəti insan hüquqlarını qəbul etməli və qorunmalıdır. İnsan hüquqlarında fərdin dövlətə yox, dövlətin fərdə xidmət etdiyi nəzərdə tutulur. Bu hüquqlar yaşından, cinsindən, etnik mənşəyindən, milliyyətindən və sair əlamətlərindən asılı olmayaraq, bütün insanlara şamil edilir.

Ancaq insan hüquqları təkcə hüquqları yox, məsuliyyətləri, öhdəlikləri də nəzərdə tutur. Məsələn, fərdin azadlıq hüquqları gərək onun yoldaşının azadlıq hüquqları ilə balanslaşdırılsın: Mənim azadlıq çərçivəm başqasının azadlığı hesabına genişləndirilə bilməz. Misal üçün, öz

fikrini ifadə etmək azadlığı başqa insanları təhqir etmək hüququ vermir. Bəzi ölkələrdə zavodlara və istehsal vasitələrinə sahibliklə bağlı olan mülkiyyət azadlığı həmin zavodlarda işçilərin əmək təhlükəsizliyinə nəzarət etmək məqsədilə qanunla məhdudlaşdırılır. İnsan hüquqlarının balanslaşdırılması və cilovlanması məsələləri siyasi qərarların qəbulu prosesində və / və ya konstitusiya yurisdiksiyasında çözlən mübahisələrin və müraciətlərin daimi mövzusu olur. Dünyanın demokratik ölkələrində insan hüquqlarının müxtəlif “markalarının” yaranmasının səbəbi də elə bundadır.

Uşaq hüquqları necə yaranıb?

1945 İkinci Dünya Müharibəsindən sonra dünyadakı ölkələrin çoxu bir ittifaq, yəni Birləşmiş Millətlər Təşkilatını yaratdılar. Onlar dünyada sülhə və azadlığa birlikdə dəstək olmaq istəyirdilər.

10 dekabr 1948 Həmin gün BMT İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannaməni qəbul etdi.

Dünyadakı bütün insanların malik olduqları əsas hüquqların həm də uşaqlara şamil olunduğu qəbul edildi.

Lakin tezliklə belə təklif olundu ki, uşaqlar xüsusi məxluqlardır və ona görə də onların xüsusi olaraq qorunmasına ehtiyac var.

1950 Uşaq hüquqlarının ilk layihəsi hazırlandı. BMT-nin üzvü olan dövlətlərin nümayəndələri bir neçə il onu müzakirə etdilər.

20 noyabr 1959 Həmin gün BMT Uşaq Hüquqları Bəyannaməsini qəbul etdi.

Bu cür bəyannamə bütün dövlətlər üçün məcburi hüquqi qüvvəyə malik olmasa da, hər halda onların gələcək fəaliyyət istiqamətləri üçün tövsiyə xarakteri daşıyır.

1979 Həmin il bütün dünyada Uşaq İli kimi qeyd olundu. Hər yerdə uşaq hüquqları barəsində düşünüldü, bu barədə müzakirələr keçirildi. Uşaqların mənafeyi naminə, bu hüquqların daha detallı işlənilib hazırlanmasını və ən əsası, onların məcburi hüquqi qüvvə daşmasını getdikcə daha çox insan arzulamağa başladı.

20 noyabr 1989 Həmin gün BMT-nin Baş Məclis Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyanı, yaxud başqa cür desək, Uşaq hüquqları haqqında Sazişi yekdilliklə qəbul etdi.

O vaxtdan indiyədək dünyanın bütün dövlətlərinin hökumətləri bu Konvensiyanı imzalamışdır.

Konvensiyanı imzalamaqla onlar öz ölkələrini uşaq hüquqları

sahəsində maarifləndirməyə, bu hüquqları öz ölkələrində tətbiq etməyə və uşaqların müdafiəsinə xüsusi diqqət yetirməyə söz vermişlər.

Lakin hələ də dünyanın çox yerində uşaqlar ədalətsizlikdən ciddi əziyyət çəkirlər.

Dünyadakı bütün uşaqlar öz hüquqlarından faydalanması üçün tədbirlər görməliyə və buna görə bizim hər birimiz məsuliyyət daşıyıyıq.

Uşaq hüquqları Bəyannaməsi (20 noyabr 1959-cu il)

Uşağın xüsusi hüquqlara malik olması fikri ilk dəfə 1948-ci il tarixli İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamədə təsbit olunub. Bəyannamənin 25-ci maddəsinin ikinci bəndində deyilir: “Analar və uşaqlar xüsusi qayğı və yardım göstərilmək hüququna malikdirlər”.

Uşaq hüquqları Bəyannaməsi BMT-nin Baş Məclisinin məcburi hüquqi qüvvəyə malik olmayan sənədidir. Onu BMT-nin Baş Məclis tərəfindən 1989-cu il noyabrın 20-də elə məhz Uşaq hüquqları Bəyannaməsinin otuzuncu ildönümü münasibətilə qəbul edilmiş Uşaq hüquqları haqqında Konvensiya ilə dəyişik salmaq olmaz. Bəyannamədən fərqli olaraq, Konvensiya onun iştirakçıları üçün məcburi hüquqi qüvvəyə malikdir və hazırda 176 dövlət onun iştirakçısıdır.

Prinsip 1

Uşaq bu Bəyannamədə təsbit olunmuş bütün hüquqlardan faydalanmalıdır. Heç bir istisnaya yol verilmədən və uşağın özünün və ya onun ailəsinin irqi, dərisinin rəngi, cinsi, dili, dini, siyasi və digər əqidələri, milli və ya sosial mənsubiyyəti, əmlak vəziyyəti, doğum və yaxud başqa statusu kimi əlamətlərə görə heç bir fərq qoyulmadan və yaxud ayrı-seçkiliyə yol verilmədən bütün uşaqlar bu hüquqlara malikdirlər.

Prinsip 2

Uşaq qanun və digər vasitələrlə xüsusi müdafiə ilə təmin edilməli və ona elə imkanlar və əlverişli şəraitlər yaradılmalıdır ki, bunlar onun sağlam və normal yolla, azad və ləyaqətli şəraitdə fiziki, əqli, əxlaqi, mənəvi və sosial cəhətdən inkişafına imkan versin. Bu məqsədlə qanunlar qəbul edilərkən başlıca fikir uşağın maraqlarının ən yaxşı şəkildə təmin edilməsi olmalıdır.

Prinsip 3

Uşaq doğulduğu andan ad və vətəndaşlıq hüququna malikdir.

Prinsip 4

Uşaq sosial təminatın imtiyazlarından istifadə etməlidir. O, sağlam böyümək və inkişaf etmək hüququna malikdir, bu məqsədlə həm o özü, həm də onun anası, doğumdan əvvəl və doğumdan sonrakı lazımı qayğı da daxil olmaqla, xüsusi qayğı və müdafiə ilə təmin edilməlidir. Uşaq lazımı qaydada qidalanma, mənzil, əyləncə və tibbi xidmət hüququna malikdir.

Prinsip 5

Fiziki, əqli və yaxud sosial baxımdan qüsurlu uşaq, onun xüsusi vəziyyətinə görə zəruri olan xüsusi rəftar, təhsil və qayğı ilə təmin olunmalıdır.

Prinsip 6

Uşaq, şəxsiyyətinin tam və ahəngdar inkişafı üçün sevgiyə və başa düşülməyə ehtiyac duyur. O, mümkün olduğu qədər öz valideynlərinin himayəsi və məsuliyyəti altında və **istənilən halda** sevgi, mənəvi və maddi təminat mühitində böyüməlidir; azyaşlı uşaq, müstəsna hallar istisna edilməklə, öz anasından ayrılmamalıdır. Ailəsi olmayan uşaqlara və yaşamaq üçün kifayət qədər vəsaiti olmayan uşaqlara xüsusi qayğı göstərmək cəmiyyətin və ictimai hakimiyyət orqanlarının vəzifəsidir. Yaxşı olardı ki, çoxuşaqlı ailələrə uşaqları saxlamaq üçün dövlət müavinətləri və ya digər müavinətlər ayrılınsın.

Prinsip 7

Uşaq təhsil almaq hüququna malikdir, bu təhsilin heç olmazsa ibtidai mərhələləri, pulsuz və məcburi olmalıdır. Ona elə bir təhsil verilməlidir ki, bu, onun ümumi mədəni inkişafına kömək etsin və bu inkişaf sayəsində o, imkanların bərabərliyi əsasında öz qabiliyyətlərini və şəxsi mühakiməsini, habelə mənəvi və sosial məsuliyyət düşüncəsini inkişaf etdirə və cəmiyyətin faydalı üzvü ola bilsin.

Uşağın maraqlarının ən yaxşı şəkildə təmin edilməsi onun təhsili və təliminə məsuliyyət daşıyanlar üçün rəhbər prinsip olmalıdır: bu məsuliyyət hər şeydən əvvəl onun valideynlərinin üzərinə düşür.

Uşaq, təhsilin xidmət etdiyi məqsədlərə xidmət edən oyunlarda və əyləncələrdə iştirak etmək üçün tam imkanlarla təmin

olunmalıdır; cəmiyyət və ictimai hakimiyyət orqanları göstərilən hüququn həyata keçirilməsinə imkan yaratmaq üçün səy göstərməlidirlər.

Prinsip 8

Uşaq bütün hallarda müdafiə və yardımını ilk növbədə alanların sırasında olmalıdır.

Prinsip 9

Uşaq laqeyd və amansız münasibətin, habelə istismarın bütün formalarından müdafiə olunmalıdır. O, heç bir formada alver obyektii olmamalıdır.

Uşaq lazımi minimum yaş həddinə çatmayana qədər işə qəbul edilməməlidir; heç bir halda ona, sağlamlığı və ya təhsili üçün ziyanlı ola biləcək və yaxud onun fiziki, əqli və əxlaqi inkişafına mane ola biləcək hər hansı iş və ya məşğuliyyət tapşırılmamalı və tapşırılmasına icazə verilməməlidir.

Prinsip 10

Uşaq irqi, dini və yaxud hər hansı bir digər ayrı-seçkilik formasını təşviq edən təcrübədən uzaq tutulmalıdır. O, qarşılıqlı anlaşma, dözümlülük, xalqlar arasında dostluq, sülh və ümumi qardaşlıq ruhunda, həmçinin öz enerjisini və istedadını yoldaşlarının xeyrinə sərf etmək düşüncəsində tərbiyə olunmalıdır.

Uşaq hüquqları haqqında Konvensiya

Baş Məclisin 1989-cu il 20 noyabr tarixli,

44/25 nömrəli qətnaməsi ilə qəbul edilmiş və

imzalanma, təsdiq edilmə və qəbul edilmə üçün açıq elan olunmuşdur

49-cu maddəyə müvafiq olaraq, 1990-cı il sentyabrın 2-də qüvvəyə minmişdir

Preambula

Bu Konvensiyanın iştirakçısı olan dövlətlər,

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsində bəyan edilmiş prinsiplərə uyğun olaraq, cəmiyyətin bütün üzvlərinin ləyaqətlərinin, bərabər və ayrılmaz hüquqlarının tanınmasını Yer üzündə azadlığın, ədalətin və sülhün təmin edilməsinin təməli hesab edərək,

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının üzvü olan xalqların onun Nizamnaməsində insanın əsas hüquqlarına, insan şəxsiyyətinin ləyaqətinə və dəyərinə inamlarını təsdiq etdiklərini və geniş azadlıq zəminində sosial tərəqqiyə və həyat şəraitinin yaxşılaşdırılmasına kömək göstərməkdə qətiyyətli olduqlarını nəzərə alaraq,

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamədə və İnsan hüquqları haqqında beynəlxalq paktlarda irqi, dərisinin rəngi, cinsi, dili, dini, siyasi, yaxud digər əqidəsi, milli və ya sosial mənşəyi, əmlak vəziyyəti, doğum və yaxud başqa statusu kimi əlamətlərə heç bir fərq qoyulmadan, hər bir insanın bu sənəddə göstərilən bütün hüquq və azadlıqlara malik olmasını bəyan etdiyini və bunula razılaştığını təsdiq edərək,

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamədə uşaqların xüsusi qayğı və kömək göstərilmək hüququ olduğunu bəyan etdiyini xatırladaraq,

cəmiyyətin əsas özəyi kimi və onun bütün üzvlərinin, xüsusilə də uşaqların böyüməsi və rifahı üçün təbii bir mühit kimi ailənin cəmiyyət çərçivəsində vəzifələri tam həcmdə öz üzərinə götürə bilməsi üçün onun lazımi şəkildə müdafiə edilməsinin və ona yardım göstərilməsinin zəruriliyinə əmin olaraq,

uşağın şəxsiyyətinin tam və ahəngar inkişafı üçün onun ailə mühitində, xoşbəxtlik, sevgi və anlaşma mühitində böyüməsinin vacibliyini qəbul edərək,

uşağın cəmiyyətdə müstəqil həyata tam hazırlanmalı və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsində bəyan olunmuş ideallar ruhunda və xüsusilə sülh, ləyaqət, dözümlük, azadlıq, bərabərlik və həmrəylik ruhunda tərbiyə edilməli olduğunu nəzərə alaraq,

uşağın xüsusi müdafiə olunması zəruriliyinin Uşaq hüquqları haqqında 1924-cü il tarixli Cenevrə Bəyannaməsində və 1959-cu il noyabrın 20-də Baş Məclis tərəfindən qəbul edilmiş Uşaq hüquqları Bəyannaməsində nəzərdə tutulduğunu və İnsan hüquqları haqqında ümumi Bəyannamədə, Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktda (xüsusən 23 və 24-cü maddələrdə), İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktda (xüsusən 10-cu maddədə), habelə uşaqların rifahı məsələləri ilə məşğul olan ixtisaslaşdırılmış qurumların və beynəlxalq təşkilatların nizamnamələrində və müvafiq sənədlərində təsdiq edildiyini nəzərə alaraq,

Uşaq hüquqları Bəyannaməsində göstərildiyi kimi, «fiziki və əqli cəhətdən yetkin olmadığına görə uşağın istər doğulmazdan əvvəl, istərsə də doğulduqdan sonra xüsusi qorunmaya və qayğıya, o cümlədən lazımi hüquqi müdafiəyə ehtiyacı olduğunu» nəzərə alaraq,

Uşaqların milli və beynəlxalq səviyyələrdə xüsusi tərbiyə olunmağa verilməsi və övladlığa götürülməsi zamanı onların müdafiəsinə və rifahına aid sosial və hüquqi prinsiplər haqqında Bəyannamənin müddəalarına, Yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində ədalət mühakiməsinin icrasına aid Birləşmiş Millətlər Təşkilatının minimal standartlar barədə

Qaydalarına («Pekin qaydaları») və Fövqəladə vəziyyətlərdə və silahlı münaqişələr dövründə qadınların və uşaqların müdafiəsi haqqında Bəyannamənin müddəalarına istinad edərək,

dünyanın bütün ölkələrində son dərəcə çətin şəraitdə yaşayan uşaqlar olduğunu və belə uşaqların xüsusi qayğıya möhtac olduğunu təsdiq edərək,

uşağın müdafiəsi və ahəngdar inkişafı üçün hər bir xalqın ənənələrinin və mədəni dəyərlərinin əhəmiyyətini lazımınca nəzərə alaraq,

hər bir ölkədə, xüsusən inkişaf etməkdə olan ölkələrdə uşaqların həyat şəraitini yaxşılaşdırmaq üçün beynəlxalq əməkdaşlığın əhəmiyyətini qəbul edərək,

şağıdakılar barədə razılığa gəldilər:

I HİSSƏ

Maddə 1

Hər bir insan 18 yaşına çatanaq bu Konvensiyanın məqsədləri üçün uşaq sayılır, bir şərtlə ki, həmin uşağa tətbiq edilə bilən qanuna görə o, yetkinlik yaşına 18 yaşından daha əvvəl çatmamış olsun.

Maddə 2

1. İştirakçı dövlətlər onların yuridiksiyası daxilində olan hər bir uşaq üçün bu Konvensiyada nəzərdə tutulan bütün hüquqlara hörmət bəsləyir və onları təmin edir, bu zaman uşağın, onun valideynlərinin və ya qanuni qəyyumlarının irqindən, dərisinin rəngindən, cinsindən, dilindən, siyasi əqidəsindən və ya digər əqidələrindən, milli, etnik, yaxud sosial mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, səhhətindən və doğulduğu şəraitdən və ya hər hansı başqa əlamətindən asılı olmayaraq, heç bir ayrı-seçkiliyə yol vermirlər.

2. İştirakçı dövlətlər uşağın, onun valideynlərinin, qanuni qəyyumlarının və ya digər ailə üzvlərinin statusu, fəaliyyəti, ifadə etdikləri fikirləri, yaxud əqidələri əsasında uşağın hər hansı ayrı-seçkilik və ya cəza formalarına məruz qalmaqdan müdafiə olunmasını təmin etmək üçün hər cür lazımi tədbirləri görürlər.

Maddə 3

1. Sosial təminat məsələləri ilə məşğul olan dövlət idarələri və ya özəl idarələr, habelə məhkəmələr, inzibati orqanlar, yaxud qanunvericilik orqanları tərəfindən həyata keçirilib-keçirilməməsindən asılı olmayaraq, uşaqlar barəsində görülən bütün tədbirlərdə uşağın maraqlarının daha yaxşı təmin edilməsinə ilk növbədə diqqət yetirilir.

2. İştirakçı dövlətlər uşağın valideynlərinin, qəyyumlarının və ya onun üçün qanuna görə məsuliyyət daşıyan digər şəxslərin hüquq və vəzifələrini nəzərə alaraq, onun rifahi üçün zəruri olan müdafiə və qayğı ilə uşağı təmin etməyi öhdəyə götürür və bu məqsədlə bütün qanunvericilik tədbirlərinin və inzibati tədbirləri görürlər.

3. İştirakçı dövlətlər təmin edirlər ki, uşaqlara qayğı göstərilməsinə və ya onların müdafiəsinə cavabdeh olan idarələr, xidmətlər və orqanlar xüsusilə uşağın təhlükəsizliyi və sağlamlığı sahəsində, belə idarə, xidmət və orqanların işçi heyətinin say tərkibi və yararlılığı, habelə mötəbər nəzarət məsələsi ilə bağlı səlahiyyətli orqanların qoyduqları normalara cavab versinlər.

Maddə 4

İştirakçı dövlətlər bu Konvensiyada təsbit olunan hüquqların həyata keçirilməsi üçün bütün lazımi qanunvericilik tədbirlərini, inzibati və digər tədbirləri görürlər. İştirakçı dövlətlər iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar sahəsində belə tədbirləri malik olduqları ehtiyatların maksimum çərçivəsində, lazım gəldikdə isə, beynəlxalq əməkdaşlıq çərçivəsində görürlər.

Maddə 5

İştirakçı dövlətlər valideynlərin və yerli adətdə nəzərdə tutulduğu kimi, müvafiq hallarda genişləndirilmiş ailə və ya icma üzvlərinin, qəyyumların, yaxud qanuna görə uşaq üçün məsuliyyət daşıyan digər şəxslərin bu Konvensiyada təsbit olunan hüquqlarının onlar tərəfindən həyata keçirilməsində uşağı lazımınca idarə və ona rəhbərlik etmək və bunu uşağın inkişaf etməkdə olan qabiliyyətinə müvafiq sürətdə yerinə yetirmək məsuliyyətinə, hüquqlarına və vəzifələrinə hörmət bəsləyirlər.

Maddə 6

1. İştirakçı dövlətlər təsdiq edirlər ki, hər bir uşağın ayrılmaz yaşamaq hüququ vardır.
2. İştirakçı dövlətlər uşağın sağ və sağlam inkişaf etmək imkanını maksimum mümkün dərəcədə təmin edirlər.

Maddə 7

1. Uşaq doğulduqdan sonra dərhal qeydə alınır və doğulduğu andan ad və vətəndaşlıq almaq hüququna, habelə, mümkün olduğu dərəcədə, öz valideynlərini tapmaq və onlardan qayğı görmək hüququna malikdir.
2. İştirakçı dövlətlər bu hüquqların öz milli qanunvericiliyinə müvafiq sürətdə həyata keçirilməsini və öz öhdəliklərinin bu sahədə müvafiq beynəlxalq sənədlərə uyğun olaraq yerinə yetirilməsini təmin edirlər, xüsusilə də, o hallarda ki, dövlətlər bunu təmin etmədikləri təqdirdə uşağın vətəndaşlığı olmayan şəxsə çüvrilmək təhlükəsi yaranır.

Maddə 8

1. İştirakçı dövlətlər qeyri-qanuni müdaxiləyə yol vermədən, qanunda nəzərdə tutulduğu kimi, vətəndaşlıq, ad və ailə əlaqələri daxil olmaqla uşağın öz fərdiliyini saxlamaq hüququna hörmət bəsləməyi öhdələrinə götürürlər.
2. Əgər uşaq öz fərdiliyinin bütün ünsürlərinin bir qismindən və ya hamısından məhrum olursa, onda iştirakçı dövlətlər onun fərdiliyinin tezliklə bərpa edilməsi üçün lazımi köməyi və müdafiəni təmin edirlər.

Maddə 9

1. İştirakçı dövlətlər təmin edirlər ki, uşaq öz valideynlərinin arzusuna zidd olaraq onlardan ayrılmasın, bir şərtlə ki, məhkəmənin qərarına uyğun olaraq səlahiyyətli orqanlar tətbiq edilən qanuna və qaydalara müvafiq sürətdə müəyyən etsinlər ki, belə ayrılıq uşağın ən yaxşı maraqları naminə labüddür. Belə ayrılıq konkret bu hallarda labüd ola bilər ki, məsələn, valideynlər uşaqla pis rəftar edir və ya ona qayğı göstərmir, yaxud valideynlər bir-birindən ayrı yaşayırlar və uşağın yaşayış yeri barədə qərar qəbul edilməlidir.

2. Bu maddənin 1-ci bəndinə uyğun olaraq hər cür araşdırma zamanı bütün əlaqədar tərəflərin araşdırmada iştirak etməsinə və öz rəylərini bildirməsinə imkan verilir.

3. İştirakçı dövlətlər valideynlərinin birindən və ya hər ikisindən ayrılmış uşağın hər iki valideynlə müntəzəm əsasda şəxsi münasibətlər və birbaşa əlaqələr saxlamaq hüququna hörmət bəsləyirlər, bir şərtlə ki, bu münasibət və əlaqələr uşağın ən yaxşı maraqlarına zidd olmasın.

4. Belə ayrılıq iştirakçı dövlət tərəfindən qəbul edilmiş hər hansı qərardan irəli gəldikdə, məsələn, valideynlərdən birinin və ya hər ikisinin həbs edilməsi, məhbəsdə saxlanması, sürgünə göndərilməsi, ölkədən qovulması, yaxud ölməsi (o cümlədən həmin şəxsin dövlətin sərəncamında olduğu dövrdə hər hansı səbəb üzündən baş vermiş ölümü) ilə əlaqədar olduqda həmin iştirakçı dövlət ailənin qaib üzvünün/üzvlərinin olduğu yer barəsində valideynlərə, uşağa və ya, əgər lazım gələrsə, ailənin başqa üzvünə onların xahişi ilə lazımı məlumat verir, bir şərtlə ki, bu məlumatın verilməsi uşağın xoşgüzeranına xələl gətirməsin. Bundan savayı, iştirakçı dövlətlər təmin edirlər ki, bu cür xahişin yerinə yetirilməsi müvafiq şəxs/şəxslər üçün özlüyündə xoşagəlməz nəticələrə gətirib çıxarmasın.

Maddə 10

1. İştirakçı dövlətlər 9-cu maddənin 1-ci bəndində göstərilən öhdəliklərinə uyğun olaraq, ailənin qovuşması məqsədilə uşağın və ya onun valideynlərinin iştirakçı dövlətə gəlmək, yaxud oradan getmək barədə ərizələrinə müsbət, humanist və operativ tərzdə baxmalıdırlar. Bundan savayı, iştirakçı dövlətlər daha sonra təmin edirlər ki, bu cür xahişin yerinə yetirilməsi ərizəçilər və onların ailə üzvləri üçün xoşagəlməz nəticələrə gətirib çıxarmasın.

2. Valideynləri müxtəlif dövlətlərdə yaşayan uşağın ixtiyarı var ki, xüsusi hallar istisna olmaqla, hər iki valideynlə müntəzəm əsasda şəxsi münasibətlər və birbaşa əlaqələr saxlasın. Bu məqsədlə və iştirakçı dövlətlərin 9-cu maddənin 2-ci bəndi üzrə öhdəliyinə uyğun olaraq, iştirakçı dövlətlər uşağın və onun valideynlərinin istənilən ölkəni, o cümlədən də öz ölkəsini tərk etmək və öz ölkəsinə daxil olmaq hüququna hörmət bəsləyirlər. İstənilən ölkəni tərk etmək hüququn həyata keçirilməsinə yalnız o məhdudiyətlər qoyula bilər ki, onlar qanunla müəyyən edilmiş məhdudiyətlər olsun, dövlət təhlükəsizliyinin, ictimai asayışın (ordre public), əhəlinin sağlamlığı və ya mənəviyyatının, yaxud digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının qorunması üçün zəruri olsun və bu Konvensiyada təsbit edilmiş digər hüquqlara uyğun gəlsin.

Maddə 11

1. İştirakçı dövlətlər uşağın qanunsuz xarici ölkəyə aparılmasına və geri qaytarılmamasına qarşı mübarizə aparmaq üçün tədbirlər görürlər.

2. Bu məqsədlə iştirakçı dövlətlər ikitərəfli və ya çoxtərəfli sazişlərin bağlanması, yaxud mövcud sazişlərə qoşulmağı təşviq edirlər.

Maddə 12

1. İştirakçı dövlətlər öz baxışlarını formalaşdırmağa qadir olan uşağı həmin baxışları özünə aid bütün məsələlərlə əlaqədar azad ifadə etmək hüququ ilə təmin edirlər; uşağın baxışlarına onun yaşına və yetkinliyinə müvafiq sürətdə lazımı diqqət yetirilir.

2. Bu məqsədlə uşağa imkan verilir ki, ona aidiyyəti olan hər hansı məhkəmə icraatının və ya inzibati icraatın gedişində onun fikri ya bilavasitə, ya da nümayəndə, yaxud müvafiq orqan vasitəsilə milli qanunvericiliyin prosessual normalarında nəzərdə tutulan qaydada dinlənilsin.

Maddə 13

1. Uşaq öz fikrini azad ifadə etmək hüququna malikdir; bu hüquqa hər cür informasiya və ideyaları sərhədlərdən asılı olmayaraq, şifahi, yazılı və ya çap edilmiş formada, incəsənət əsərləri formasında, yaxud uşağın seçdiyi hər hansı digər vasitələrin köməyi ilə axtarmaq, almaq və vermək azadlığı daxildir.

2. Bu hüququn həyata keçirilməsinə bəzi məhdudiyyətlər qoyula bilər, lakin həmin məhdudiyyətlər qanunda nəzərdə tutulmalı və aşağıdakı məqsədlər üçün zəruri olmalıdır:

- a) digər şəxslərin hüquqlarına və nüfuzuna hörmət üçün; və ya
- b) dövlət təhlükəsizliyinin və ya ictimai asayişin (ordre public), yaxud əhəlinin sağlamlığının və ya mənəviyyatının mühafizəsi üçün.

Maddə 14

1. İştirakçı dövlətlər uşağın düşüncə, vicdan və din azadlığına hörmət edirlər.
2. İştirakçı dövlətlər valideynlərin və müvafiq hallarda qanuni qəyyumların uşağın inkişaf etməkdə olan qabiliyyəti ilə uzlaşan metodlarla onun hüquqlarının həyata keçirilməsində uşağa yol göstərmək, təliamtandırmaq hüquqlarına və vəzifələrinə hörmət bəsləyirlər.
3. Öz dininə və ya inamına etiqad etmək azadlığına yalnız elə məhdudiyyətlər qoyula bilər ki, bu məhdudiyyətlər qanunla müəyyən edilmiş olsun və dövlət təhlükəsizliyinin, ictimai asayişin, əhəlinin mənəviyyatının və ya sağlamlığının mühafizəsi, yaxud digər şəxslərin əsas hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üçün zəruri olsun.

Maddə 15

1. İştirakçı dövlətlər uşağın birliklərə üzv olmaq azadlığını və dinc yığıncaqlarda iştirak etmək azadlığını tanıyırlar.
2. Həmin hüququn həyata keçirilməsində hər hansı məhdudiyyətlər tətbiq edilə bilməz, burada elə məhdudiyyətlər istisna təşkil edir ki, onlar qanuna müvafiq sürətdə tətbiq olunur və demokratik cəmiyyətdə dövlət təhlükəsizliyi və ya ictimai təhlükəsizlik, ictimai asayiş baxımından, əhəlinin sağlamlığının və ya mənəviyyatının mühafizəsi, yaxud digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üçün zəruridir.

Maddə 16

1. Uşağın şəxsi həyat, ailə həyatı, mənzilinin toxunulmazlığı və ya yazışma sirri hüququnu həyata keçirməsinə özbaşınalıqla və ya qanunsuz sürətdə müdaxilə edilə, yaxud onun şərəf və nüfuzuna qanunsuz qəsd edilə bilməz.
2. Uşaq belə müdaxilə və ya qəsdə qarşı qanunla müdafiə olunmaq hüququna malikdir.

Maddə 17

İştirakçı dövlətlər kütləvi informasiya vasitələrinin mühüm rol oynadığını qəbul edir və uşağın müxtəlif milli və ya beynəlxalq mənbələrdən informasiya və materiallar, xüsusən uşağın sosial, mənəvi və əxlaqi rifahına, habelə sağlam fiziki və əqli inkişafına köməyə yönəldilmiş informasiya və materiallar ala bilməsini təmin edirlər. Bu məqsədlə iştirakçı dövlətlər:

- a) kütləvi informasiya vasitələrini uşaq üçün sosial və mədəni baxımdan faydalı olan və 29-cu maddənin ruhuna uyğun gələn informasiya və materialları yaymağa həvəsləndirirlər;

b) müxtəlif mədəni, milli və beynəlxalq mənbələrdən alınan belə informasiya və materialların hazırlanması, mübadiləsi və yayılması sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığı təşviq edirlər;

c) uşaq ədəbiyyatının buraxılmasını və yayılmasını təşviq edirlər;

d) kütləvi informasiya vasitələrini azlıq təşkil edən etnik qrupa və ya aborigen qrupa mənsub olan uşağın dil ilə bağlı ehtiyaclarına xüsusi diqqət yetirməyə həvəsləndirirlər;

e) 13-cü və 18-ci maddələrin müddəalarını nəzərə alaraq, uşağın onun rifahına zərər gətirən informasiya və materiallardan qorunmasına dair müvafiq təlimatların hazırlanmasını təşviq edirlər.

Maddə 18

1. İştirakçı dövlətlər uşağın tərbiyəsi və inkişafı üçün hər iki valideynin birlikdə və eyni dərəcədə məsuliyyət daşdığına dair prinsipin tanınmasını təmin etməkdən ötrü mümkün olan bütün səyləri göstərirlər. Uşağın tərbiyəsi və inkişafı üçün əsas məsuliyyəti valideynlər və ya müvafiq hallarda qanuni qəyyumlar daşıyırlar. Uşağın maraqlarının ən yaxşı şəkildə təmini onların əsas qayğı obyektidir.

2. Bu Konvensiyada təsbit olunmuş hüquqların həyata keçirilməsinə təminat verilməsi və şərait yaradılması məqsədilə iştirakçı dövlətlər valideynlərə və qanuni qəyyumlara uşaqların tərbiyəsi ilə bağlı öz vəzifələrini yerinə yetirməkdə lazımı kömək göstərir və uşaq tərbiyə müəssisələrinin, obyektlərinin və xidmətlərinin inkişafını təmin edirlər.

3. İştirakçı dövlətlər bütün lazımı tədbirləri görürlər ki, valideynləri işləyən uşaqların onlara baxmaq üçün nəzərdə tutulmuş xidmətlərdən və imkanlardan istifadə etmək hüququna malik olması təmin edilsin.

Maddə 19

1. İştirakçı dövlətlər uşağı valideynlər, qanuni qəyyumlar və ya uşağa qayğı göstərən hər hansı digər şəxs tərəfindən edilən fiziki, yaxud psixoloji zorakılığın, təhqirin və ya pis rəftarın, etinasızlığın və ya istismarın, o cümlədən də cinsi istismarın hər cür formalarından qorumaq məqsədilə bütün lazımı qanunvericilik, inzibati, sosial və maarifçilik tədbirlərini görürlər.

2. Lazım gələrsə, bu cür müdafiə tədbirlərinə uşağa və onun qayğısına qalan şəxslərə zəruri kömək göstərilməsi məqsədilə sosial proqramlar hazırlamaq üçün, habelə uşaqla yuxarıda sadalanmış kobud rəftar hallarının qarşısının alınmasının və aşkara çıxarılmasının digər formalarını həyata keçirmək üçün, bu hallar barədə məlumat vermək, lazımı orqana göndərmək, onun təhqiqatını aparmaq, uşağı müalicə etmək və sonrakı tədbirləri görmək, habelə, lazım gəldikdə, məhkəmə prosesinə başlamaq üçün görülən səmərəli tədbirlər də aid edilməlidir.

Maddə 20

1. Öz ailə mühitindən müvəqqəti və ya daimi məhrum olan, yaxud özünün ən yaxşı mənafeyi naminə belə mühitdə qala bilməyən uşaq dövlət tərəfindən xüsusi müdafiə edilmək və ona yardım göstərilmək hüququna malikdir.

2. İştirakçı dövlətlər öz milli qanunlarına uyğun olaraq belə uşağa alternativ qayğıni təmin edirlər.

3. Belə alternativ qayğı, *inter alia*, uşağın şəriətə görə «kəfalət»ə, yəni tərbiyəyə verilməsindən, habelə övladlığa götürülməsindən, lazım gəldikdə isə, uşaqlara baxan müvafiq müəssisələrə qoyulmasından ibarət ola bilər. Uşağın hansı alternativ qayğı üsulu ilə təmin

olunması məsələsi müzakirə edilərkən, uşağın tərbiyəsinin varisliyinin məqsədəuyğunluğu və onun etnik mənşəyi, dini və mədəni mənsubiyyəti, habelə ana dili lazımi dərəcədə nəzərə alınmalıdır.

Maddə 21

Övladlığa götürmə sistemini qəbul edən və yaxud bu sistemin həyata keçirilməsinə icazə verən iştirakçı dövlətlər uşağın ən yaxşı maraqlarının ilk növbədə nəzərə alınmasını təmin edirlər və onlar:

a) təmin edirlər ki, uşağın övladlığa götürülməsinə ancaq səlahiyyətli orqanlar icazə versinlər. Bu orqanlar tətbiq edilən qanun və qaydalara uyğun olaraq və işə aid bütün səhih məlumatlara əsaslanaraq, uşağın onun valideynləri, qohumları və qanuni qəyyumları ilə bağlı statusuna görə övladlığa götürülmənin mümkün olub-olmadığını və tələb olunduğu təqdirdə, əlaqədar şəxslərin övladlığa götürməyə öz dərk edilmiş razılığını bildirib-bildirmədiyini – lazım gələrsə, bu razılıq məsləhətləşmə əsasında alına bilər – müəyyən edirlər;

b) təsdiq edirlər ki, uşağın başqa bir ölkədə övladlığa götürülməsi ona baxmağın alternativ üsulu hesab oluna bilər, bir şərtlə ki, uşaq onun tərbiyə olunmasını və ya övladlığa götürülməsini təmin edə bilməyəcək ailəyə tərbiyə edilməyə, yaxud saxlanmağa verilməsin və uşağın doğulduğu ölkədə ona münasib qaydada baxılmasının təmin edilməsi mümkün olmasın;

c) təmin edirlər ki, uşaq başqa bir ölkədə övladlığa götürüldükdə ölkənin daxilində övladlığa götürülmə ilə əlaqədar tətbiq edilən eyni təminat və normalar tətbiq olunsun;

d) bunu təmin etmək məqsədilə bütün lazımi tədbirləri görürlər ki, başqa ölkədə övladlığa götürmə bununla bağlı şəxslərin əsassız olaraq maliyyə mənfəəti əldə etməsinə gətirib çıxarmasın;

e) zəruri hallarda ikitərəfli və çoxtərəfli razılaşmalar, yaxud sazişlər bağlamaq yolu ilə bu maddənin məqsədlərinə nail olmağa kömək edir və bunun əsasında təmin edirlər ki, uşağın başqa bir ölkədə yerbəyer edilməsi səlahiyyətli hakim dairələr və ya orqanlar tərəfindən həyata keçirilsin.

Maddə 22

1. İştirakçı dövlətlər qaçqın statusu almaq istəyən və ya tətbiq edilə bilən beynəlxalq, yaxud daxili hüquq və qaydalara müvafiq sürətdə qaçqın sayılan, valideynləri və ya hər hansı digər şəxs tərəfindən istər müşayiət edilən, istərsə də müşayiət edilməyən uşağın bu Konvensiyada, eləcə də aidiyyəti dövlətlərin iştirakçısı olduqları digər beynəlxalq insan hüquqları sənədlərində və ya humanitar sənədlərdə əksini tapmış hüquqlardan faydalanmasını lazımi şəkildə müdafiə etmək və ona humanitar yardım etmək üçün zəruri tədbirləri görürlər.

2. Bu məqsədlə iştirakçı dövlətlər belə uşağın müdafiəsi və ona kömək göstərilməsi üçün, hər hansı qaçqın uşağın öz valideynlərini və ya digər ailə üzvlərini axtarıb tapmasından və öz ailəsinə qovuşmasından ötrü görəkli məlumat almaq üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının və onunla əməkdaşlıq edən digər səlahiyyətli hökumətlərarası təşkilatların və ya qeyri-hökumət təşkilatlarını bütün səylərində, lazım bildikdə, kömək edirlər. Valideynlər və ya digər ailə üzvləri tapıla bilmədikdə belə uşaq, eləcə də hansı səbəbdənsə öz ailə mühitindən daimi və ya müvəqqəti məhrum olmuş istənilən digər uşaq, bu Konvensiyada nəzərdə tutulduğu kimi, eyni qaydada müdafiə edilir.

Maddə 23

1. İştirakçı dövlətlər təsdiq edirlər ki, əqli və ya fiziki çatışmazlığı olan uşaq onun ləyaqətini təmin edən, onun özünə inamını artıran və cəmiyyətin həyatında fəal iştirakını asanlaşdıran şəraitdə dəyərli və ləyaqətli həyat sürməlidir.

2. İştirakçı dövlətlər əqli və ya fiziki çatışmazlığı olan uşağın ona xüsusi qayğı göstərilməsi hüququnu təsdiq edir və belə uşağa və ona qayğı göstərilməsinə cavabdeh olan şəxslərə mövcud imkanlar daxilində yardım göstərilməsini həvəsləndirir və təmin edirlər. Xahişlə müraciət edilmiş bu yardım uşağın vəziyyətinə və onun valideynlərinin, yaxud uşağa qayğını təmin edən digər şəxslərin vəziyyətinə müvafiq olmalıdır.

3. Əqli və ya fiziki çatışmazlığı olan uşağın xüsusi ehtiyacları olduğu təsdiq edildikdə bu maddənin 2-ci bəndinə müvafiq sürətdə ona imkan daxilində pulsuz yardım göstərilir və bu zaman valideynlərin, yaxud uşağa qayğını təmin edən digər şəxslərin maliyyə imkanları nəzərə alınır. Bunda məqsəd əqli və ya fiziki çatışmazlığı olan uşağın təhsil, peşə hazırlığı, tibbi xidmət, sağlamlığın bərpası, əmək fəaliyyətinə hazırlıq sahəsində xidmətlərdən səmərəli istifadə etməsini və istirahət vasitələrindən bəhrələnməsini elə təmin etməkdir ki, bunlar uşağın sosial həyata imkan daxilində daha geniş cəlb edilməsinə və uşağın mədəni və mənəvi inkişafı da daxil olmaqla şəxsiyyətinin püxtələşməsinə nail olmağa gətirib çıxarsın.

4. İştirakçı dövlətlər profilaktiki səhiyyə sahəsində, eləcə də əqli və fiziki çatışmazlığı olan uşaqların tibbi, psixoloji və funksional müalicəsi sahəsində müvafiq məlumat mübadiləsinə, o cümlədən də sağlamlığın bərpası metodları, ümumtəhsil və peşə hazırlığı barədə məlumatların yayılmasına, habelə bu məlumatlardan istifadə olmasına beynəlxalq əməkdaşlıq ruhunda kömək edirlər ki, iştirakçı dövlətlərə bu sahələrdə öz imkanlarını yaxşılaşdırmağa, məlumatlarını zənginləşdirməyə və öz təcrübələrini artırmağa şərait yaratsınlar. Bununla əlaqədar olaraq inkişaf etməkdə olan ölkələrin ehtiyaclarına xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Maddə 24

1. İştirakçı dövlətlər uşağın ən təkmil səhiyyə sistemi xidmətlərindən, müalicə və reabilitasiya imkanlarından istifadə etmək hüququ olduğunu təsdiq edirlər. İştirakçı dövlətlər təmin etməyə çalışırlar ki, heç bir uşaq səhiyyə sisteminin belə xidmətlərindən istifadə hüququndan məhrum olmasın.

2. İştirakçı dövlətlər həmin hüququn tamamilə həyata keçirilməsinə çalışır və lazımı tədbirlər görürlər ki:

a) körpələr və uşaqlar arasında ölüm hallarının səviyyəsi aşağı düşsün;

b) ilkin tibbi-sanitar yardımının inkişafına birinci növbədə diqqət yetirmək şərtilə bütün uşaqlara lazımı tibbi yardım göstərilməsi və onların zağamlığının mühafizəsi təmin edilsin;

c) xəstəliklərə və doyunca yeməməyə qarşı mübarizə aparılsın, o cümlədən ətraf mühitin çirklənməsi təhlükəsini və riskini nəzərə alaraq, ilkin tibbi-sanitar yardımı çərçivəsində, *inter alia*, asanlıqla əldə olunan texnologiyanın tətbiq edilməsi, kifayət qədər kalorili ərzaq və təmiz içməli su verilməsi yolu ilə mübarizə aparılsın;

d) analara doğumdan əvvəl və sonrakı dövrlərdə səhhətin qorunması sahəsində lazımı xidmət göstərilsin;

e) uşaqların sağlamlığı və yedizdirilməsi, əmizdirməni üstünlükləri, gigiyena, uşağın yaşadığı mühitin sanitariyası və bədbəxt hadisələrin qarşısının alınması barədə cəmiyyətin bütün təbəqələrinə, xüsusən valideynlərə və uşaqlara məlumat verilməsi, habelə bu barədə məlumatların onlar üçün əlçatan olması və belə biliklərdən istifadə etməkdə onlara kömək göstərilməsi təmin edilsin;

f) profilaktiki tibbi yardım və ailənin böyüklüyünün planlaşdırılması sahəsində maarifçilik işi və xidmətlər inkişaf etdirilsin.

3. İştirakçı dövlətlər uşaqların sağlamlığına mənfi təsir göstərən ənənəvi praktikanın ləğv edilməsi məqsədilə hər cür səmərəli və lazımi tədbirləri görürlər.

4. İştirakçı dövlətlər bu maddədə təsdiq olunan hüququn tamamilə həyata keçirilməsinə tədricən nail olmaq məqsədilə beynəlxalq əməkdaşlığı təşviq və inkişaf etdirməyi öhdələrinə götürürlər.

Maddə 25

İştirakçı dövlətlər uşağa baxılması, onun müdafiəsi və ya fiziki, yaxud psixi müalicəsi məqsədilə səlahiyyətli orqanlar tərəfindən qəyyumluğa verilmiş uşağın onun üzərində aparılan müalicənin və qəyyumluqla bağlı bütün digər şəraitin vaxtaşırı nəzərdən keçirilməsi hüququnu təsdiq edirlər.

Maddə 26

1. İştirakçı dövlətlər hər bir uşağın sosial sığorta da daxil olmaqla sosial təminatın imtiyazlarından istifadə etmək hüququnu tanıyır və öz milli qanunvericiliyinə uyğun olaraq bu hüququn tamamilə həyata keçirilməsinə nail olmaq üçün lazımi tədbirləri görürlər.

2. Bu imtiyazlar, lazım gəldikdə, uşağın və onun saxlanması üçün məhsuliyət daşıyan şəxslərin imkanları və ehtiyacları, habelə belə imtiyazların verilməsi barədə uşağın etmiş olduğu və ya onun adından edilmiş müraciətlə bağlı olan istənilən digər mülahizələr nəzərə alınmaqla verilir.

Maddə 27

1. İştirakçı dövlətlər hər bir uşağın fiziki, əqli, mənəvi, əxlaqi və sosial inkişafına uyğun yaşayış səviyyəsinə malik olmaq hüququnu təsdiq edirlər.

2. Valideyn(lər) və ya uşağı tərbiyə edən digər şəxslər uşağın inkişafı üçün lazım olan həyat şəraitini öz bacarıqları və maliyyə imkanları daxilində təmin etməyə görə əsas məsuliyyəti daşıyırlar.

3. İştirakçı dövlətlər öz şəraitinə müvafiq sürətdə və öz imkanların daxilində valideynlərə və uşaqları tərbiyə edən digər şəxslərə həmin hüququn həyata keçirilməsində kömək göstərilməsi üçün lazımi tədbirləri görür və lazım gəldikdə, maddi yardım göstərir və xüsusən ərzaqla, paltarla və mənzillə təminata dair proqramları dəstəkləyirlər.

4. İştirakçılar dövlətlər valideynlər və ya uşaq üçün maliyyə məsuliyyəti daşıyan digər şəxslər tərəfindən istər iştirakçı dövlətin daxilində, istərsə də xaricdə uşağın saxlanması bərpa olunmasını təmin etmək sahəsində bütün lazımi tədbirləri görürlər. Məsələn, əgər uşaq üçün maliyyə məsuliyyəti daşıyan şəxs və uşaq ayrı-ayrı dövlətlərdə yaşayırlarsa, iştirakçı dövlətlər beynəlxalq sazişlərə qoşulmağa və ya belə sazişlər bağlanmasına, habelə digər müvafiq razılaşmalar əldə olunmasına kömək edirlər.

Maddə 28

1. İştirakçı dövlətlər uşağın təhsil almaq hüququnu tanıyır və bərabər imkanlar əsasında bu hüququn həyata keçirilməsinə tədricən nail olmaq məqsədilə onlar:

a) pulsuz və icbari ibtidai təhsil sistemi tətbiq edirlər;

b) istər ümumi orta təhsilin, istərsə də orta peşə təhsilinin müxtəlif formalarının inkişaf etdirilməsini həvəsləndirir, bu təhsilin bütün uşaqlar üçün əlçatan və müyəssər olmasını təmin edir və pulsuz təhsil sisteminin tətbiq olunması və lazım gələrsə, maliyyə yardımı göstərilməsi kimi zəruri tədbirləri görürlər;

c) bütün lazımi vasitələrin köməyiylə, hər kəsin qabiliyyəti əsasında, ali təhsilin hamı üçün müyəssər olmasını təmin edirlər;

d) təhsil və peşə hazırlığı sahəsində məlumat və materialların bütün uşaqlar üçün əlçatan və müyəssər olmasını təmin edirlər;

e) məktəbdə müntəzəm davamiyyətə kömək göstərilməsi və məktəbi tərk edən şagirdlərin sayının azalması sahəsində tədbirlər görürlər.

2. İştirakçı dövlətlər məktəb intizamının uşağın insan ləyaqətinə hörməti əks etdirən metodların köməyi ilə və by Konvensiyaya müvafiq sürətdə təşkil olunmasını təmin etmək üçün bütün lazımi tədbirləri görürlər.

3. İştirakçı dövlətlər bütün dünyada cəhalətin və savadsızlığın ləğvinə kömək göstərilməsi və elmi-texniki biliklərə və təlimin müasir metodlarına yiyələnməyin asanlaşdırılması məqsədilə təhsilə aid məsələlərdə beynəlxalq əməkdaşlığı təşviq və inkişaf etdirirlər. Bununla əlaqədar olaraq inkişaf etməkdə olan ölkələrin ehtiyaclarına xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Maddə 29

1. İştirakçı dövlətlər razılaşırlar ki, uşağın təhsili aşağıdakı məqsədlərə yönəldilməlidir:

a) uşağın şəxsiyyətinin, istedadının, əqli və fiziki bacarığının onun potensialının imkan verdiyi qədər maksimum inkişaf etdirilməsinə;

b) insan hüquqlarına və əsas azadlıqlara, habelə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsində bəyan edilmiş prinsiplərə hörmət hissini təbii təbiyə olunmasına;

c) uşağın valideynlərinə, onun mədəni özgünlüyünə, dilinə və dəyərlərinə, uşağın yaşadığı ölkənin və onun əslən olduğu ölkənin milli dəyərlərinə, onun öz sivilizasiyasından fərqli sivilizasiyalara hörmət hissini təbii təbiyə edilməsinə;

d) uşağın azad cəmiyyətdə anlaşıma, sülh, dözümlülük, kişilərlə qadınların hüquq bərabərliyi və bütün xalqların, etnik, milli və dini qrupların, habelə aborigenlərə mənsub şəxslərin dostluğu ruhunda şüurlu həyata hazırlanmasına;

e) ətraf mühitə hörmət hissini təbii təbiyə edilməsinə.

2. Bu maddənin və ya 28-ci maddənin heç bir hissəsi ayrı –ayrı şəxslərin və orqanların təhsil müəssisələri yaratmaq və onlara rəhbərlik etmək azadlığının məhdudlaşdırılması kimi yozulmamalıdır, bir şərtlə ki, bu maddənin 1-ci bəndində qeyd olunmuş prinsiplərə daim əməl edilsin və belə təhsil müəssisələrində verilən təhsil dövlət tərəfindən qoyula bilən minimal standartlara cavab versin.

Maddə 30

Etnik və dini baxımdan, habelə dil baxımından azlıqların və ya yerli aborigenlərə mənsub şəxslərin yaşadıkları dövlətlərdə belə azlıqlara və ya aborigenlərə mənsub olan uşaq öz qrupunun digər üzvləri ilə birlikdə öz mədəniyyətindən bəhrələnmək, öz dininə etiqad bəsləmək və onun ayinlərini yerinə yetirmək, habelə ana dilindən istifadə etmək hüququndan məhrum oluna bilməz.

Maddə 31

1. İştirakçı dövlətlər uşağın istirahət etmək və asudə vaxt keçirmək hüququnu, onun yaşına uyğun qələn oyunlarda və əyləncəli tədbirlərdə iştirak etmək və sərbəst surətdə mədəni həyatda iştirak etmək və incəsənətlə məşğul olmaq hüququnu tanıyırlar.

2. İştirakçı dövlətlər uşağın mədəni həyatda və yaradıcılıq həyatında hərtərəfli iştirak etmək hüququna hörmət bəsləyir və bu hüququn həyata keçirilməsinə şərait yaradır və mədəni fəaliyyət və yaradıcılıq fəaliyyəti, asudə vaxt və istirahət fəaliyyəti üçün müvafiq və bərabər imkanlar verilməsinə kömək göstərir.

Maddə 32

1. İştirakçı dövlətlər uşağın iqtisadi istismardan və ona təhsil almasında əngələ çevrilə biləcək, yaxud onun sağlamlığına, eləcə də fiziki, əqli, mənəvi, əxlaqi və sosial inkişafına ziyan vura biləcək hər hansı işin həvalə edilməsindən müdafiə olunmaq hüququnu tanıyırlar.

2. İştirakçı dövlətlər bu maddənin həyata keçirilməsini təmin etmək üçün qanunvericilik tədbirləri, inzibati və sosial tədbirlər, habelə təhsil sahəsində tədbirlər görürlər. Bu məqsədlə digər beynəlxalq sənədlərin müvafiq müddəalarını rəhbər tutaraq iştirakçı dövlətlər:

- a) işə qəbul üçün minimal yaş həddi və ya minimal yaş hədləri müəyyən edirlər;
- b) iş gününün uzunluğu və əmək şəraiti haqqında lazımi tələblər müəyyən edirlər;
- c) bu maddənin səmərəli surətdə həyata keçirilməsini təmin etmək üçün müvafiq cəza növləri və ya digər sanksiyalar nəzərdə tuturlar.

Maddə 33

İştirakçı dövlətlər müvafiq beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulduğu kimi uşaqları narkotik vasitələrdən və psixotropik maddələrdən qanunsuz istifadə etməkdən qorumaq və belə maddələrin qanuna zidd olaraq istehsalında və satılmasında uşaqlardan istifadə edilməsinə yol verməmək üçün bütün lazımi tədbirləri, o cümlədən də qanunvericilik tədbirlərini, inzibati və sosial tədbirləri, habelə təhsil sahəsində tədbirlər görürlər.

Maddə 34

İştirakçı dövlətlər uşağı cinsi istismarın və cinsi qısnamanın bütün formalarından qorumağı öhdələrinə götürürlər. Bu məqsədlə iştirakçı dövlətlər aşağıdakı halların qarşısını almaq üçün milli, ikitərəfli və çoxtərəfli səviyyələrdə bütün lazımi tədbirləri görürlər:

- a) uşağı hər cür qanunsuz cinsi fəaliyyətə çəkmək və ya məcbur etmək;
- b) istismar məqsədilə uşaqlardan fahişəlikdə və ya digər qanunsuz cinsi praktikada istifadə etmək;
- c) istismar məqsədilə uşaqlardan pornoqrafiyada və pornoqrafik materiallarda istifadə etmək.

Maddə 35

İştirakçı dövlətlər uşaqların istənilən məqsədlərlə və istənilən formada oğurlanmasının, uşaq alveri edilməsinin və ya onların qaçaqmalçılığı ilə məşğul olmanın qarşısını almaq üçün milli, ikitərəfli və çoxtərəfli səviyyələrdə bütün lazımi tədbirləri görürlər.

Maddə 36

İştirakçı dövlətlər uşağı onun rifahinin hər hansı bir cəhətinə ziyan vuran istismarın bütün digər formalarından müdafiə edirlər.

Maddə 37

İştirakçı dövlətlər təmin edirlər ki:

a) heç bir uşaq işgəncələrə və ya rəftarın, yaxud cəzanın digər amansız, qeyri-insanı və ya ləyaqəti alçaldan formalarına məruz qalmasın. 18 yaşına çatmamış şəxslər tərəfindən törədilmiş cinayətlərə görə nə ölüm cəzası, nə də ömürlük həbs cəzası kəsilməsin;

b) heç bir uşaq qanunsuz olaraq və ya özbaşınalıqla azadlıqdan məhrum edilməsin. Uşağın həbs edilməsi, təcridxanada saxlanması və ya həbsxanada cəza çəkməsi qanuna uyğun olaraq həyata keçirilir və bunlardan son tədbir kimi və zəruri olan ən qısa müddət ərzində istifadə edilir;

c) azadlıqdan məhrum olunmuş hər bir uşaq ilə humanist və hörmətlə rəftar edilsin və onun şəxsiyyətinin ayrılmaz hissəsi kimi ləyaqətinə hörmət bəslənsin, onun yaşda olan şəxslərin tələbatı nəzərə alınsın. Məsələn, azadlıqdan məhrum edilmiş hər bir uşaq həbsxanada yaşlılardan ayrı saxlanılmalı (uşağın ən yaxşı mənafeləri naminə belə etməməyin zəruri olduğu hallardan başqa) və xüsusi hallar istisna olmaqla, öz ailəsilə yazışmaq və görüşmək yolu ilə əlaqə saxlamaq hüququna malik olmalıdır;

d) azadlıqdan məhrum edilmiş hər bir uşaq təxirə salınmadan hüquqi və digər müvafiq yardım almaq hüququna, habelə onun azadlıqdan məhrum olunmasının qanuniliyini məhkəmə və ya digər səlahiyyətli, müstəqil və qərəzsiz orqan qarşısında sübuta yetirmək hüququna və istənilən belə prosesual tədbir barəsində həmin orqanlar tərəfindən təxirə salınmadan qərarlar çıxarılması hüququna malik olsun.

Maddə 38

1. İştirakçı dövlətlər silahlı münaqişə zamanı onlara tətbiq edilə bilən və uşaqlara aid olan beynəlxalq humanitar hüquq normalarına hörmət bəsləməyi və onlara əməl olunmasını təmin etməyi öhdələrinə götürürlər.

2. İştirakçı dövlətlər 15 yaşına çatmamış şəxslərin hərbi əməliyyatlarda birbaşa iştirak etməməsini təmin etmək üçün bütün mümkün tədbirləri görürlər.

3. İştirakçı dövlətlər 15 yaşına çatmamış hər hansı şəxsi öz silahlı qüvvələrində hərbi xidmətə çağırmaqdan imtina edirlər. İştirakçı dövlətlər 15 yaşına çatan, lakin hələ 18 yaşı tamam olmayan şəxslərin orduya cəlb edilməsi zamanı üstünlüyü daha yaşlı şəxslərə verməyə çalışırlar.

4. Silahlı münaqişələr zamanı mülki əhalinin müdafiəsi ilə bağlı beynəlxalq humanitar hüquq üzrə öz öhdəliklərinə uyğun olaraq, iştirakçı dövlətlər silahlı münaqişədən zərər görmüş uşaqların müdafiəsinin və onlara baxılmasının təmin edilməsi üçün mümkün olan bütün tədbirləri görürlər.

Maddə 39

İştirakçı dövlətlər hər hansı növ biganəliyin, istismarın və ya sui-istifadənin; işgəncənin, yaxud hər hansı digər amansız, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftarın, yaxud cəzanın; yaxud da silahlı münaqişələrin qurbanı olmuş uşağın fiziki və psixoloji cəhətdən bərpasına və

sosial reinteqrasiyasına kömək etmək üçün bütün lazımi tədbirləri görürlər. Bu cür bərpa və reinteqrasiya prosesi uşağın sağlamlığına, ləyaqətinə və özünə inam hissinə stimül verən bir mühitdə həyata keçirilir.

Maddə 40

1. İştirakçı dövlətlər cinayət qanunvericiliyini pozmuş hesab edilən, bu qanunvericiliyin pozulmasında təqsirləndirilən və ya təqsirkar sayılan hər bir uşağın onunla elə bir rəftar hüququnu tanıyırlar ki, belə rəftar uşaqda ləyaqət və mənlik hissələrinin inkişafına kömək edir, uşaqda insan hüquqlarına və başqalarının əsas azadlıqlarına hörməti möhkəmləndirir və bu zaman uşağın yaşı və onun reinteqrasiyasının və cəmiyyətdə faydalı rol yerinə yetirməsinin arzu edilən olması nəzərə alınır.

2. İştirakçı dövlətlər bu məqsədlə və beynəlxalq sənədlərin müvafiq müddəalarını nəzərə alaraq təmin edirlər ki:

a) heç bir uşaq milli və ya beynəlxalq hüquqla qadağan olunmayan hərəkətə və ya hərəkətsizliyə görə cinayət qanunvericiliyini pozmaqda şübhəli hesab edilməsin, onun pozulmasında təqsirləndirilməsin və təqsirkar bilinməsin;

b) cinayət qanunvericiliyini pozmaqda şübhəli bilinən və ya təqsirləndirilən hər bir uşaq ən azı aşağıdakı təminatlara malik olsun:

I) onun təqsiri qanuna uyğun olaraq sübuta yetirilməyincə təqsirsiz hesab olunması;

II) ona qarşı irəli sürülən ittihamlar barədə ona dərhal və bilavasitə, zəruri hallarda isə, onun valideynləri və ya qanuni qəyyumları vasitəsilə məlumat verilməsi və öz müdafiəsinə hazırlaşarkən və bunu həyata keçirərkən hüquqi yardım və digər lazımi yardım göstərilməsi;

III) qanuna uyğun olaraq vəkilin və ya digər müvafiq şəxsin iştirakı ilə məsələyə ədalətlə baxılması yolu ilə, səlahiyyətli, müstəqil və qərəzsiz orqan, yaxud məhkəmə orqanının uşağın yaşını və ya onun valideynlərinin, yaxud qanuni qəyyumlarının vəziyyətini nəzərə alaraq həmin məsələ barəsində təxirə salınmadan qərar çıxarması, əgər bu, uşağın ən yaxşı maraqlarına zidd deyildirsə;

IV) şahid ifadələri verməyə və ya təqsiri boynuna almağa məcbur edilməmək; ittiham şahidlərinin verdiyi ifadələrin ya özünün birbaşa iştirakı ilə, ya da digər şəxslərin köməyi ilə yoxlanılması və müdafiə şahidlərinin verdiyi ifadələrlə ifadələrlə tanış olması;

V) əgər hesab edilsə ki, uşaq cinayət qanunvericiliyini pozmuşdur, onda qanuna uyğun olaraq müvafiq qərara və bununla əlaqədar görülmüş hər hansı tədbirlərə səlahiyyəti, müstəqil və qərəzsiz yuxarı orqan, yaxud yuxarı məhkəmə orqanı tərəfindən təkrar baxılması;

VI) əgər uşaq istifadə olunan dili başa düşmürsə və ya bu dildə danışa bilmirsə, tərcüməçinin pulsuz yardımı;

VII) icraatın bütün mərhələlərində uşağın şəxsi həyatına tam hörmət edilməsi.

3. İştirakçı dövlətlər cinayət qanunvericiliyini pozmaqda şübhəli bilinən, onu pozmaqda təqsirləndirilən və ya təqsirkar sayılan uşaqlara tətbiq olunan qanunların, qaydaların, orqanların və təsisatların yaradılmasına kömək göstərməyə çalışırlar, o cümlədən:

a) elə minimal yaş həddi müəyyən edirlər ki, bu həddən aşağı yaşda olan uşaqlar cinayət qanunvericiliyini pozmağa qadir hesab olunmur;

b) zəruri və arzuolunan hallarda, insan hüquqlarını və hüquqi təminatları tamamilə gözləmək şərti ilə, məhkəmə icraatına baş vurmada belə uşaqlarla rəftar üçün tədbirlər görürlər.

4. Uşağa baxılması, qəyyumluq və nəzarət haqqında əsasnamə, məsləhət xidmətləri göstərilməsi, sınaq və peşə müddəti təyin edilməsi, tərbiyə verilməsi, təlim və peşə hazırlığı

proqramları və tərbiyə müəssisələrində uşağa baxılmasını əvəz edən digər formalarda qayğı göstərilməsi kimi müxtəlif tədbirlərin olması zəruridir. Bunda məqsəd uşaqla elə rəftarı təmin etməkdir ki, bu rəftar üsulu onun rifahına, habelə onun vəziyyətinə və cinayətin xarakterinə uyğun olsun.

Maddə 41

Bu Konvensiyanın heç bir müddəəsi uşağın hüquqlarının həyata keçirilməsinə daha çox kömək edən və aşağıdakı sənədlərdə əks oluna bilən müddəalara xələl gətirmir:

- a) iştirakçı dövlətin qanununda; yaxud
- b) həmin dövlət üçün qüvvədə olan beynəlxalq hüquq normalarında.

II HİSSƏ

Maddə 42

İştirakçı dövlətlər lazımi və təsirli vasitələrdən istifadə edərək, Konvensiyanın prinsipləri və müddəaları barədə istər yaşlılara, istərsə də uşaqlara geniş məlumat verməyi öhdələrinə götürürlər.

Maddə 43

1. İştirakçı dövlətlərin bu Konvensiyaya əsasən üzərlərinə götürdükləri öhdəliklərin yerinə yetirilməsində əldə olunan tərəqqini mütəmadi nəzarətdə saxlamaq məqsədilə Uşaq Hüquqları Komitəsi təsis edilir. Komitə aşağıda qeyd edilən funksiyaları yerinə yetirir.

2. Komitə yüksək mənəvi keyfiyyətləri olan və bu Konvensiyanın əhatə etdiyi sahədə səriştəliyi ilə tanınan on ekspertdən ibarət olur. Komitənin üzvləri iştirakçı dövlətlər tərəfindən onların vətəndaşları sırasından seçilirlər, seçilən üzvlər ölkələrinin adından yox, öz adlarından çıxış edərək fəaliyyət göstərirlər; Komitəüzvləri seçilərkən, ədalətli coğrafi bölgü və əsas hüquq sistemləri prinsipərinə diqqət yetirilir.

3. Komitənin üzvləri iştirakçı dövlətlərin irəli sürdükləri namizədlər siyahısından gizli səsvermə yolu ilə seçilir. Hər bir iştirakçı dövlət öz vətəndaşları sırasından bir nəfərin namizədliyini irəli sürə bilər.

4. Komitəyə ilk seçkilər bu Konvensiya qüvvəyə mindiyi tarixdən altı aydan gec olmayaraq, sonralar isə iki ildə bir dəfə keçirilir. Hər belə seçki gününə dörd ay qalmış Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi iştirakçı dövlətlərə məktubla müraciət edərək, onlara iki ay ərzində öz namizədlərini təqdim etməyi təklif edir. Sonra Baş katib bu yolla irəli sürülmüş bütün şəxslərin siyahısını əlifba sırası ilə tərtib edir, siyahıda həmin şəxsləri irəli sürmüş iştirakçı dövlətləri də göstərir və siyahını bu Konvensiyanın iştirakçısı olan dövlətlərə təqdim edir.

5. Seçkilər Birləşmiş Millətlər Təşkilatının mənzil-qərargahlarında Baş katib tərəfindən çağırılan iştirakçı dövlətlərin müşavirələrində keçirilir. İştirakçı dövlətlərin üçdə iki hissəsinin yetərsay təşkil etdiyi müşavirələrdə o namizədlər Komitənin tərkibinə seçilmiş sayılırlar ki, onlar səsvermədə iştirak edən və səs verən iştirakçı dövlətlərin nümayəndələrinin səslərinin daha çoxunu və mütləq əksəriyyətini qazanmış olsunlar.

6. Komitənin üzvləri dördillik müddətə seçilirlər. Onlar namizədlikləri təkrar irəli sürüldükdə yenidən seçilmək hüququna malikdirlər. İlk seçkilərdə seçilən beş nəfər üzvün

səlahiyyət müddəti iki illik dövrün sonunda bitir; bu beş nəfər üzvün adları ilk seçkilərdən dərhal sonra müşavirə sədrinin atdığı püşklə müəyyənləşdirilir.

7. Komitənin hər hansı üzvü öldükdə və ya istefa verdikdə, yaxud o, Komitənin üzvü vəzifələrini hər hansı başqa səbəbə görə daha yerinə yetirə bilmədikdə, onda Komitənin həmin üzvünü irəli sürmüş iştirakçı dövlət qalan müddət üçün öz vətəndaşları sırasından digər ekspert təyin edir, bir şərtlə ki, həmin ekspert Komitə tərəfindən bəyənilsin.

8. Komitə özünün prosedur qaydalarını müəyyən edir.

9. Komitə öz vəzifəli şəxslərini iki il müddətinə seçir.

10. Komitənin sessiyaları, bir qayda olaraq, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının mənzil-qərargahlarında, yaxud Komitə tərəfindən müəyyənləşdirilmiş hər hansı digər münasib yerdə keçirilir. Komitə öz sessiyalarını, bir qayda olaraq, hər il keçirir. Komitənin sessiyasının davam etmə müddəti bu Konvensiyanın iştirakçısı olan dövlətlərin müşavirəsində müəyyənləşdirilir və lazım gələrsə, ona yenidən baxılır, bir şərtlə ki, müəyyən edilmiş müddət Baş Məclis tərəfindən bəyənilsin.

11. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi Komitənin öz funksiyalarını bu Konvensiyaya müvafiq sürətdə səmərəli həyata keçirməsi üçün lazımı heyət və texniki vəsait ayırır.

12. Bu Konvensiyaya müvafiq surətdə təsis edilmiş Komitənin üzvləri Baş Məclisin müəyyən etdiyi qaydada və şərtlərlə BMT-nin büdcəsindən Məclisin təsdiqlədiyi məbləğdə haqq alırlar.

Maddə 44

1. İştirakçı dövlətlər Konvensiyada tanınmış hüquqların milli qanunvericilikdə təsbit olunması sahəsində gördükləri tədbirlər haqqında və bu hüquqların həyata keçirilməsində əldə etdikləri tərəqqi haqqında Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi vasitəsilə Komitəyə hesabatlar təqdim etməyi öhdələrinə götürürlər:

a) birinci dəfə – Konvensiyanın müvafiq iştirakçı dövlət üçün qüvvəyə minməsindən sonrakı iki il ərzində;

b) daha sonralar – hər beş ildən bir.

2. Bu maddəyə müvafiq surətdə təqdim olunan hesabatda bu Konvensiya üzrə öhdəliklərin yerinə yetirilməsi dərəcəsinə təsir edən amillər və çətinliklər göstərilir (əgər belə çətinliklər varsa). Hesabatda aidiyyəti ölkədə Konvensiyanın nə dərəcədə yerinə yetirildiyinə dair Komitədə tam təəssüratın formalaşması üçün də kifayət qədər məlumat olur.

3. Komitəyə hərtərəfli ilkin hesabat təqdim etmiş iştirakçı dövlətin bu maddənin 1 (b) bəndinə müvafiq surətdə təqdim edəcəyi sonrakı hesabatlarda ilkin hesabatda göstərmiş olduğu təməl informasiyaları təkrarlamasına ehtiyac yoxdur.

4. Komitə iştirakçı dövlətlərdən bu Konvensiyanın həyata keçirilməsinə dair əlavə məlumat istəyə bilər.

5. Komitənin fəaliyyəti haqqında məruzələr İqtisadi və Sosial Şura vasitəsilə iki ildə bir dəfə Baş Məclisə təqdim olunur.

6. İştirakçı dövlətlər öz hesabatlarının öz ölkələrində geniş ictimaiyyət üçün açıq olmasını təmin edirlər.

Maddə 45

Konvensiyanın səmərəli surətdə həyata keçirilməsinə kömək göstərmək və bu Konvensiyanın əhatə etdiyi sahədə beynəlxalq əməkdaşlığı təşviq etmək məqsədilə:

a) Birləşmiş Millətlər Təşkilatının ixtisaslaşdırılmış qurumlarının, BMT-nin Uşaq Fondunun və digər orqanlarının ixtiyarı var ki, bu Konvensiyanın onların səlahiyyət dairəsinə daxil olan müddələrinin həyata keçirilməsi məsələlərinə baxılarkən nümayəndə ilə təmsil olunsunlar. Komitə məqsədəuyğun saydığı halda Birləşmiş Millətlər Təşkilatının ixtisaslaşdırılmış qurumlarına, Uşaq Fonduna və digər səlahiyyətli orqanlarına təklif edə bilər ki, Konvensiyanın bu orqanların müvafiq səlahiyyət dairəsinə aid sahələrdə həyata keçirilməsi ilə bağlı ekspert məsləhəti versinlər. Komitə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının ixtisaslaşdırılmış qurumlarına, Uşaq Fonduna və digər orqanlarına təklif edə bilər ki, onların fəaliyyət dairəsinə daxil olan sahələrdə Konvensiyanın həyata keçirilməsi haqqında məruzələr təqdim etsinlər;

b) Komitə məqsədəuyğun hesab etdiyi təqdirdə, iştirakçı dövlətlərin texniki məsləhət və ya yardım barədə xahişini ehtiva edən, yaxud belə məsləhət və ya yardıma ehtiyac duyduğunu göstərən hər hansı məruzələrini, Komitənin qeyd və təklifləri ilə birgə (əgər Komitə belə qeyd və ya təklif edibsə) Birləşmiş Millətlər Təşkilatının ixtisaslaşdırılmış qurumlarına, Uşaq Fonduna və digər səlahiyyətli orqanlarına göndərir.

c) Komitə Baş Məclisə tövsiyə edə bilər ki, o, uşaq hüquqlarına aid ayrı-ayrı məsələlər barəsində Baş Məclisin adından araşdırma aparılmasını Baş katibə təklif etsin.

d) Komitə bu Konvensiyanın 44-cü və 45-ci maddələrinə müvafiq surətdə alınmış məlumatla əsaslanaraq, təkliflərlə və ümumi xarakterli tövsiyələrlə çıxış edə bilər. Belə təkliflər və ümumi xarakterli tövsiyələr bütün aidiyyəti iştirakçı dövlətə göndərilir və əgər iştirakçı dövlətlərin iradları varsa, bunlarla birlikdə Baş Məclisə məlumat verilir.

III HİSSƏ

Maddə 46

Bu Konvensiya bütün dövlətlər tərəfindən imzalanmaq üçün açıqdır.

Maddə 47

Bu Konvensiya təstiqlənmişdir. Təsdiqnamələr saxlanılmaq üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibinə təhvil verilir.

Maddə 48

Bu Konvensiya hən hansı bir dövlətin ona qoşulması üçün açıqdır. Qoşulma haqqında sənədlər saxlanılmaq üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibinə təhvil verilir.

Maddə 49

1. Bu Konvensiya iyirminci təsdiqnamənin və ya qoşulma haqqında sənədin Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibinə saxlanılmağa təhvil verildiyi tarixdən sonra otuzuncu gün qüvvəyə minir.

2. İyirminci təsdiqnamə və ya qoşulma haqqında sənəd saxlanılmağa təhvil verildikdən sonra bu Konvensiyanı təsdiqləyən və ya ona qoşulan hər bir dövlət üçün bu Konvensiya həmin

dövlətin öz təsdiqnaməsini və ya qoşulma haqqında sənədini saxlanılmağa təhvil verdiyi tarixdən sonra otuzuncu gün qüvvəyə minir.

Maddə 50

1. İstənilən iştirakçı dövlət düzəliş təklif edə və onu Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibinə təqdim edə bilər. Baş katib təklif olunmuş düzəlişi iştirakçı dövlətlərə göndərir və onlardan xahiş edir ki, həmin təklifin müzakirə olunması və səsə qoyulması məqsədilə iştirakçı dövlətlərin konfransının çağırılmasına tərəfdar olub-olmadıqlarını bildirsinlər. Əgər belə məlumat verildiyi gündən başlayaraq dörd ay ərzində iştirakçı dövlətlərin ən azı üçdə biri bu konfransın çağırılmasına tərəfdar olduğunu bildirərsə, onda Baş katib Birləşmiş Millətlər Təşkilatının himayəsi ilə konfrans çağırır. Bu konfransda iştirak edən iştirakçı dövlətlərin səs çoxluğu ilə qəbul etdiyi hər hansı düzəliş bəyənilmək üçün Baş Məclisə təqdim olunur.

2. Bu maddənin 1-ci bəndinə müvafiq sürətdə qəbul olunmuş düzəliş Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Məclisi tərəfindən bəyənildikdən və iştirakçı dövlətlərin üçdə ikisi tərəfindən təsdiq edildikdən sonra qüvvəyə minir.

3. Qüvvəyə mindikdən sonra bu düzəliş yalnız onu təsdiq etmiş iştirakçı dövlətlər üçün məcburi olur, digər iştirakçı dövlətlər üçün isə bu Konvensiyanın hazırkı müddəaları və həmin müddəalarla bağlı həmin digər iştirakçı dövlətlərin əvvəllər təsdiq etmiş olduğu düzəlişlər (əgər varsa) məcburi hüquqi qüvvəyə malik olur.

Maddə 51

1. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi dövlətlərin Konvensiyanı təsdiqləyərkən və ya ona qoşularkən etdikləri qeyd-şərtlərin mətnlərini alır və onları bütün dövlətlərə göndərir.

2. Bu Konvensiyanın məqsəd və vəzifələri ilə bir araya sığmayan qeyd-şərtlər etməyə yol verilmir.

3. Qeyd-şərtlər Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibinə göndərilmiş müvafiq bildiriş yolu ilə istənilən vaxt ləğv edilə bilər. Baş katib belə ləğvetmə barəsində bütün dövlətlərə məlumat verir. Bu cür bildiriş Baş katibin onu aldığı tarixdən qüvvəyə minir.

Maddə 52

Hər hansı iştirakçı dövlət bu Konvensiyanı Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibinə yazılı bildiriş göndərmək yolu ilə ləğv edə bilər. Ləğvetmə Baş katibin bu barədə bildirişi aldığı tarixdən bir il keçdikdən sonra qüvvəyə minir.

Maddə 53

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi bu Konvensiyanın depozitarisi təyin edilir.

Maddə 54

Bu Konvensiyanın əsli saxlanılmaq üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibinə təhvil verilir, onun çin, ərəb, fransız, ingilis, ispan və rus dillərində olan mətnləri eyni qüvvəyə malikdir.

Bunun təsdiqi olaraq, öz hökumətləri tərəfindən bu məqsəd üçün lazımı qaydada vəkil edilmiş aşağıda imzası olan səlahiyyətli nümayəndələr bu Konvensiyanı imzaladılar.

Aydın de! BMT-nin Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyasının Kanada gəncləri üçün hazırlanmış sadələşdirilmiş versiyası

Konvensiyanın gənclər üçün nəşri nəyə gərəkdir?

Konvensiyanın Baş Məclisdə qəbul olunmuş və dünyanın əksər ölkələri tərəfindən ratifikasiya edilmiş versiyası hüquqi sənəd olub texniki dildə yazılmışdır. Uşaqların bu Konvensiyada ifadə olunmuş hüquq və vəzifələrini başa düşmələri üçün onu öz sözlərimizlə daha sadə şəkildə ifadə etməyimiz lazım gəlir. Üstəlik də, Konvensiyanın 42-ci maddəsində deyilir ki, uşaqların fərqli və dinamik yolla bu hüquqlar barədə məlumatlandırılması hökumətlərin vəzifəsidir. Şübhəsiz ki, BMT-nin bu Konvensiyasının gənclər üçün sadələşdirilmiş versiyası fərqli və daha dinamikdir və o, bizim malik olduğumuz hüquqlardan xəbərdar olmamıza yardım edəcək.

Hüquqlarımız haqqında bu qədər danışdıq, yetər, bəs vəzifələrimiz?

Hüquqlar və vəzifələr bir-birindən ayrı təsəvvür edilə bilməz. BMT-nin sözügedən Konvensiyası hökumətlərin uşaqlar üçün təminat verdiyi hüquqlardan bəhs edir. İstənilən cür münasibətdə -- dostlar arasında, ailə daxilində, məktəbdə və ya idman komandasında – unutmamalıyıq ki, bizim başqa insanlar qarşısında bəzi öhdəliklərimiz var, eynilə də başqa insanların bizə münasibətdə müəyyən şeylər etməyə borcludurlar. Bizim başqa insanlar qarşısında borclu olduğumuz şeylərə hörmət və dözümlülük daxildir. BMT-nin Konvensiyasında hökumətlərin 18 yaşından aşağı olan adamlara borclu olduğu əsas şeylər göstərilir.

Konvensiyada hansı hüquqlar əhatə olunub?

Konvensiyanın əhatə etdiyi hüquqları dörd qrupa bölmək olar:

IV. “İştirakçı olmaq” qərarların verilməsinə cəlb olunmağı, başqalarına qoşulmaq azadlığını, özümüzü ifadə etmək azadlığını və müxtəlif mənbələrdən informasiya azadlığını nəzərdə tutur.

II. “Öz potensialımıza çatmaq” bacardığımız qədər yaxşı inkişaf etmək zərurətini bildirir. Bu qrup hüquqlar həyatda fərdiliyin qorunub saxlanmasının, təhsilin, ailənin və mədəniyyətin vacibliyini ifadə edir.

IV. “Yaxşı yaşamaq: bizim sağ qalmaq hüququmuz” – bura bizim bütün ən vacib ehtiyaclarımız daxildir. Bu ehtiyaclara ərzaq və sığınacaq yer, habelə yaşayış şəraiti və sağlamlığımız aiddir.

IV. “Zorakılıqdan uzaq olmaq” – bu qrup hüquqlar uşaqların bir çox şeydən, o cümlədən pis rəftardan, laqeydlərdən, iqtisadi istismardan, işgəncədən, oğurlanmaqdan və fahişəlikdən qorunmağa imkan verir.

I. İŞTİRAKÇI OLMAQ: BİZİM İŞTİRAK ETMƏK HÜQUQUMUZ

Maddə 3: Uşaqlar olaraq bizim maraqlarımızın ən yaxşı şəkildə təmin olunması

Bizə aid hər hansı qərar verilərkən, bizim maraqlarımız ilk növbədə və ən əsas amil kimi nəzərə alınmalıdır. Eləcə də, hökumətlərin vəzifəsidir ki, bizim daim lazımı qayğı görməyimiz və müdafiə olunmağımız üçün müəyyən edilmiş standartlara əməl olunmasını təmin etsinlər.

Maddə 12: Fikirlərimizin eşidilməsi hüququ

Bizə aidiyyəti olan məsələlərlə bağlı qərarların qəbulunda, xüsusilə də bizim üçün əhəmiyyətli olan məhkəmə işlərində və inzibati icraatlarda fikirlərimizin dinlənilməsi hüququmuz var. Biz böyüdükcə, bizim fikirlərimiz də getdikcə daha artıq dərəcədə nəzərə alınmalıdır.

Cəlb olun! Gənclərin iştirak formaları haqqında öyrən.

Maddə 13: İfadə azadlığımız

Bizim öz fikrimizi ifadə etmək və istənilən formada, o cümlədən yazılı və ya şifahi şəkildə, yaxud incəsənət vasitəsi ilə informasiya almaq və ya göndərmək hüququmuz var. Biz öz fikirlərimizi başqalarının hüquqlarına və nüfuzuna xələl gətirməyəcək şəkildə ifadə etmək vəzifəsi daşıyıyıq.

Maddə 14: Vicdan və din azadlığımız

Bizim düşüncə, vicdan və din azadlığı hüququmuz var. Hökumətlər biz bu hüquqlarımızı həyata keçirmək istəyərkən valideynlərimizin və qəyyumlarımızın bizi təlimatlandırmaq hüquqlarına və vəzifələrinə hörmət bəsləməlidirlər.

Maddə 15: Birləşmək azadlığımız

Bizim başqaları ilə görüşmək və birliklərə daxil olmaq və ya öz birliklərimizi yaratmaq hüququmuz var. Biz bu hüququmuzu başqalarının hüquqlarına, sağlamlığına və təhlükəsizliyinə hörmət göstərməklə həyata keçirmək vəzifəsi daşıyıyıq.

Maddə 16: Şəxsi həyatımıza müdaxilə edilməməsi azadlığı

Bizim şəxsi həyatımıza, ailə və ev həyatımıza, yaxud başqaları ilə yazışmamıza müdaxilədən azad yaşamaq hüququmuz var. Biz həmçinin nüfuzumuza və şərəfimizə ləkə yaxılmasından azad olmaq hüququna malikik.

Maddə 17: Media

Hökumətlərin vəzifəsidir ki, xüsusilə də, söhbət bizim rifahımızdan və sağlamlığımızdan getdikdə, bizi müxtəlif mənbələrdən, həm ölkədaxili, həm də beynəlxalq mənbələrdən informasiya və materiallar almaq imkanı ilə təmin etsin.

IV. ÖZ POTENSİALIMIZA ÇATMAQ: BİZİM ÖZÜMÜZ KİMİ BÖYÜMƏK HÜQUQUMUZ

Maddə 5: Valideynlərə hörmət

Hökumətlər valideynlərimizin, ailəmizin və qəyyumlarımızın bizi öz hüquqlarımızı həyata keçirməkdə təlimatlandırmaq hüquqlarına və vəzifələrinə hörmət bəsləməlidir.

Maddə 7: Adımız və vətəndaşlığımız

Biz, doğularkən bizə ad verilməsi hüququna, habelə vətəndaşlıq əldə etmək və mümkün olduqda, valideynlərimizin kim olduğunu bilmək, valideynlərimizin qayğısını görmək hüququna malikik.

Maddə 8: Fərdiliyin qorunub saxlanması

Bizim adımızı, vətəndaşlığımızı və ailə əlaqələrimizi qorumaq və bərpa etmək hüququmuz var.

Maddə 10: Ailənin qovuşması

Əgər öz ailəmlə qovuşmaq üçün bizə hər hansı ölkəyə getmək və ya hər hansı ölkəni tərk etmək lazım gələrsə, hökumət tez və xeyirxahlıqla bizim məsələmizin qayğısına qalmalıdır. Həmçinin, əgər valideynlərimiz başqa ölkədə yaşayırlarsa, bizim onlarla şəxsi və birbaşa əlaqə saxlamaq hüququmuz var.

Maddə 21: Övladlığa götürmə prosesinə nəzarət edilməsi

Uşağın övladlığa götürülməsinə icazə verildiyi ölkələrdə övladlığa götürülmə uşağın mənafelərini ən yaxşı şəkildə əks etdirməli və səlahiyyətli orqanların nəzarəti altında həyata keçirilməlidir. Əgər övladlığa götürülmə ölkələr arasında həyata keçirilirsə, həmin ölkələrin hökumətlərinin vəzifəsidir ki, belə övladlığa götürülmə ilə əlaqədar tətbiq edilən normaların ölkə daxilində övladlığa götürülmə ilə əlaqədar tətbiq edilən normalara adekvat olmasını təmin etsinlər.

Maddə 23: Gənc əlil adamlar

Əgər biz əliliksə, bizim cəmiyyətdə özünə inam qazanmağımıza və tam dəyərli və layiqli həyat sürməmizə kömək edəcək xüsusi qayğı görmək və xüsusi təhsil almaq hüququmuz var.

Maddə 28: Təhsil hüququ

Bizim təhsil hüququmuz var. Hökumətlərin vəzifəsidir ki, ibtidai təhsilin icbari və ödənişsiz olmasını, bizim hamımızın orta və ali təhsil almaq imkanımızın bərabər olmasını və məktəblərimizdə tətbiq edilən intizam qaydalarının bizim ləyaqətimizə zidd olmamasını təmin etsin. Hökumətlər həmçinin bütün dünyada savadsızlığı və cəhaləti ləğv etmək və bizim elmə, texnologiyaya və müasir tədris metodlarına çıxış əldə etməyimizə yardımçı olmaq məqsədilə beynəlxalq əməkdaşlığı təşviq edəcəklər.

IV. YAXŞI YAŞAMAQ: BİZİM SAĞ QALMAQ HÜQUQUMUZ

Maddə 6: Sağ qalmağımız və inkişafımız

Uşaqlar olaraq, bizim yaşamaq hüququmuz var. Eləcə də, hökumətlərin vəzifəsidir ki, bizim sağ qalmağımızı və maksimum dərəcədə mümkün inkişafımızı təmin etsinlər.

Maddə 9: Valideynlərimizdən ayrılmamaq

Bizim öz valideynlərimizlə birgə yaşamaq və onlardan ayrılmamaq hüququmuz var; bir şərtlə ki, bu, uşağın mənafeələrinin ən yaxşı şəkildə təmin edilməsinə zidd olmasın. Ayrılmamaq ilə əlaqədar hər hansı məhkəmə dinləməsində və ya icraatında bizim hüququmuz var ki, öz fikrimizi bildirək. Biz həmçinin hər iki valideynimizlə əlaqə saxlamaq hüququna malikik. Əgər ayrılıq hökumətin qərarı ilə baş verirsə, o, bizə valideynlərimizin yeri barədə məlumat verməlidir.

Maddə 18: Valideynlərin və qəyyumların məsuliyyəti

Həm valideynlərimiz, həm də qəyyumlarımız bizim tərbiyəmizə cavabdehdir və bu məsuliyyət hər kəsdən öncə məhz onların üzərinə düşür. Hökumət bizi tərbiyə etməkdə valideynlərimizə dəstək olmalı və işləyən valideynlərin uşağa qayğı imkanının olmasını təmin etməlidir.

Maddə 24: Sağlamlığın qorunması və səhiyyə sistemində çıxış

Bizim mümkün qədər yüksək səhiyyə sistemi xidmətlərindən və tibbi yardım vasitələrindən istifadə etmək hüququmuz var. Hökumətlərin vəzifəsidir ki, uşaqlar arasında ölüm halları səviyyəsinin aşağı düşməsinə çalışsın, uşaqlara tibbi yardım göstərilməsini təmin etsin, doyunca qidalanmama hallarına və xəstəliklərə qarşı mübarizə aparsın, hamilə və yeni uşaq doğmuş qadınlara sağlamlığının qorunmasını təmin etsin, səhiyyə sahəsində təhsili cəmiyyətin bütün təbəqələri üçün əlçatan etsin, profilaktik səhiyyə tədbirlərini inkişaf etdirdirsin və sağlamlığa zərərli olan ənənəvi praktikaları ləğv etsinlər.

Maddə 25: Qəyyumluq şəraitinin mütəmadi nəzarətdə saxlanması

Əgər biz baxılmaq, müdafiə və ya müalicə edilmək məqsədilə dövlət orqanı tərəfindən qəyyumluğa verilmişiksə, onda belə qəyyumluğun müntəzəm surətdə yoxlanılması hüququna malikik.

Maddə 26: Sosial təminatımız

Bizim sosial təminat imtiyazlarından, o cümlədən də sosial sığortadan istifadə etmək hüququmuz var. Bu imtiyazlar bizim, habelə valideynlərimizin və qəyyumlarımızın imkanlarına və ehtiyaclarına uyğun olaraq verilir.

Maddə 27: Yaşayış səviyyəsi

Bizim fiziki, əqli, mənəvi, əxlaqi və sosial inkişafımıza uyğun yaşayış səviyyəsinə malik olmaq hüququmuz var. Bizim yaşayış səviyyəimizin qənaətbəxş olmasını təmin etmək məsuliyyəti ilk növbədə valideynlərimizin və qəyyumlarımızın üzərinə düşür. Hökumətin

vəzifəsi isə öz uşaqlarını adekvat yaşayış səviyyəsi ilə təmin edə bilməyən valideynlərə və qəyyumlara kömək etməkdən ibarətdir.

Maddə 31: İstirahət və asudə vaxt

Bizim istirahət etmək və asudə vaxt keçirmək, habelə mədəniyyət və incəsənət həyatında sərbəst iştirak etmək hüququmuz var.

Maddə 41: Daha yüksək standartların tətbiqi

Əgər milli və ya beynəlxalq hüquqda uşaq hüquqları ilə bağlı müəyyən edilən standartlar bu Konvensiyada müəyyən edilmiş standartlardan yüksək olarsa, daha yüksək olan standartlar tətbiq edilir.

IV. ZORAKILIQDAN UZAQ OLMAQ: BİZİM QORUNMAQ HÜQUQUMUZ

Maddə 2: Ayrı-seçkiliyə yol verməmə

Bu Konvensiyadakı bütün hüquqlar istisnasız olaraq bütün uşaqlara şamil olunur. Eləcə də, hökumətlər ailə statusumıza, mənşəyimizə, inanclarımıza və sair əlamətlərimizə görə hər hansı formada ayrı-seçkiliyə məruz qalmaqdan və cəzalandırılmaqdan qorumaq üçün lazımı tədbirləri görməyə borcludurlar.

Maddə 11: Gənc adamların oğurlanması və qaçırılması

Hökumətlər uşaqların valideynlər və ya başqa şəxslər tərəfindən oğurlanması və xarici ölkələrdə saxlanmasına qarşı mübarizə aparmağa borcludurlar.

Maddə 19: Pis rəftar və laqeydlik

Biz bizə qayğı göstərilməsinə cavabdeh olan şəxslərin himayəsi altında olarkən, hər hansı formada pis rəftardan, psixoloji və ya fiziki zorakılıqdan, laqeydlikdən və istismardan qorunmaq hüququna malikik. Bizim həmçinin bu cür pis rəftar hallarının qarşısını necə almağı və belə hallar zamanı necə davranmağı öyrənmək hüququmuz var.

Maddə 20: Ailədən məhrum olmuş uşaqlar

Əgər biz ailə mühitindən məhrum olmuşuqsa, onda biz dövlət tərəfindən xüsusi müdafiə edilmək və yardım göstərilmək hüququna malikik və belə hallarda bizim etnik, dini və mədəni mənşəyimizi, habelə ana dilimizi lazımi dərəcədə nəzərə alan alternativ ailəyə və ya tərbiyə müəssisəsinə verilmək hüququmuz var.

Maddə 22: Qaçqın uşaqlar

Əgər biz qaçqınıqsa, yaxud təqibdən yaxa qurtarmaq üçün öz ölkəmizi tərk etməyə məcbur olmuşuqsa, yaxud da qaçqın statusu almağa çalışırıqsa, onda biz hökumət tərəfindən xüsusi müdafiə olunmaq və kömək göstərilmək hüququna malikik.

Maddə 32: Uşaq əməyi

Biz iqtisadi istismardan və sağlamlığımıza, təhsilimizə və inkişafımıza təhlükə törədən istənilən əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmaqdan qorunmaq hüququna malikik. Biz hökumətimizin vəzifəsidir ki, işəgötürmə ilə bağlı minimum yaş həddini müəyyən etsin, iş saati və əmək şəraiti ilə əlaqədar qaydalar qəbul etsin və bu qaydaların pozulmasına görə tətbiq ediləcək cəza növlərini müəyyənləşdirsin.

Maddə 33: Narkotik vasitələrdən müdafiə

Biz narkotik vasitələrdən qanunsuz istifadədən və onların qanunsuz istehsalına və yayılmasına cəlb olunmaqdan müdafiə hüququna malikik.

Maddə 34: Cinsi istismardan müdafiə

Biz cinsi istismardan və cinsi qısnamadan, o cümlədən fahişəlikdən və pornoqrafiyadan müdafiə hüququna malikik.

Maddə 35: Satılmaqdan və alver edilməkdən müdafiə

Hökumətlər uşaqların satılmasının, alver edilməsinin və qaçırılmasının qarşısını almaq üçün əllərindən gələni etməyə borcludurlar.

Maddə 36: İstismarın bütün digər formaları

Bizim bütün digər istismar formalarından müdafiə olunmaq hüququmuz var.

Maddə 37: İşgəncə və azadlıqdan məhrum etmə

Bizim işgəncədən, amansızcasına rəftardan və ya cəzalandırılmadan və qanunsuz həbsdən, yaxud azadlığa müdaxilənin digər formalarından müdafiə hüququmuz var. Hökumətimiz uşaqlar üçün edam və ömürlük həbs cəzalarının ləğvini təmin etməyə borcludur. Azadlıqdan məhrum edildiyimiz təqdirdə bizim hüququmuz var ki, bizimlə humanist davransınlar və bizə hörmət göstərsinlər, bizi məhbəsdə yaşılardan ayrı saxlasınlar, bizə ailəmizlə əlaqə saxlamaq və hüquqi yardım almaq imkanı yaradılsın.

Maddə 38: Mühəribələr və silahlı münaqişələr

Əgər bizim yaşımız 15-dən aşağıdırsa, onda biz mühəribələrdə və silahlı münaqişələrdə hər hansı formada birbaşa iştirakdan azad edilmək hüququna malikik. Əgər biz silahlı münaqişədən əziyyət çəkmişiksə, onda hökumətimiz bizi xüsusi müdafiə və qayğı ilə təmin etməyə borcludur.

Maddə 39: Reabilitasiya üçün qayğı

Əgər biz silahlı münaqişədən, işgəncələrdən, laqeydlikdən və ya istismardan zərər çəkmişiksə, onda biz reabilitasiya olunmaq üçün lazımı müalicə almaq hüququna malikik.

Maddə 40: Uşaqlar və ədalət

Əgər biz qanunu pozmaqda ittiham olunuruqsa, onda bizim ləyaqətlə davranılmaq, günahımız sübuta yetməyincə günahsız hesab edilmək, nədə ittiham olunduğumuzu bilmək, lazım gəldikdə tərcüməçi ilə təmin edilmək, ədalətli mühakimə olunmaq, şəxsi həyat sirimizi qorumaq və məhkəmənin qərarından şikayət vermək hüququmuz var. Hökumətlərin vəzifəsidir ki, uşaqların hansı yaşdan etibarən cinayət qanunvericiliyini pozmağa qadir hesab edildiyi minimum yaş həddini müəyyən etsinlər. Hökumətlər həmçinin tərbiyə müəssisələrində uşağa baxılmasını əvəz edən alternativ institusional qayğı tədbirlərini, o cümlədən qəyyumluq, nəzarət, sınaq müddətinin təyin edilməsi, tərbiyə, təlim və peşə hazırlığı proqramlarını nəzərdən keçirməlidirlər.

İştirakın formaları

İştirak müxtəlif formalarda, o cümlədən aşağıdakı formalarda ola bilər:

1. Məsələlər və liderlər haqqında oxumaq.
2. Məsələlər və liderlər haqqında yazmaq.
3. Məsələləri müzakirə etmək.
4. Hansısa xüsusi bir işin xeyrinə, yaxud hökumətin hansısa bir fəaliyyətinə qarşı icmada fəaliyyət göstərmək.
5. Siyasi partiyalar və ya digər birliklər, yaxud özək təşkilatlar yaratmaq və ya onlara qoşulmaq.
6. Siyasi və ya icma toplantılarında iştirak etmək.
7. Siyasi partiyanın, əmək təşkilatının və ya icma təşkilatının rəhbəri olmaq.
8. Seçkilərdə səs vermək.
9. Namizədliyini irəli sürənlərin xeyrinə kampaniya aparmaq.
10. Namizədliyini irəli sürmək və seçildikdə qulluq etmək.
11. Vergiləri ödəmək.
12. Lobbiləşdirmək.
13. Hərbi xidmət keçmək.
14. Hökumət rəsmiləri ilə əlaqə saxlamaq, məhkəməyə müraciət etmək və sair bu kimi mövcud hüquqi kanallardan istifadə etmək.
15. Nümayişlər, boykotlar, tətillər yolu ilə etiraz etmək.

Uşaq hüquqları ilə bağlı İnternet saytları

2006-cı ilin martında yenilənmişdir

http://boes.org/justice.html	BOES.ORG (uşaq hüquqlarına, o cümlədən Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyaya dair müxtəlif dillərdə informasiya təqdim edən müstəqil, gəlir gətirməyən təşkilat)
http://www.cccf-fcsge.ca/	Kanada Uşaqlara Qayğı Təşkilatı
http://www.cfc-efc.ca	Uşaq və Ailə Kanada Təşkilatı
http://www.crin.org/	Uşaq Hüquqları İnformasiya Şəbəkəsi
http://www.child-abuse.com/childhouse/	Uşaqların Evi (Children's House)
http://www.childwatch.uio.no/	Uşağa Nəzarət Beynəlxalq Təşkilatı (Childwatch International)
http://www.child-soldiers.org/	Uşaqlardan əsgər kimi istifadəyə son qoymaq uğrunda Koalisiya
http://www.echr.coe.int	İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi
http://www.ilo.org/	Beynəlxalq Əmək Təşkilatı
http://www.unicef-icdc.org./	UNİCEF-in Beynəlxalq Uşaq İnkişafı Mərkəzi
http://www.unicef.org/voy/	UNİCEF-in Gənclərin Səsi İnternet səhifəsi
http://www.unhcr.org/cgi-bin/teaxis/vtx/home	BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarı
http://www1.umn.edu/humanrts/links/children.html	Minnesota Universitetinin İnsan Hüquqları Kitabxanası
http://hrw.org	İnsan Hüquqlarına Nəzarət (Human Rights Watch)
http://www.savethechildren.org	Uşaqların Xilasası (Save the Children)
http://www.coe.int/t/dg4/education/edc	Demokratik Vətəndaşlıq və İnsan Hüquqları Təhsili

Uşaq hüquqları kartları